

Forord

”Grensene for mitt språk er grensene for min verden”

Ludwig Wittgenstein

Takk til min veileder Barbara Gentikow for vårt samarbeid.
Takk til alle medstudenter og ansatte på institutt for medievitenskap for et godt studiemiljø.
Takk til Jens Kjeldsen og Anders Johansen som har åpnet mine øyne for retorikk.
Takk til Institusjonen Fritt ord for stipend.
Takk til alle informanter som har tatt seg tid til mine spørsmål.
Takk til Rolf Halse for gjennomlesing og faglige kommentarer.
Takk til familie og venner som har vært en god støtte.
Takk til deg kjære Frauke. Du betyr alt for meg.

November 2003
Ragnar Eggesvik

Innholdsfortegnelse

1.0 To kommunikasjonsrasjonaliteter	5
1.1 Den grønne retorikk	6
1.2 Politisk retorikk	8
1.3 Problemstillinger	10
1.4 Oljefondet	10
1.5 Disposisjon	11
2.0 Framtiden i våre hender	11
2.1 Informasjon fra organisasjonen	12
2.2 Kampen om oppmerksomhet	13
3.0 Metodiske vurderinger	14
3.1 Deliberativt demokrati	16
4.0 Rasjonalitet	17
4.1 Kommunikativ rasjonalitet	19
4.2 Rasjonalitetskampen og den offentlige diskurs	21
5.0 Retorikk	25
5.1 Teoriens øksehugg	26
5.2 Appellformene	27
5.3 To ruter mot overbevisning	28
5.4 Blek og levende fremstilling	29
5.5 Kommunikasjonsmodell	31
6.0 Saklighetsretorikk	32
6.1 Den saklighetsretoriske blandingsrasjonalitet	37
6.2 Avsenderens intensjoner	37
7.0 Den retoriske situasjon	40
7.1 De tre situasjonselementer	40
7.2 Analyse av situasjonen	43
7.3 Situasjonens uklarhet	44
8.0 Analyse	45
9.0 Tekst 1	47
9.1 Saklighetsretorisk ethos	47
9.2 Innhold og argumentasjonsstruktur	48
9.2.1 Foten innenfor debatten	
9.2.2 Nasjon og individ	
9.2.3 Konflikt og ansvarliggjøring	
9.3 Språket	54
9.3.1 Begreper og definisjonskampen	
9.3.2 Metaforer	
9.3.3 Språklige ironiformer og amplifikasjon	
9.4 Diskusjonsformen	61
9.4.1 Enthymemer	
9.4.2 Topoi	
9.4.3 Tallpathos	
9.4.4 Retoriske spørsmål og snudde argumenter	
9.4.5 Gjentakelser og presupponering	
9.4.6 Nyansering og moderering	
9.5 Oppsummering	67

10.0 Tekst 2	68
10.1 Tallenes saklighetsretorikk	68
10.2 Innhold og argumentasjonsstruktur	69
10.2.1 Døra i ansiktet	
10.2.2 Nasjonalfølelsens vanære og ære	
10.3 Språk	71
10.3.1 Definisjoner og metaforer	
10.3.2 Det visjonære opposisjonsspråk	
10.4 Diskusjonsformen	75
10.4.1 Argumentasjonen	
10.4.2 Fryktappeller	
10.4.3 Ansvarliggjøring, konflikter og dikotomier	
10.4.4 Fortelling og gjentakelser	
10.4.5 Forkortelser og modereringer	
10.5 Oppsummering	80
11.0 Verveannonser høsten 2002	81
11.1 Situasjon	81
11.2 Den visuelle argumentasjonsform	82
11.3 Oppsummering	85
12.0 Vurdering av analysen	86
13.0 Forskningssamtaler	88
13.1 Bakgrunn	90
13.2 Intensjon, målgruppe og respons	90
13.3 Blandingsspråk	91
13.4 Retoriske grep	92
13.5 Fakta eller verdiargument	94
13.6 Mediebevissthet	95
13.7 Oppsummering	95
14.0 Uttrykkskultur	96
14.1 Det godes propaganda	98
14.2 Ideologikritikk	100
14.3 Statlige miljødiskurser	101
14.4 Mot en mer deliberativ retorikk	103
14.5 Medieformasjon	105
14.6 Oppsummering	107
15.0 Avslutning	109
Litteraturliste	112
Vedlegg	
Rapport 1	
Rapport 2	
Verveannonser	

”I forbindelse med behandlingen av revidert nasjonalbudsjett 2002 ba Stortinget Regjeringen om å nedsette et utvalg som skal vurdere slike etiske retningslinjer. Regjeringen vil om kort tid nedsette et slikt utvalg, og vil avvente dets utredning om saken. Parallelt med utvalgets arbeid vil det sikkert gå en løpende debatt om temaet. Den er velkommen, men må da føres på et faktabasert grunnlag.”¹

Finansminister, Per Kristian Foss

1.0 To kommunikasjonsrasjonaliteter

Jürgen Habermas har i ulike typer skrifter i over tjue år vært særlig interessert i skillet mellom to typer rasjonaliteter, to typer fornuft eller tenkemåter med ulike sannhets eller gyldighetskriterier. Disse impliserer ulike forhold mellom mennesker. Dette er nøye gjennomgått i hans verk *”Theorie des kommunikativen Handelns”* (Eriksen og Weigård 1999:21). Her setter han opp formålsrasjonalitet mot det han kaller den kommunikative rasjonaliteten. Den første har sin forankring i matematikken og naturvitenskapen, der man har et absolutt sannhetskriterium og er opptatt av målbar effektivitet. Tenkemåten rår innenfor en samfunnsmessig sfære som Habermas kaller systemverden. Den kommunikative rasjonaliteten har på den annen side et sannhetskriterium som er knyttet til etikk. Dialog er viktig for denne tenkemåten der åpenhet og demokrati står sentralt. Habermas knytter det kommunikative tankesettet til menneskers hverdagsliv, men også saker som for eksempel miljøvern (Gripsrud 1999:155). Denne kommunikative rasjonaliteten kategoriseres innenfor det han kaller livsverdenens samfunnsmessige sfære. Habermas hevder at systemverdenen og dens former har bredd seg tendensielt utover, inn på livsverdenens tradisjonelle områder. Politisk har dette tankesettet ideologisk manifestert seg i markedsliberalismen, som har stor innvirkning, ikke bare i den vestlige verden, men også globalt. Samtidig møter tankesettet ulike typer motstand – blant annet fra miljøbevegelsen og dens organisasjonsformer.

¹ Hentet fra Dagbladet: <http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/10/01/350206.html>

1.1 Den grønne retorikk

Den grønne bølgen på sytti - tallet skapte et enormt folkelig engasjement for miljøet og den økologiske tenkemåte. Filosofen Arne Næss (1976:22) skrev på begynnelsen av syttitallet boka *Økologi, Samfunn og Livsstil* der han presenterte begrepet *økofifi*, definert som normer, verdier og en viten om økologien. Det eksisterer i dag et mangfold av miljøvernorganisasjoner, både internasjonalt og nasjonalt. I løpet av de siste 35 årene har miljøvern vokst fra å være en sak for frivillige til å bli en institusjonalisert del av den politiske, næringsmessige og mediale dagsorden. Veksten i miljøvernsaken har i stor grad vært basert på innflytelse via mediene. Det som tidligere var et marginalt spørsmål har vokst til å bli en "master frame", en sosial og politisk referanseramme som går inn i andre samfunnsfelt (Aanes 2000:1). Samtidig ser man en tendens mot at miljøvernfeltet vokser seg større og bredere. Mens miljøvern tidligere var en konkret saksrettet og gjerne knyttet til lokale spørsmål har feltet flettet seg inn på flere områder, som for eksempel solidaritet og systemkritikk, og blitt globalt. De siste ti årene har likevel interessen for miljøbevegelsen vært synkende² og dette har også gitt seg utslag i politiske valg og prioriteringer.

I Danmark har det siden slutten av nittitallet vært stor debatt om formidling av miljø saker. Bjørn Lomborg (1998) har hevdet at miljøbevegelsens dystopier og krisemaksimerende dommedagsprofetier kan tilbakevises vitenskaplig. Han hevder at klageropene kommer på bakgrunn av flere grunner, blant annet legitimering av forskningsmidler og mediene behov for store overskrifter. I den lille debatten som har vært i Norge har Erling Fossen tatt Lomborgs syn til sin inntekt i boka *Antinatur* (2000). Fossen hevder informasjonen fra miljøbevegelsen spiller på en melankolsk defekt hos mennesket og tangerer mot melankolsk tungetale og at dette kombineres med det han kaller "statistikkrævkjøring" og "økopolulisme" i mediene. Fossen mener det er viktig å demaskere sammenhengen mellom vitenskap og ideologi, ettersom slik informasjon (dommedagsprofetier) spiller på forestillinger der mennesket tror det er syndig og at den menneskelige handling igangsetter konsekvenser vi ikke vet omfanget av (Fossen 1998).

Det har i ettertid kommet mye kritikk mot disse påstandene. Denne peker på at både kritikken og miljøvernernes forsvar reduserer vitenskaplige pretensjoner i stor grad til

² Dette snudde seg for øvrig merkbart igjen i Norge i år 2002, da det generelle medlemstallet i Norge økte med over 10 prosent:

<http://www.vartland.no/apps/pbcs.dll/article?Avis=VL&Dato=20030225&Kategori=ARTIKLER&Lopenr=302240014&Ref=AR&Profile=1007>

bakenforliggende økonomiske motiver og interesser (oljeindustri, forskningsmidler, opplagstall etc.). Dette er en velkjent strategi – ikke minst innenfor marxistisk ideologikritikk (Enebakk 1998) Ellers er det generelt lite refleksjon omkring egen posisjon og argumenter fra begge sider. Likevel kan dette vise tendenser på et sterkt problematisk forhold mellom vitenskap, eksperter og politikk. Vitenskapen har fått dominere i miljøspørsmål og det er et viktig poeng at vitenskap i seg selv er et uttrykk for visse verdier på bekostning av andre som fortrenses. Flere har i denne debatten hevdet at formidlingsformen er problematisk i forhold til en bred forankring av miljøsaken, fordi informasjonen ikke fremmer personlig meningsdannelse (Jamieson 2002). Miljøproblematikken operasjonaliseres på instrumentelt vis i et teknisk-økonomisk rasjonelt univers og blir dermed et teknokratisk prosjekt, der ekspertene råder grunnen. Ekspertenes formidlingsform gjør, at det blir vanskeligere å forstå og konkretisere miljøproblematikken og relatere den til sitt eget liv. Den verdiladede miljødebatten, med vektleggingen på vitenskaplige fakta og bakenforliggende motiver, kan i stedet bidra til å tilsløre hvor dyptgripende forbindelsene er mellom vitenskap og verdier, mellom økonomi og økologi, mellom vekst og vern. Det kan være et problem at miljøvern i dag primært handler om, og argumenterer med økonomi. For å illustrere dette ser vi et innlegg i debatten av Erik Dammann, en av grunnleggerne i organisasjonen *Fremtiden i våre hender* (FIVH), der han skisserer debatten som en

”sondring mellom kortsiktig vekst i naturavkastning og langsiktig bevarelse av naturkapitalen” (Dammann: 1998)

Han hevder sakens kjerne er kapitalens frie flyt og at det i dagens system i økende grad er storkonsernene som legger kursen mens politikerne har mer enn nok med å lære seg spillereglene. Det er altså ideologien bak økonomien som skader miljøet og påvirker normer og handlingsmønstre i samfunnet i feil retning. Har dette kanskje også farget miljøbevegelsen?

I hovedoppgaven *Grønne Kilder* av Guttorm Aanes (2000:51-53), uttaler leder av miljøvernorganisasjonen *Bellona*, Fredrik Hauge, at det er mye *”politisk korrekthet”* og *”indremisjonsvirksomhet”* som preger den norske miljøbevegelsen. Dette innebærer at man forsøker å overbevise hverandre om den *”retteste meningen”* og man forteller folk hvordan de skal tenke og hvordan de skal konkludere. *Bellona* forsøker i sin B7 plan *FAKTA* fra 1999 å posisjonere seg som den ene rasjonelle, vitenskaplig funderte miljøorganisasjonen. Denne planen kan forøvrig oppfattes som en overdimensjonering av egen vitenskaplige

fortreffelighet og en nedvurdering av andre organisasjoners symbolisme. På den andre siden finner vi leder av Norges Naturvernforbund, Erik Solheim (i Aanes 2000:52), som mener vitenskapen er viktig, men at man ikke trenger den i så stor grad, for å danne seg et standpunkt. Ifølge Solheim kan man aldri utrede seg fram til et godt standpunkt, det oppstår mer i magen og hjertet enn i hodet. Samtidig mener han det er mer krevende å argumentere godt for standpunktene.

Politisk journalist i Dagbladet, Per Ellingsen (i Aanes 2000:68), hevder at blant miljøorganisasjoner er Bellona helt overlegne i å henvende seg til mediene, da de tenker politikk og ikke appellerer til følelser og moral. Bellonas argumentasjon oppfattes fra journalistenes perspektiv som saklig og mer politisk relevant enn de andre miljøvernorganisasjonene. Dette er altså en kildeegenskap som verdsettes høyt.

Alle disse forskjellige utsagnene om formidlingen av informasjon fra miljøbevegelsen kan deles i to. På den ene siden har vi fakta- og objektivitetsargumentasjonen som står høyt hos journalister, på den andre siden har vi verdiargumentasjonen som er en viktig del argumentasjonsformen i miljøbevegelsen. Oppgaven vil undersøke forskjellige informasjonsbudskap fra FIVH. De to kommunikasjonsrasjonalitetene, som er nevnt tidligere, danner rammen for analysen. Jeg vil bruke retorikk som verktøy for å analysere tekstene innenfor denne rammen. Retorikk er vår kulturs eldste kommunikasjonsteori som for tiden opplever en renessanse, også innenfor medieforskningen (Gentikow 2002a:220).

1.2 Politisk retorikk

Det er forskjellig hva man vektlegger i forhold til begrepet retorikk. Begrepet kan forstås som en vitenskap, en kunnskap om kommunikasjon. Kriteriet for vurdering av kommunikasjonen er hvorvidt den er overbevisende. Begrepet kan brukes snevert eller bredt. I en snever bruk forstås det utelukkende som språklig, muntlig kommunikasjon mens man i en bredere forståelse vil vurdere all symbolbruk mennesker benytter seg av. Aristoteles viser til en bred begrepsforståelse da han bestemmer retorikk som en kunnskap som setter oss i stand til å mønstre de mulige overbevisende momenter i ethvert gitt stoff (Andersen 2000:15).

I denne oppgaven forstås begrepet offentligheten som ordskiftet i allmennheten om fellesskapet i et samfunn. Begrepet skiller det offentlige fra det private (individet) på den ene siden og staten på den andre. Det tyske ordet *offen* betyr åpen. Offentlighetens rolle eller

funksjon er å være et sted der borgernes ønsker og meninger kommer til uttrykk (Gripsrud 1999:226). Kan retorisk tekstanalyse være målestokk for hvordan offentligheten fungerer? Det er på mange måter dette oppgaven vil ta tak i. Et viktig spørsmål er, om man ved hjelp av retorikk, kan fange opp interessante momenter ved et budskap eller ved en situasjon, som man ellers ikke kunne beskrevet. Kan man høste nye perspektiver gjennom å bruke en annerledes innfallsvinkel?

Fagfeltet har dessverre lenge vært nedprioritert og misforstått som utelukkende instrumentelt og manipulativt. Dette er i ferd med å endre seg og man oppdager stadig hvordan man kan åpne opp nye problemstillinger og perspektiver ved å benytte seg av retorisk analyse. I forhold til politikk generelt kan det være interessant å benytte seg av retorikk for å undersøke (Heradstvedt og Bjørge 1986:97):

- Grunnleggende verdier og orienteringer i politikken
- I hvilken grad retoriske former blir brukt til politiske formål
- Utsiktede konsekvenser av retoriske utsagn.
- Kommunikative aspekt ved politiske handlinger
- Hvordan aktører i konkrete sosiale kontekster manipulerer språket ut fra intensjoner om å oppnå politiske og retoriske gevinster.
- Avdekke manipulasjon og gjøre folk bevisste om hvordan de kan bli påvirket.
- Hvordan språkbruken er med på å trekke opp grensene mellom det som ikke kan diskuteres og det som er oppe til debatt og meningsutveksling.

Denne oppgaven er en politisk- retorisk analyse med en medievitenskapelig vinkling med et bredt perspektiv i forståelsen av begrepet retorikk. Dette vil forhåpentligvis kunne lede til interessant teoriutvikling og nye perspektiver. Gentikow (2002a:221) hevder at retorisk tekstanalyse særlig vektlegger tekstens kommunikative karakter og funksjon. Oppgaven er et forsøk på å belyse krysningen mellom formålsrasjonaliteten og den kommunikative rasjonalitet ved å undersøke organisasjonen *Framtiden i våre hender* og et utvalg av deres informasjonsbudskap.

1.2 Problemstillinger

For å analysere informasjonsbudskapene innenfor oppgavens rammer vil jeg undersøke dem på bakgrunn av disse problemstillingene:

- Hvordan kan en blandingsbruk av rasjonaliteter danne en egen retorikk?
- Hvordan kan etiske og moralske argumenter føres i offentligheten?
- I hvilken grad kan et utvidet saklighetsbegrep brukes for å vurdere argumentene?
- Hvordan kan retorikken klargjøre hvor tekstene står i forhold til dette saklighetsbegrepet?

1.4 Oljefondet

Stortinget bestemte i 1998 at inntektene staten fikk fra oljevirkosomhet skulle investeres i aksjer. I dag er flere hundretalls millioner kroner investert i aksjeselskaper verden over og Norges petroleumsfond er et av Europas største fond. Våren 2001 begynte en debatt angående oljefondet på bakgrunn av opplysninger om investeringer i selskap som produserte antipersonellminer. Senere er det kommet fram i lyset at Norge investerer i virksomheter som for eksempel produserer atomvåpen og tobakk (Ergo 2001). Mange hevder dette ikke står i forhold til politikken Norge ellers fører og rollen landet ønsker å ha. Spørsmålet er rettet mot hvorvidt Norge forplikter seg til å ta etiske hensyn i forvaltningen av oljeformuen. Til denne saken ligger for øvrig også flere andre diskurser. Begrepet diskurs kan innenfor samfunnsvitenskapen føres tilbake til Foucault. Han benytter seg av et strukturalistisk diskursbegrep som innebærer organisering av mening. Disse diskursene eller måtene å snakke på kan føres tilbake til spesifikke sosiale og organiserte kontekster (Cuff mfl. 1995:133). Innenfor en slik diskurs vil noe framstå som sant, riktig og nødvendig, mens andre ting avvises som falske og uviktige. Vi kan anta at det finnes mengdevis av diskurser rundt oss, alle i stadig utvikling og endring. Men av og til er det noen diskurser som får spesiell kraft, som innlemmer stadig flere i sin «virkelighet», og dermed etter hvert endrer hele samfunnet. I saken om oljefondet krysser de to forskjellige kommunikasjonsrasjonalitetene seg og danner et svært interessant punkt, der vidt forskjellige verdisyn settes opp mot hverandre. Her ser man tankemåter fra livsverden knyttet til etikk som beveger seg inn over et felt som er forbeholdt den formålsrasjonelle tenkemåten, nemlig økonomiske investeringer i aksjeselskap.

1.5 Disposisjon

Oppgaven vil videre inneholde en beskrivelse av miljøorganisasjonen *Framtiden i våre hender* og en kort metodedel vil diskutere noen av oppgavens metodiske problemer. Kapittel 4 vil beskrive teorigrunnet bak Habermas' skille mellom formålsrasjonalitet og kommunikativ rasjonalitet før det blir vurdert opp mot det retoriske fagfeltet som er viktig for analysen. Dette resulterer i et vurderingsgrunnlag som vil forsøke å åpne for en bred vurdering av kommunikative og formålsrasjonelle kommunikasjonsrasjonaliteter ved hjelp av retorisk tekstanalyse.

Kapittel 7 innleder analysedelen ved å beskrive den retoriske situasjon og analysere denne i saken om oljefondet og etiske retningslinjer, deretter følger en metodisk gjennomgang av hvordan oppgaven vil behandle analyse materialet.

Kapittel 9, 10, 11 og 12 består av oppgavens analysetekster og vurderinger av analysene og kapittel 13 inneholder intervjuer av tekstforfatterne med henblikk på analysens funn. I de to siste kapitlene vil jeg forsøke å utvide perspektivene og samtidig knytte oppgavens røde tråd.

2.0 Framtiden i våre hender

Framtiden i våre hender (FIVH) er en tverrpolitisk organisasjon med nærmere 20 000 medlemmer. Daglig leder Arild Hermstad (2002) definerer FIVH som en Miljø- og solidaritetsorganisasjon. Organisasjonen ble startet i 1974 under den såkalte "grønne bølgen" og formålet var å mobilisere til innsats mot to onder: U-landenes fattigdom og naturødeleggelsene både i rike og fattige land. En slik innsats skulle bygge på og fremme en mindre materialistisk livsstil (www.fivh.no). Tor Traasdahl (2002), tidligere daglig leder i FIVH i 15 år³, viser til at alle FIVH's enkeltsaker er knyttet opp mot hovedsaken for organisasjonen, nemlig å prioriterere redusert forbruk. Inn mot dette inngår et bredt spekter av saker.

Organisasjonen konsentrerer sin virksomhet om hovedområder som er nært knyttet til hverandre: Fattigdom og fordeling, natur og miljø og livskvalitet. Målet er å fremme løsninger i vid forstand. Her vektlegges oppgaver som kan gi store grupper fordeler på kort sikt, er realøkonomisk holdbare og peker i "riktig" retning på lang sikt. Tanken er å stimulere en

³ Nå (2002) leder i WWF Norge.

forandringsprosess der enkeltpersoner, organisasjoner, og partier finner utfordringer eller oppgaver som passer for dem og gjør det mulig å trekke brede grupper med (www.fivh.no).

FIVH's politiske plattform⁴ inneholder standpunkter som kan utledes av organisasjonens verdigrunnlag og formål, sett i sammenheng med tilstanden i verden. FIVH støtter også opp om andre organisasjoners arbeid på feltene menneskerettigheter og forebygging av krig. Organisasjonen er ikke et politisk parti og har derfor ikke formulert politiske standpunkter på alle samfunnsområder. På spørsmål om politisk forankring svarer Hermstad, at det kan være viktig å ta både høyresvinger og venstresvinger.

FIVH får grunnstøtte fra staten og Norad-støtte til forskning, ellers baserer organisasjonen seg på inntekter fra medlemmer. På informasjonssenteret i Oslo er det 14 årsverk som arbeider for FIVH (Hermstad 2002).

2.1 Informasjon fra organisasjonen

FIVH utgir magasinet *Folkevett* som kommer ut seks ganger i året sendes ut til alle medlemmene. Organisasjonen utgir 10 – 15 rapporter årlig fra sitt forskningsinstitutt (FIFI) og er tilknyttet *NorWatch* som gjennom nyhetsbrev og rapporter setter søkelys på miljøskadelig og usosial næringsvirksomhet i fattige land. FIVH holder årlig omkring hundre foredrag og innledninger i politiske forsamlinger, på utdanningsinstitusjoner og på større arbeidsplasser og utveksler informasjon med andre liknende organisasjoner som for eksempel *Adbusters*. FIVH hevder å ha direkte kontakt med beslutningstakere og mener informasjon er deres viktigste virkemiddel. Gjennom dette deltar organisasjonen aktivt i samfunnsdebatten, da de årlig hevder å ha omkring 1500 innslag i tv, radio og aviser (Informasjonsmaterieil fra FIVH).

Traasdahl hevder at det politisk har blitt mindre og mindre interesse for miljø saker. Det er dermed vanskelig å komme ut med informasjonen og få politisk gehør. Dette mener han tydelig reflekteres i Stortingsmeldinger og Budsjettforslaget for 2003 som ifølge Traasdahl nedprioriterer miljø saker. Det er blitt vanskeligere å få oppmerksomhet.

⁴ Politisk plattform for FIVH: <http://www.fivh.no/index.php?back=1&artikkelid=534>

2.2 Kampen om oppmerksomhet

Det vi lenge har kalt informasjonssamfunnet har utviklet seg til å bli oppmerksomhetssamfunn. Det er ikke informasjon som vil bli den mest etterspurte og knappe ressursen framover, det er oppmerksomhet (Nørretranders 1997:163). Dette glir over på flere felt både kulturelt, økonomisk og politisk. I et politisk perspektiv spiller oppmerksomhet en sentral rolle da det er et viktig politisk maktinstrument. Oppmerksomhet er knyttet til det å ha makt. Avmakt er på den andre siden å bli usynliggjort og brakt til taushet. Oppmerksomhet i offentligheten blir for politiske personer og organisasjoner et spørsmål om liv eller død (Gentikow: 2002b).

Organisasjoners mål kan generelt ses som svært kompliserte og problematiske. Man kan ofte finne brudd med organisasjonens normative mål og de atferdsmessig reelle målene (Scott 1998:57). Overlevelse er for de fleste organisasjoner mer eller mindre et overordnet mål. Dette kan samtidig føre til en forskyvning av de underliggende mål. Et av de mest kjente teoretiske eksemplene på slik målforskyvning, er utarbeidet av Robert Michels. Han undersøkte i mellomkrigstiden det største sosialistpartiet i Europa, det tyske Sosialdemokratiske parti, der partiets ledere hele tiden ga førstehjelp til organisasjonens egenlige mål om revolusjon, men over tid ble svært konservativ og motsto å risikere noe som kunne sette selve partiet i fare. Organisasjonens overlevelse ble i stedet et mål i seg selv. Partimaskinen ble viktigst og målet om revolusjon ble forskjøvet til å unngå alt som kunne hindre partiets overlevelse (Scott 1998:58). Spørsmålet er her hvilke konsekvenser dette kan få for informasjonsbudskapet?

Mediene kan i denne sammenhengen ses som en symbolsk arena der miljøorganisasjonene kan tilkjempe seg strategisk viktige posisjoner og symbolsk makt. Organisasjoner som har tilkjempet seg slike posisjoner vil samtidig kunne manifestere og videreføre sin egen betydning gjennom representasjoner i mediene (Aanes 2000:9). Daglig leder i FIVH Arild Hermstad, synes indre stridigheter mellom organisasjoner har lite for seg da man ofte jobber med de samme sakene. Samtidig uttaler han, at organisasjonene må lete etter sin plass og finne nisjer, egne saker som de kan jobbe med. Dette er gjerne enkeltsaker som skiller seg ut og som kanskje kommer sterkere fram enn andre. Et mål for de som arbeider med å få ut informasjon om saker og organisasjonen generelt er i første omgang å få sine saker på dagsorden i forskjellige medier. Organisasjonene ønsker dermed å være premissleverandører innenfor sine nisjesaker.

3.0 Metodiske vurderinger

“Indeed as the documents of science pile up, are we not coming to see that whole works of scientific research, even entire schools, are hardly more than the patient repetition, in all its ramifications, of a fertile metaphor.”

(Kenneth Burke i Shibles 1971:Forord)

Denne oppgaven er selv en retorisk tekst innenfor den vitenskapelige sjangeren. Man kan derfor hevde at det er et problem at den forsøker å si noe vitenskapelig om et emne som omhandler nettopp krysningen mellom vitenskap og mer normative argument. Det er likevel samfunnsvitenskapens oppgave å forsøke å si noe om viktige fenomen i samfunnet og retorikk tilhører absolutt ett av disse. Så lenge vi lever i språk, lever vi i et konstant spenningsfelt mellom ideer og ideologier og krefter som forsøker å påvirke oss gjennom ord og symboler. Vi er samtidig nødt til å ty til språket for å kunne analysere språket. Det er viktig å understreke at dette ikke må ses som et stort og omfattende forskningsprosjekt, men en oppgave som ønsker å problematisere og kanskje sette ord på noen sammenhenger. Dette innebærer metodiske krav om ydmykhet i forhold til hvordan oppgaven argumenterer og fremstiller sine vurderinger. Metoden skal være en rød tråd gjennom hele oppgaven.

Et viktig kritikkpunkt mot en tekstanalyse, er den kunstige kommunikasjonssituasjonen som oppstår da jeg spesielt er på utkikk etter, og undersøker retoriske elementer i teksten. Dette tilsvarer ikke en vanlig lesesituasjon. Analyse innebærer å dekonstruere en tekst for å sette den sammen i en ny sammenheng. Jeg ønsker derfor å invitere leseren til en dialog gjennom oppgaven ved å forklare sammenhengene, og håper å evne dette. Steinar Kvale mener det lenge har vært en modernistisk ignorering av retorikken i den vitenskapelige skrivingen. Skriving er ikke en sann gjengivelse av en objektiv virkelighet som finnes der ute, og som venter på å bli oppdaget. Gjennom litterære og retoriske strukturer skaper skrivingen tvert i mot et bestemt syn på virkeligheten. Språkets grammatiske, narrative og retoriske strukturer overfører både meninger og verdier til emnet vi skriver om (Kvale 1997:191).

Jeg håper oppgaven kan vise forståelse og innsikt for faget retorikk og at jeg evner å vise bredden og flerfoldigheten. Oppgaven tar i bruk kvalitativ og eksplorerende metode og benytter teorimateriale fra forskjellige fagretninger. Jeg har funnet det interessant å forsøke å kombinere for eksempel klassisk retorikk, nyere kommunikasjonsteori og sosialpsykologi. På den ene siden kan man kanskje si at det er naivt å forsøke å presse slike teorier inn i en felles

ramme. På den andre siden kan man argumentere sterkt for at dette kan være fruktbart, da det kanskje kan føre til at man får ny kunnskap, eller ser ting på en ny måte. Dette kan gi et godt grunnlag for det kvalitative ideal om analytisk kompleksitet (Gentikow 2002a:97). Habermas' teorier utgjør selv et bidrag fra mange forskjellige fagområder, noe som skaper problemer for spesialiserte forskere. Filosofer får vanskeligheter med en forfatter som i så stor grad forholder seg til sosialteoretikere og erfaringsbaserte samfunnsfaglige studier, mens samfunnsvitere får problemer med bruken av abstrakte filosofiske argumenter (Habermas 1999:16).

Teorigrunnlaget i min oppgave utgjør for øvrig i høyeste grad en forenkling av store teoretiske verk og jeg har bare gjort et lite utvalg av et enormt materiale. Et velkjent problem med skriving av akademiske tekster er fallet fra det abstrakte, teoretiske makronivået til det anvendbare, empiriske mikronivået, der man skal knytte teori og empiri. Den abstrakte og kanskje dristige teoriutviklingen i begynnelsen av oppgaven vil nok medføre et slikt fall i min analyse, men så lenge også leseren er bevisst dette, vil spenningen mellom nivåene forhåpentligvis likevel være tilstedeværende. En vellykket begrepsdanning og teoretisering henger nøye sammen med at mine abstraheringer skiller ut relevante og viktige egenskaper (Østby m. fl. 2002:242). I nærlesningen av tekstene vil det dermed bli interessant å vurdere om man kjenner seg igjen i teorien, om den er anvendelig.

Kvalitetssikring av oppgaven gjøres ved såkalt *triangulering*. Begrepet er hentet fra landmåling, der det måles ut fra tre vinkler for å få et mest mulig riktig eller eksakt bilde av området som måles (Gentikow 2002a:250). Her har jeg særlig vektlagt *forskertriangulering* i samtaler med veileder, *teoritriangulering* ved bruk av forskjellige tverrfaglige teoritilnærminger, og *triangulering gjennom selvrefleksivitet*. Denne siste innebærer at jeg på ulike trinn i utviklingen av oppgaven utvikler motforestillinger og forsøker å bekrefte eller avkrefte disse. Dette fører til det Kvale kaller ”kommunikativ validitet” gjennom egenkommunikasjon (Gentikow 2002a:251). Senere i oppgaven skal vi se at jeg også til en viss grad benytter *informanttriangulering*.

Navnet på oppgaven impliserer et kvantitativt og generaliserende bakgrunnsmateriale. Det vil være viktig å understreke at hensikten med denne oppgaven på ingen måte er å kunne si noe ensbetydende om miljøbevegelsen. Det er heller ikke nok analysemateriale til å kunne generalisere retorikken innenfor den organisasjonen som undersøkes, da jeg kun undersøker retorikken ut fra et utvalg av informasjonsbudskap. Tittelen skal utelukkende illustrere et poeng, både i forhold til organisasjonen og figurspråket i retorikken som oppgaven har

undersøkt. Likevel er generaliserbarhet i kvalitative studier et omstridt emne og flere forskere vil hevde at eksempelets makt er undervurdert (Gentikow 2002a:58).

En adekvat kritikk til oppgaven kan for øvrig være manglende bruk av primærkilder og da særlig i forhold til de gamle retoriske skriftene. Prosjektet har dessverre vært begrenset av mangel på tid, språkkunnskap og midler. Dette har gjort det vanskelig å kunne gå tilbake til primærkilder. For øvrig vil nye tanker og ideer gjerne måtte bygge på fortolkninger for å føre diskursen videre. Så får vi se om argumentene holder. Jeg mener oppgavens styrke ligger i koblingen av forskjellige teorier som undersøkes i en svært interessant og aktuell sak, og håper at den kan leses *deliberativt*.

3.1 Deliberativt demokrati

Begrepet *deliberativt* kan forstås utfra Habermas' bruk av begrepet som "rådslåing", "drøfting", å "overveie" eller "avveie". Hans demokratimodell er deliberativ, da den er et alternativ mellom den liberale og den republikanske tradisjonen.

I en liberal tradisjon ses politikk som en strid mellom ulike aktører og grupper om fordelingen av goder og byrder. Striden er regulert av prosedyrer, spesielt regelen om periodevise valg og flertallsprinsippet som beslutningsmetode. Byggesteinen i teorien er individene som atomiske, rasjonelle aktører som handler for å maksimere sin egennytte. Samfunnet defineres som et konkurransedemokrati (Bukve 1998:20). Aktørene velger det handlingsalternativet som under gitte vilkår gir høyest måloppnåelse og de politiske elitene tilpasser seg dette gjennom en *politisk markedsmekanisme*. Dette innebærer en formålsrasjonell argumentasjon der velgerne bare kan stemme for eller imot, ja eller nei til noe som er blitt fastlagt. Et hovedproblem med denne teorien er hvordan kollektiv handling er mulig. Velgernes innflytelsesmuligheter kan vanskelig gå lengre enn til, gjennom avstemning, å kvitte seg med makthaverne som det er misnøye med (Eriksen og Weigård 1999:154-158).

Mot dette hevder tilhengere av den republikanske tradisjonen at det dreier seg om å løse konflikter og om å definere hva som er kollektivets mål på grunnlag av en felles verdi – og normbasis. Valgene er betinget av kulturarven, solidariteten og patriotismen i sivile samfunn (Eriksen og Weigård 1999:160). Problemet med dette perspektivet er, at det bare er borgere i spesielt integrerte grupper i et politisk samfunn, som har rettigheter, ikke mennesker i allmennheten. Et annet problem er at man her mangler en distinksjon og forståelse mellom kulturell og politisk integrasjon (Eriksen og Weigård 1999:161). Man får problemer med å

gripe at strategisk handling under visse vilkår både kan være legitimt og nødvendig i politiske kontekster. I sin *kommunitaristiske* fortolkning er den republikanske modellen altfor idealistisk, selv innenfor rammen av en rent normativ analyse. Kommunitarianisme er en retning innen politisk filosofi der man ser sosialt og kulturelt integrerte lokalmiljøer som samfunnets grunnleggende enhet. Et sivilisert samfunn av frivillige organisasjoner og nære fellesskap vil dermed være forutsetningen for et levedyktig demokrati. Grunntanken i kommunitarianismen er at det eksisterer en naturlig nærhet og samhørighet mellom individer med felles verdsettelse i tette lokalsamfunn (Østerud 1999:124). Et problem blir dermed at denne demokratiforståelsen i liten grad er tilpasset komplekse multikulturelle samfunn der det er pluralistiske verdier i moral, religion, verdier og fellesinteresser.

Habermas mener det har oppstått et skisma mellom fellesskapstenkningen representert ved kommunitaristene og den liberale individuelle rettighetstenkningen, i forståelsen av det moderne demokrati (Eriksen og Weigård 1999:153). Mens kommunitaristene ikke har et godt nok begrep om ”det rette”, da det mangler begrep om individets rettigheter som skal respekteres selv om det går på bekostning av flertallet og kollektivet, kan man si at liberale politiske teoritradisjoner, der juridisk sikring er ufravikelig, ikke har et adekvat begrep om ”det gode” og om fornuftig viljedannelse (Eriksen og Weigård 1999:169). Habermas er derfor kritisk til begge og bygger sin deliberative demokratimodell ut fra at det er normene som binder oss til å foreta valg som ikke er nærsynte og maksimerende på kort sikt. I denne deliberative diskursteorien er forestillingen om eksistensen av en felles vilje oppgitt, enigheten kan ikke forutsettes, men må diskuteres fram. I tillegg aksepterer den et skille mellom offentligheten og det formelle politiske system.

4.0 Rasjonalitet

Dersom nøkkelen til å forstå sosiale fenomener er den mening som aktørene uttrykker gjennom sine handlinger, forutsetter forståelse at aktørene ikke opptrer tilfeldig, men på en måte som kan identifiseres som regel, mønster eller prinsipp. Slike prinsipper lar seg nettopp beskrive som bestemte former for rasjonalitetslogikk (Eriksen og Weigård 1999:34). I følge den tradisjonelle positivistiske tenkingen har rasjonalitet blitt et mål på hvor effektivt man kan tilpasse seg eller manipulere sine omgivelser for å realisere subjektive preferanser. Dette er forøvrig en svært snever begrepsforståelse som flere innflytelsesrike sosialteoretikere har

problematisert. Max Weber var en av dem som artikulerte et større omfang av rasjonaliteter. Han deler inn i 4 rasjonalitetstyper: (Eriksen og Weigård 1999:34-37)

Formålsrasjonell: Dette er forventinger om atferden til ytre objekter eller individer som betingelser eller midler for rasjonell, resultatorientert streben etter egne avveide mål.

Verdirasjonell: Den bevisste (etiske, estetiske eller religiøse) ubetingede egenverdien av et bestemt atferdsmønster helt og holdent uavhengig av resultater.

Affektuell (emosjonell): Bestemt av aktørens tidsavgrensede affekter og følelsetilstander.

Tradisjonell: Vanedanning gjennom lang tilvenning.

I dette teorisynet ligger det at moderne rasjonalisering også inneholder muligheter for å realisere andre verdier, enn de egendefinerte, som er tilknyttet den snevre positivistiske rasjonalitetsforståelsen. I tillegg til Webers fire rasjonalitetstyper, er det flere som har argumentert for en femte som innebærer en kontekstuell rasjonalitet. Denne er uansett av en så relativistisk karakter at det er vanskelig å fange inn det som ligger inn under begrepet. Et av hovedpoengene i denne, er at handlinger har sin mening og sin gyldighet kun i forhold til den normative strukturen i det konkrete samfunnet de eksisterer i, og denne relativiteten innebærer at det heller ikke finnes noen over – lokal eller universell standard å bedømme disse handlingene ut fra. En slik kontekstuell rasjonalitet kan også vurderes opp mot retorikkens situasjonsbegrep. Dette vil jeg komme tilbake til senere i oppgaven.

Habermas forsøker å samle trådene og fremmer begrepet kommunikativ rasjonalitet. Han mener at opplysningstidens idealer slår over i sin egen motsetning i det de ender i den instrumentelle fornufts tale. Kommunikativ rasjonalitet på sin side utgjør en mulighet til å øke fornuften og frihetens spillerom (Eriksen og Weigård 1999:12-15).

4.1 Kommunikativ rasjonalitet

En interessant forskjell mellom Weber og Habermas er, at der Weber setter formålsrasjonaliteten som mest kompleks, nærmest som et ideal, mener Habermas at denne er minst kompleks (Eriksen og Weigård 1999:50-51). Dette fordi den kun forholder seg til det objektive, og innebærer en ensidig form for rasjonalisering. Mens man tidligere kun skapte et teoretisk skille mellom en subjektiv og en objektiv verden, innfører Habermas begrepet sosial verden, for å kunne utforme en meningsforstående samfunnsvitenskap. Hans teorier flytter dermed fornuften fra subjektet og over mot intersubjektivitet (Eriksen og Weigård 1999:53).

Den objektive verden betegner at aktøren forholder seg til sine omgivelser som eksisterende saksforhold eller fakta. *Den sosiale verden* betegner derimot en normativ kontekst som fastlegger hvilke former for samhandling som hører til totaliteten av berettigede mellommenneskelige relasjoner. Aktørene er i dette tilfellet medlemmer av en sosial gruppe, og de orienterer sine handlinger i forhold til felles verdier. Å følge en norm innebærer å oppfylle en generalisert atferdsforventning. *Den subjektive verden* betegner sfæren av indre, personlige opplevelser – hensikter, tanker, holdninger, ønsker, følelser osv., som det enkelte subjekt har en privilegert tilgang til. Aktørinnstillingen er ekspressiv, uttrykksmessig. Her ligger det et krav om autenticitet, at aktøren makter å uttrykke sitt virkelige, genuine, ”jeg”. (Eriksen og Weigård 1999:45-51).

På bakgrunn av disse tre gyldighetsfærene ønsker Habermas å fange opp flere aspekter ved handlingsrasjonaliteten enn kun den objektiviserte mål – middel relasjonen. Han skiller mellom to ulike typer fornuft eller tenkemåter med ulike sannhets- eller gyldighetskriterier (Eriksen og Weigård 1999:12-16). Den ene formen er den **formålsrasjonelle**. Her finner vi handlingsområdene fra økonomi og forvaltning som er koordinert på grunnlag av systemintegrasjon, det vil si at samhandlingen ivaretas gjennom styringsmediene penger og makt ved at aktørene handler formålsrasjonelt. Her vil politikken ha vanskelig for å argumentere på en akseptabel eller gyldig måte for myke verdier uten eksakte tall eller testbare hypoteser. Denne rasjonaliteten er autoritær fordi sannhetsbegrepet er absolutt, objektivt og uimotsigelig. Argumentasjonen er knyttet til systemverden. Den andre rasjonaliteten er den **kommunikative**. Denne er knyttet til menneskers hverdagsliv. Sannhetskriteriet er knyttet til etikk og dialogen er denne rasjonalitetsformens medium. Denne kommunikasjonsformen er åpen og demokratisk ettersom sannheten bestemmes gjennom løpende diskusjon. Argumentasjonen er knyttet til livsverden. Hovedpoenget i teorien om kommunikatив handling er at vår kommunikasjon gjennom språklige ytringer kan betraktes

som talehandlinger, som hele tiden forutsetter stillingtaken til bestemte implisitte gyldighetskrav. Habermas knytter dermed sine teorier til en formalpragmatikk som innebærer at formale kvaliteter ved språk og de relasjoner som etableres når vi bruker det, implisitt har en handlingskoordinerende og dermed sosialt koordinerende funksjon. Dette betyr at aspekter ved bruk av språk i samtaler forplikter aktører rasjonelt til å opptre på bestemte måter, det får altså handlingsmessige konsekvenser. Tale er handling. Dette forutsettes riktignok av at det man sier er sant (objektivt), riktig i en normativ kontekst (sosialt) og at den manifeste intensjonen er ment slik den er utnyttet (subjektiv). Habermas vil med dette peke på at menneskelig kommunikasjon er et medium som har en rasjonelt forpliktende karakter (Eriksen og Weigård 1999:12-16).

Å handle kommunikativt vil si å handle, for å oppnå enighet, eller på grunnlag av en allerede oppnådd gjensidig enighet, med andre aktører om hva som skal være målet for handlingen. Den kommunikative rasjonaliteten har sin referanse til livsverden. Livsverden består av tre strukturelle komponenter – kultur, samfunn og personlighet. Den er det forrådet av tatt for gitt og delt kunnskap vi som medlemmer av et samfunn har del i, og som sikrer at vi ser på mange ting noenlunde likt. Dette er altså en felles sosial kontekst hvor aktører, på grunnlag av språklig formidling og kulturell overlevering, kan etablere prosesser for å komme fram til enighet om problematiske spørsmål. Dette betinger at de ulike deltakerne ikke ser på hverandre som motspillere, men som medspillere, innstilt på å realisere et felles mål. Diskursprinsippet til Habermas innebærer at en norm kun er gyldig dersom den får tilslutning fra alle. (Habermas 1999:24-27). Det vil si situasjoner preget av argumentativt samarbeid, hvor vi finner fram til grunner som kan være overbevisende for alle deltakere. Dette leder igjen mot universaliseringsprinsippet. Habermas sier at en norm er gyldig dersom konsekvensene og bivirkningene av en allmenn etterlevelse av normen, tvangsfritt er akseptert av alle berørte fellesskap. Normen ligger da som grunnlag for beslutning i interressituasjonen og verdiorienteringen til hver enkelt.

Poenget med den diskursteoretiske begrunnelse av det moralske synspunkt er at den normative gehalten først overføres på valget av handlingsnormer via en argumentasjonsregel. Handlingsnormene og deres moralske gyldighetsfordringer blir dermed inngitt i praktiske diskurser (Habermas 1999:205-211). Det spørres ikke hvilke motiver man har, men hvordan man koordinerer sine handlinger med andre. Det kommunikative perspektivet har dermed blant annet gjort det mulig å utvide rasjonalitetsaspektet fra kun å gjelde spørsmål om objektive saksforhold til også å omfatte normative og ekspressive forhold.

Mye av kritikken mot Habermas peker på at han overforenkler virkeligheten i sine teorier. På bakgrunn av dette er det ikke noe grunnlag for å trekke et skarpt skille mellom livsverden med den kommunikative rasjonalitet og systemverden med sin formålsrasjonalitet. Habermas har også senere vurdert at også kommunikativitet kan være strategisk da han har moderert skillelinjene og tillagt begreper om sterk og svak kommunikativitet (Eriksen og Weigård 1999:60-69). Kriteriet for vurdering er at aktørene ivaretar sine mål i den utstrekning dette får kvalifisert aksept hos andre. Handlingsplanene er avhengig av at samhandlingspartnerne lar seg overbevise ved hjelp av gode grunner. Interessemaksimeringen underordnes dermed og er betinget av oppnådd enighet. *Sterk kommunikativitet* viser til at man er inneforstått med grunnlaget for samhandling og at man har intersubjektivt enighet om samme verdivurderinger. *Svak kommunikativt* viser til at man erkjenner og forstår hverandres respektive, aktørrelative grunner for å handle på en bestemt måte. Denne svake kommunikativitetens kriterium er forståelse og blir altså en normforkortet utgave av den første. Aktørene forholder seg gjennom språkbruken forståelsesorientert til hverandre, men dette legger samtidig grunnlaget for at de gjennom sine øvrige handlinger og generelle innstilling kan omgås på en resultatorientert måte. Dette åpner for at noen typer språkbruk innenfor den svakt kommunikative kommunikasjonsformen kan være strategisk (Eriksen og Weigård 1999:68).

4.2 Rasjonalitetskampen og den offentlige diskurs

Et viktig poeng for Habermas er at andre rasjonalitetsstandarder har tendens til å kolonisere områder der den kommunikative fornuft burde dominere (Eriksen og Weigård 1999:138-140). Det er makt og strategiske prosesser som spiller hovedrollen i dag, ikke dialogisk, kommunikativ handling. Habermas hevder at en ubalanse mellom marked, stat og livsverden har preget kapitalistiske demokratier gjennom hele 1900-tallet. På grunn av denne institusjonelle ubalansen trenger normer fra marked og forvaltning inn i det sivile samfunn og undergraver og omformer viktige virksomheter. En slik omforming driver ut normative elementer og solidariske relasjoner fra privat livsførsel og offentlig ordskifte og erstatter dem med nye trekk preget av byråkratisering og kommersialisering. Konsekvensen er at relasjoner som burde være basert på personlig forpliktelse, felles forståelse og engasjement isteden blir regulert på et upersonlig grunnlag, med fremmedgjøring, nedbryting av samfunnsmessige ansvarsforhold og legitimitetssvikt som resultat. Habermas ønsker derfor å gjøre det til

samfunnsvitenskapens kritiske oppgave å avsløre og analysere slike utviklingstendenser. Habermas argumenterer for at spesialiserte ekspertkulturer innkapsles uten at man er i stand til å etablere fruktbare tilbakekoplinger mellom disse systemene og kommunikasjonsprosesser i det sivile samfunns offentligheter. Han ønsker derfor å endre balansen mellom de store institusjonene i samfunnet og skape kommunikasjon mellom dem (Habermas 1999:35-36). Det må være sikring for innholdsmessig rasjonelle beslutninger men da må også begge kommunikasjonsrasjonalitetene inn i offentligheten.

At diskurser kun vurderes opp mot formålsrasjonalitet kan være et problem. Arne Johan Vetlesen, professor i filosofi ved Universitetet i Oslo og Jan-Olav Henriksen, professor i religionsfilosofi ved det teologiske Menighetsfakultet, setter i en kronikk⁵ i Aftenposten søkelyset på den manglende etiske og moralske debatten i det offentlige rom (Vetlesen og Henriksen 2003). De mener som Habermas at det moralske språket fortrenses av et økonomisk språk forankret i nytte, effektivitet og inntjening. Moralen privatiseres og blir personlig, ikke allmenn. Dette er også ett av hovedpunktene i hovedoppgaven "*Mediedramatikere og verdikommisærer*" skrevet av Thor Henning Lerstad (2002). Han viser hvordan offentligheten har bygget seg opp en uvilje mot at myndighetsinstanser skal inneha moralsk diskuterende roller. Individet og det autentiske, egenartede ved individet er opphøyet og det kan synes som en umulig oppgave å finne et felles verdigrunnlag. Ingenting kan dermed være sant eller hellig for alle og resultatet er et slags subjektivt føleri (emotivisme) med det som føles rett for seg som viktigste norm. Et annet viktig punkt i Lerstads oppgave er at medias konfliktmentalitet fører til at mennesker velger å ikke delta i en slik etikkdebatt. Dette mener Vetlesen og Henriksen (2003) er et stort problem for samfunnet. De ønsker å åpne for moralsk debatt i det offentlige rom. Dersom man bare spør om hva som er lovlig eller tillatt mister man fokus på det som skal til for å utvikle en moralsk dømmekraft: innsikten i de goder som handlinger skal ivareta og fremme. Konsekvensen av dette er at de moralske arenaene blir færre og de moralske argumentene ubetydelige. De hevder at dersom vi mister det moralske språket mister vi muligheten for å sikre frihet og verdighet for alle samfunnets deltagere. Hvordan kan man så re-inkludere moralsk og etisk diskusjon i offentligheten? Eller kanskje viktigere: Hvordan kan denne oppgaven analysere og vurdere begge kommunikasjonsrasjonalitetene?

Her må vi igjen vende oss til Habermas som for øvrig ligger svært tett på Aristoteles i sine politiske kommunikasjonsteorier. Det er viktig å definere utgangspunktet for diskusjonen

⁵ Som jeg senere oppdaget var i forbindelse med bokutgivelse på Gyldendal: *Moralens sjanser i markedets tidsalder* (2003).

i form av å finne et felles beste. For at man skal kunne foreta en prøving av normative argumenter i det offentlige rom er det viktig at aktørene anerkjenner hverandre som likeverdige partnere og deltakere i en diskusjon som angår dem i fellesskap. Man må kunne vurdere andres moral og samtidig tåle en vurdering av egen, uten å hevde at kritiske blikket er fordømmende. I følge Habermas (1999:173) tjener moralske ytringer til å koordinere ulike aktørers handlinger på en bindende måte. ”Bindingen” forutsetter selvsagt en intersubjektiv anerkjennelse av moralske normer eller innarbeidede praksiser, som på en overbevisende måte fastlegger for fellesskapet hva aktørene er forpliktet til og hva de kan forvente av hverandre. Dersom handlingskoordineringen mislykkes kan man dermed påberope seg disse normene og anføre dem som overbevisende grunner for krav og kritiske uttalelser. Moralske ytringer fører med seg et potensial av grunner som kan aktualiseres i moralske diskusjoner.

Dette forutsetter flere kommunikative element. Det vil være essensielt å forklare og skape forståelse for eget syn gjennom dialog (åpenhet) i språket som igjen viser til en anerkjennelse av likeverdighet mellom aktørene. Åpnere argumentasjon vil nødvendigvis kreve selvrefleksjon og større klarhet om hvilken rolle man har i diskusjonen. Inge Eidsvåg (2002) har underøkt kjennetegn på dialog og mer konfliktorientert debatt i lys av Habermas diskursteorier, og ser tydelige forskjeller. Han peker på at det er debatten som preger samfunnet og ikke dialogen. På bakgrunn av forskning har Eidsvåg kommet fram til følgende oppsetning som viser forskjeller mellom dialog og mer konfliktskapende debatt (Eidsvåg 2002):

Dialog

Ærlig vilje til gjensidig forståelse
 Åpenhet, vennlighet, omtanke
 Lyttende. Viktigst å forstå den andre.
 Tydeliggjør. Alle forklarer sine standpunkt.
 Ingen spreller i den andres definisjonsnett
 Selvrefleksjon, ettertenksomhet
 Lydhørhet og erkjennelse er styrke
 Bedre løsninger, felles løsninger
 God tid
 Stanser for å forsette senere om mulig.

Debatt (Konflikt)

Kamp, beseire motstanderen
 Avstand, konfrontasjon
 Lytter for å finne svakheter for å angripe
 Forvrenger. Den mest taleføre setter premisser og utlegger hva andre egentlig mener.
 Absolutt og manipulerende
 Lydhørhet og innrømmelser er svakhet
 Min løsning
 Dårlig tid
 Stanser for å slutte kommunikasjon.

Begrepet politikk viser til den offentlige beslutningsaktiviteten og de rammene som leder individers og gruppers handlinger fram til offentlige vedtak (Østerud 1997:199). Dette leder oss mot de normative ideene i det Habermas kaller den klassiske offentligheten som fremdeles

lever som en ideell målestokk for hvordan offentligheten og mediene skal fungere i et velfungerende demokrati (Habermas 1971:148-182). Den bakenforliggende tanken er at hver enkelt borger skal delta i meningsdannelsen i offentligheten på egne frie premisser. Han skal være i stand til å danne seg en selvstendig oppfatning av de ulike sakene ut fra en vurdering av den informasjon og de ulike diskusjonsinnlegg som foreligger. Det er *argumentenes kraft* som skal avgjøre saker og en skal være villig til å oppgi sitt standpunkt om det kommer bedre argumenter i diskusjonen. Den enkelte borger skal være velinformert, treffe sine valg eller hevde sine synspunkter og handle ut fra dem på et best mulig grunnlag ut fra mangfoldig, mangesidig og substansiell informasjon. Målet i den offentlige samtalen er å komme fram til allmennviljen, det felles beste og mediene skal være et forum for denne offentlige samtalen. Dette store normative teorigrunnlaget må ses på som et ideal. Habermas stiller store krav til, så vel borgerrollen som menneskers kognitive og moralske kompetanse. Han forutsetter at man evner å høre alle berørte, at man har kunnskap om konsekvenser, at man har tilstrekkelige behovsfortolkninger og at man er bevisst på relevante maktforhold. Realiteten er derimot ofte preget av uklare og skrøpelige situasjonsdefinisjoner som stadig må re-fortolkes, der den felles forståelse er av høyst forbigående karakter, truet av så vel rene misforståelser som av maktbaserte imperativer (Eriksen og Weigård 1999:57). Ett annet av problemene med de klassiske ideene om deliberativt demokrati er at de mangler et mikrofundament som kan gjøre rede for hvordan det er mulig å danne en felles mening og løse kollektive problemer rasjonelt. Hvilke egenskaper med den menneskelige resonnering, med individenes evne til å felle dommer er det som gjør at de kan komme til å enes om noe som gyldig når det gjelder praktiske spørsmål?

Vi beveger oss dermed videre inn på neste teorigrunnlag som er retorikken. Den nære forbindelsen mellom retorikk og politikk finner vi i det greske ordet *rhetor* som ble brukt om en som taler offentlig, for folket og i retten. Spesielt ble det brukt i betydningen forslagstiller i folkeforsamlingen, men det kunne også bli brukt generelt om en som var aktiv i politikken. Rhetor er det greske ordet som ligger nærmest vårt ord; *politiker* (Andersen 2000:11). La oss gå inn i retorikken for å undersøke broen mellom den gamle og den nye kommunikasjonsforskningen.

5.0 Retorikk

For å kunne nærme seg begrepet retorikk og å kunne sette opp en forklarende ramme for prosjektet vil det være viktig å avklare hvordan denne oppgaven plasserer seg i forhold til viktige skillelinjer i retorikkforskningen.

Definisjonene på retorikk har mange likheter. Det som går igjen er at det er en vitenskap, en lære, en kunnskap om effektiv kommunikasjon og intensjonen om å overbevise (persuasjon). I løpet av syttiåra oppstod en utvidelse i oppfattelsen av retorikkbegrepet som en vitenskap om kommunikasjon og symbol i generell forstand (Kjeldsen 2002:4). Sonja Foss, som er en representant for denne brede forståelsen, definerer retorikk som:

”The action humans perform when they use symbols for the purpose of communication with one another” (Kjeldsen 2002: 4)

I et bredt perspektiv er essensen av all kommunikasjon retorikk. Med en medievitenskaplig fagvinkel vil dette være svært vesentlig ettersom mediene er kanaler for kommunikasjonen i samfunnet. Bredden i retorikkbegrepet åpner for mange dikotomier. Den viktigste er den tekniske vurderingen som settes opp mot den moralske vurderingen av retorikk, som igjen kan forstås som den evige diskursen der retorikken må forsvare seg mot det filosofiske fagfeltet (Lausberg 1998:17). På den ene siden har forestillingen om effektiv overtalelse som vi kan plassere innenfor et teknologisk syn på retorikk mens vi som en motsetning til dette ser de som framhever retorikken som en normativ lære om etisk kommunikasjon, der man drøfter ansvarlighet og foretar moralske evalueringer av retoriske diskurser vurdert etter redelighet. Retorikken har altså forskjellige rasjonaliteter iboende. For å plassere denne oppgaven i en slik dikotomi vil det nok være nærliggende å si at den, da måleenheten er saklighet, ligger et sted midt i mellom.

Man kan gjerne si at der filosofien og dialektikken søker sannhet vil retorikken søke sannsynlighet (Andersen 2000:144). Mellom disse finner vi en gren av retorikk som heter argumentasjonsretorikk, særlig knyttet til Stephen Toulmin (Toulmin 1979). Her stilles spørsmålet om hva som gjør noen argument gode og andre dårlige. Argumentasjonsretorikken trekker retorikken inn i dialektikken da den gjennom logikk forsøker å begrepsfeste og analysere elementer i argumentasjoner i et mikroperspektiv. Dette faller utenfor denne oppgavens rammer da den forsøker å undersøke større retoriske argumentasjonsformer.

5.1 Teoriens øksehugg

Aristoteles viser til tre bevismidler eller grunner til at folk blir overbevist om noe. Disse var talerens tekniske bevismidler, som retorikken selv skaper. Her finner vi tredelingen *ethos*, *pathos* og *logos*. Sammenhengen mellom appellformene kan være viktig å forstå før man går dypere inn i dem. Overordnet finner vi de klassiske retoriske begrepene *aisthesis* som er knyttet til sansene og *noesis* som er knyttet til det intellektuelle, det rasjonelt operasjonelle og det logisk matematiske paradigme (Kjeldsen 2002:38). Inndelingen av disse blir svært teoretisk da de i praksis er uatskillelige. Begge er selvevidente og uavviselige da de innebærer en rasjonell art av erkjennelse og en sansende og emosjonell erkjennelse. Dette innebærer at også appellformene er vanskelig å skille fra hverandre og at man her tar i bruk den teoretiske øksen for å kløyve og analysere.

Den klassiske retorikken skiller mellom tre ulike taler. I rettstalen er det rett og urett som skal vurderes. Her er det viktig å bevege emosjonelt med pathosappell. I den rådgivende talen som vurderer nytte eller skade skal man mer belære, dette er knyttet til logosappell. Den siste taleformen er epidektisk retorikk som drøfter ære eller skam. Her er det behag eller ubehag som skal frembringes og her er ethosappellen fremtredende. Likevel er disse teoretiske inndelingene lite praktiserbare, da en hver positiv eller negativ farget beskrivelse av noe har i seg et element av anbefaling eller advarsel (Andersen 2000:31).

En tale er gjerne bygget opp rundt fire hovedelement: Innledning, saksfremstilling, argumentasjon og avslutning. Disse forskjellige delene av talen har gjerne en forventning av forskjellig bruk av appellformene. Andersen (2000:53) skriver at innledningen hovedsakelig skal brukes til å skape *ethos*, velvilje hos tilhørerne. Saksframstillingen og argumentasjon er en presentasjon av sakens fakta. Her ligger logosappellen. Kravene til denne delen er korthet, klarhet og troverdighet. Det er god retorisk lærdom at *pathos* først hører hjemme mot slutten av en tale. Vi ser altså at retorikken viser til forskjellig bruk av appellformene i ulike typer taler men også i de forskjellige delene i en og samme tale. La oss gå litt nærmere inn i appellformene.

5.2 Appellformene

Logos betyr ord og tale, men også resonnement og blir av mange oppfattet som den primære og eneste fullt uavhengige appellform. Det sikter til argumentasjonen. Taleren mobiliserer logos når han på grunnlag av de overbevisende momentene i hvert enkelt tilfelle viser hva som er sant eller sannsynlig (Andersen 2000:34). Aristoteles hevdet at logos var det viktigste bevismiddel med topiske resonnerende tankemønstre, ideer og meninger om virkelighetens beskaffenhet som man deler med publikum. Logos blir dermed de delte premisser som muliggjør effektiv retorikk. Her hører fakta, sannheter, formodninger og verdier i en ordnet struktur der konkrete påstander og argumentasjoner kan bygges. Man kan på mikronivå, som Toulmin, snakke om en persuasiv struktur oppbygget av påstander med etterfølgende belegg, hjemmel, ryggdekning, gjendrivelse og styrkemarkører (Kjeldsen 2002:29-30).

Ethos er det vi kaller talerens karakter, personlighet eller vesen. Ethos er forbindelsen som gjør avsenderen til en del av budskapet. I klassisk retorikk hevdes det at talerens karakter (ethos) blir et middel i overtalelsesprosessen når talen blir fremført slik at den gjør taleren troverdig (Andersen 2000:36). Dersom man ikke tror på taleren tror man heller ikke på saken. Fordi en person godt kan argumentere ved hjelp av både aisthesis og noesis danner troverdigheten (pistis) en ramme omkring disse erkjennelsesformer. Konkret kan det bety at hvis mottakerne av en retorisk ytring eller et budskap finner et budskap utroverdig, vil de avvise det rasjonelle logos- bevis og motstå den emosjonelle pathosappell (Kjeldsen 2002:40). Retorikken lærer hvordan taleren kan konstruere sin moralske personlighet ved hjelp av ord. Hvis han lykkes med det, er det ikke langt fra at talerens personlighet utgjør det sterkeste av alle bevismidler. Aristoteles peker på tre ting som inngir tillit og får en taler til å virke overbevisende: forstandighet, dyd og velvilje. Talerens ethos virker umiddelbart på tilhørerne, den setter dem i en bestemt stemning. I klassisk romersk retorikk brukte man ordet *mores* om ethos. Ordet stammer fra flertallsformen av *mos* som betyr skikk og bruk og ligger til grunn for ordet moral. Talerens moralske personlighet skapte en god og mild følelse hos tilhørerne, en slags neddempet pathos. Romernes ethos er dermed en følelse som framfor alt anbefaler deg ved sin godhet og som ikke bare er blid og behagelig, men innsmigrende og menneskelig og som strømmer umiddelbart ut fra taleren (Andersen 2000:36). Quintilian peker på ethos som et kjerneelement i retorikken og hans vektlegging av det etiske ser vi der han knytter talerens karakter til måten talen er retorisk utformet. Retorikken blir da vitenskapen om å tale godt. Denne definisjonen dekker da alle de gode egenskapene en tale skal ha, og samtidig

talerens moral. For tale godt kan bare en god mann, mener Quintilian. (Andersen 2000:16). Habermas formalpragmatikk kan dermed ses som en videreføring av dette da den peker på formale kvaliteter ved språket og de relasjoner som etableres når vi bruker det, implisitt har en handlingskoordinerende og sosialt koordinerende funksjon (Eriksen og Weigård 1999:54).

Bruk av pathos er en gjengivelse av passende følelsesuttrykk som presenterer viktige erkjennelsesmessige sider ved saken som diskuteres. Antikkens retorikere erkjente og anerkjente at følelsene både er en viktig erkjennelseskilde og at de har et viktig formidlingspotensial. Følelsene har nemlig sine grunner. Følelser er ikke bare subjektivt ekte, men objektivt sanne. Følelsesmessige reaksjoner er dermed uttrykk for en bestemt forståelse av saken. I et samfunn med klare sosiale normer og stor moralsk konsensus var mye vunnet hvis en bare fikk saken presentert slik at de riktige følelsene meldte seg hos publikum (Andersen 2000:42). Bruk av pathos er særlig egnet til å mobilisere tilhørere. I moderne tid ser vi en forestilling om en naturgitt motsetning mellom fornuft og følelser. Følelser blir vi grepet av, som en trang, en lyst, en fortryllelse, en besettelse. De er noe høyst personlig og privat, som vi ikke behøver å gjøre regnskap for. Fornuften har en rang som eneste seriøse erkjennelseskilde. Denne tankegangen kan vi føre tilbake til filosofene Locke og Descartes som hevdet at følelser avsporer fornuft som forstyrrende elementer for den rene tanken (Kjeldsen 2002:33).

Gjennom kognitiv forskning har man imidlertid siden sekstitallet hevdet at følelsen kommer som konsekvens av holdninger som det rasjonelle argument framkaller. Følelse krever tanke og det emosjonelle har dermed en rasjonell dimensjon og det rasjonelle en emosjonell. Sett fra en retorisk fagmessig forståelse er det viktige om den fremstilte følelse er passende retorikk, om den framtrer som et godt argument. Eksempler på upassende følelser kan være det overdrevne, fanatiske, patetiske, sentimentale eller det latterlige følelsesuttrykk (Kjeldsen 2002:38). Fra et retorisk ståsted vil det derfor være interessant å bruke modeller som kan undersøke og vurdere forskjellige argumentasjonsformer.

5.3 To ruter mot overbevisning

En slik modell kan være Persuasiomodellen der man ifølge sosialpsykologene Richard E. Petty og John T. Cacioppo kan dele retorisk påvirkning og overbevisning på to måter. For å ta utgangspunkt i disse to rutene må man godta en bred forståelse av persuasio (Kjeldsen

2002:47). Den som påvirker kan enten gjennom latent retorikk forsøke å fremkalle en ugjennomtenkt eller ubevisst reaksjon på overbevisende signaler eller han kan forsøke å overbevise gjennom en manifest retorikk for å fremkalle en gjennomtenkt vurdering av en bestemt sak. Disse to måtene å forsøke å overbevise på kaller man henholdsvis den perifere og den sentrale rute. **Den sentrale rute** mot overbevisning forbindes i retorikken med logosappellen, da den involverer mottakerens aktive og bevisste overveielser for og imot en argumentasjon. Det er vanskelig å lede en mottaker gjennom denne sentrale ruten fordi den krever at vedkommende involverer seg kognitivt. Holdningsendringen vil likevel være sterkere dersom man lykkes med budskapet. Gjennom **den perifere rute** brukes persuasive signaler som er tilstrekkelig til å starte en begynnende holdningsendring, uten at mottakeren aktivt og inngående overveier emnets eller sakens egenskaper. Slike signaler kan ifølge Kjeldsen (2002:47) være enkle, som en vakker avsender, et estetisk utformet budskap eller muligheten for belønning uten å involvere seg i noe omfattende kognitivt arbeid i forhold til emnet. Holdningsendringen vil uansett være svak og en eventuell vedvarende holdningsendring vil kreve kontinuerlig gjentakelse av retorikken.

5.4 Blek og levende fremstilling

Vi har tidligere sett at Habermas artikulere et skille mellom livsverden og systemverden. Visuell retorikk (Kjeldsen 2002:242-243) gir med utgangspunkt i sosialpsykologien et annet interessant skille i kommunikasjonsformer (Nisbett og Ross 1980:43-62). Vi ser en todeling av måter å framstille argumenter.

I den **bleke fremstilling** er argumentet sansemessig, tidslig og romlig fjernt. Eksempler på denne fremstillingen er redegjørelser eller statistikk. En slik blek fremstilling vil ligge nært det faktapregede og objektive saklighetsbegrepet.

I den **levende fremstilling** er argumentene konkret og billedskapende. Framstillingen er sansemessig, tidslig og romlig nært. Dette skaper følelser.

Det kan kanskje være fruktbart å sette en sammenheng mellom den kommunikative rasjonaliteten og bruk av en levende argumentasjonsform der pathos er fremtredende. Nisbett og Ross kan for øvrig kritiseres for å tillegge levende informasjon for mye makt, da de ser den

som risikabel og uheldig og nærmest presser mer beviskraftig, men blek informasjon tilside (Kjeldsen 2002:243).

Bruken av den levende fremstilling og den kommunikative rasjonalitet kan for øvrig i stedet ses på som en ny type fornuft som setter nye premisser for kommunikasjonen. Eksempler på det som da er levende billedspråk med kommunikativ rasjonalitet finner vi særlig i politisk debatt i fjernsynsmediet. Jeg vil for øvrig komme tilbake til det visuelle betydning også gjennom flere medieformer i kapittelet om uttrykkskultur.

Da Statsbudsjettet ble lagt fram for noen år tilbake ble politikerne bedt å kommentere dette på TV. Kristin Halvorsen (SV) dempet stemmen som om hun skulle fortelle en hemmelighet, bøyde seg fremover som om hun vil fortelle sin beste venn en hemmelighet. "Hysj" Halvorsen skaffet seg oppmerksomhet. Seerne spisset ører, ble interessert. Deretter sa hun lavt:

*"Hvis alle er stille nå, så kan vi høre at champagnekorkene spretter i Holmenkollåsen..."*⁶

Dette er en svært visualiserende måte å forklare sitt synspunkt. Halvorsen kunne selvsagt snakket om tall, budsjetter og statistikk men klarer ved hjelp av en setning å forklare sin mening gjennom en levende fremstilling. Hun beskriver ganske enkelt hvem som har grunn til å være fornøyd med statsbudsjettet. Et annet eksempel på denne levende fremstillingsformen og bruk av metaforer kommer fra Erik Solheim (SV) som stilte opp i et debattprogram for å diskutere miljø med en politiker fra Fremskrittspartiet. Solheim starter debatten med å kommentere sin motstanders tilstedeværelse:

*"Når jeg ser deg her i denne miljødebatten kommer jeg til å tenke på flasker med små skip inni. Jeg tenker; hvordan i alle dager kom den seg inn her"*⁷

Fremskrittspartipolitikeren var fullstendig avvæpnet. Han var umyndiggjort gjennom metaforen med skipet i flasken. Mannen hadde i manges øyne tapt debatten før den var begynt. Mange vil nok hevde at dette var usaklig. Likevel kan man hevde at politikken får et nytt uttrykk som komplementerer den politiske kommunikasjonen. Solheim sier ganske enkelt at han er overasket over å finne Frp politikeren i en debatt med et emne som Frp er kjent for å se på som uviktig. Om utsagnet ikke er direkte usaklig kan man argumentere for at det er

⁶ Diskutert i fagseminar ved IMV, UiB våren 2002 ved besøk av mediarbeider fra partiet SV. Begge eksemplene er for øvrig brukt i min hjemmeeksamen i kurset Troverdighet ved IMV, UiB. Våren 2002.

⁷ Diskutert i fagseminar ved IMV, UiB våren 2002 ved besøk av mediarbeider fra partiet SV.

saklig på en annen måte og under andre forutsetninger enn det som er det objektive saklighetsidealet.

Dersom man foretar en saklighetsanalyse vil man kanskje finne at selv de tilsynelatende mest logosappellerende tekster også strekker seg både etter andre retoriske former og rasjonaliteter. Det er med andre ord viktig å undersøke bredden.

5.5 Kommunikasjonsmodell

Den klassiske retorikk (Kjeldsen 2000)

Appellform:	Logos:	Ethos:	Pathos:
	Meget begrenset bruk av språklige formuleringer. Klarhet, presisjon, Utvetydighet.	Rikere språklige formuleringer, Estetisk preget.	Meget rike formuleringer Det lidenskaplige og heftige uttrykk.
Stilleie	Lav	Mellom	Høy
Intensjon:	Belære, opplyse, Undervise, bevise.	Vekke tillit og sympati, underholde og behage.	Bevege, vekke, engasjere, rive med.
Teksteksempler:	Vitenskaplig stoff, faglitteratur, statlige og kommunale meddelelser og nyheter.	Lyrikk, komedie, tekster av beskrivende karakter, underholdning.	Epos, tragedie, høystemt lyrikk, livsviktige politiske taler.
Emner:	Fjerne og mindre viktige forhold.	Distanserte og viktige forhold.	Nære og meget viktige forhold.

Sosialpsykologi og Visuell retorikk (Nisbett og Ross 1980, Kjeldsen: 2002)

Fremstilling:	Blek Fjernt sansemessig. Fjernt i tid og rom.	Levende Nært sansemessig, Nært i tid og rom.
----------------------	---	--

Deliberativ diskursteori (Habermas 1999, Eriksen og Weigård 1999)

Rasjonalitet:	Formålsrasjonell	Kommunikativ
Samfunnsfære:	Systemverden	Livsverden
Mål:	Effekt	Forståelse/Samhandling
Komm.form:	Enveis/maktpreget Monologisk	Toveis/demokratisk Dialogisk

Som tidligere nevnt ligger den generelle oppfattelsen av begrepet saklighet tett knyttet opp mot logosappellen på venstre side i denne modellen. Bevisførselens språk har i stor grad fått gjennomslag i vår kultur. Dette kan i visuell retorikk presenteres som noe fjernt, utenforliggende, og fremstilles blekt og nøytralt. Georg Johannesen (1992:36) knytter Machiavellis tekster til ytterpunktet i begrepet *total saklighetsretorikk* og hevder dette er maktens demagogi og en språklig form for kirurgi. Ytterpunktet av pathosretorikken på den andre siden beskrives av Johannesen (1992:36) som en retorisk form for knivstikking. Det jeg i neste kapittel vil forsøke å definere som *saklighetsretorikk* omfatter både formålsrasjonalitet og kommunikativ rasjonalitet. Den kommunikative rasjonaliteten ligger til høyre i modellen for å beskrive at denne rasjonaliteten i større grad bruker andre appellformer som ethos og pathos i sin argumentasjon. Appellformene er dermed bærere av forskjellige former for rasjonalitet. Intensjonen om å overbevise og samtidig skape forståelse smelter sammen i saklighetsretorikken uten å trekke mot ytterpunktene.

6.0 Saklighetsretorikk

For Aristoteles var retorikken en vei til erkjennelse av det som er eller synes rett i en sak. I fagets vesen har derfor saklighet en viktig plass (Fafner 1985:196). I denne analysen vil jeg som tidligere nevnt vurdere analyse materialet etter det jeg definerer som *saklighetsretorikk*. For å beskrive dette begrepet må vi tilbake til den deliberative kommunikasjonsteorien og forbinde den til retorikken. Det saklige slik det blir oppfattet i dag er nært knyttet opp mot objektivitets og sannhetsidealet som man har i vitenskapen og filosofien. Retorikken vurderes opp mot et sannsynliggjøringsideal, men mister sin bredde da det saklige idealiseres i en nøytral form, preget av faktainformasjon, tall, statistikk, bilder og vitenskaplige bevis. I forhold til miljøretorikk, så vi tidligere at journalister favoriserer en vektlegging av fakta, da denne type argumentasjon oppfattes som mest saklig (Aanes 2000:69). Det kan virke som det er en utstrakt oppfatning av at dette fakta og logossentrerte saklighetsidealet ligger nærmest sannheten. Retoriske tekster er likevel bare forsøk på presentasjon av en sannsynliggjort sannhet og det er nettopp i denne sannsynliggjøringen at man tyr til andre appellformer og retoriske elementer. Disse kan det være viktig å skape større bevissthet rundt. Gode eksempler på slike faktaidealiserende tekster er for eksempel naturvitenskaplige dokumentarer på film og fjernsyn, der programmene regisseres utfra faktainformasjon og dermed får en saklighetsforutsetning, men i virkeligheten benytter mye pathos og narrative elementer for å

holde på vår oppmerksomhet. Et eksempel på dette kan for eksempel være hvordan dyr ofte tillegges menneskelige egenskaper. I et fjernsynsprogram på natur og vitenskapskanalen *Discovery*⁸ som omhandlet ”Killer Bees”, en særdeles aggressiv type bier fra Afrika, ble historien redigert til hvor farlig disse biene var for mennesker, at de kunne opptre samlet og faktisk drepe mennesker med sine dødelige stikk. Videre handlet programmet om hvordan disse biene ble smuglet ut av Afrika til Sør Amerika, der de ”rømte” på grunn av uoppmerksomme forskere. Biene ble tillagt en ond intensjon om å flykte, myrde mennesker, og tilslutt å innvandre USA. De var allerede kommet opp gjennom Sør og Latin Amerika og over grensen fra Mexico til California. Biene opptrådte ikke som dyr i naturen, de var mordbier, de var terrorister.

I utgangspunktet kan det virke som om samfunnet idealiserer formålsrasjonell saklighet. Dette eksempelet ønsker å vise at det likevel kan være viktig med en større bevissthet rundt bruken av flere appellformer.

Modell for saklighetsretorikk

Som vi ser av denne forklaringsmodellen vil man gjennom å bruke sterk logosappell opptre svært formålsrasjonelt og bevege seg utenfor rammene for saklighetsretorikken. Man ønsker dermed å lukke diskusjonen til sin fordel. Dermed anerkjenner man ikke at det er mulig å være uenig eller å se saken fra en annen side, man anerkjenner ikke rammene for en politisk diskusjon. På den andre siden, dersom man beveger seg utenfor saklighetsretorikken med for

⁸ Fra min analyse av et Discovery program høsten 2001. Innlevert på kurset Edutainment ved IMV Århus.

kraftig eller upassende pathos vil man kunne bli oppfattet som ideologisk og effektsøkende. Særlig dersom man ikke kan forklare eller skape forståelse for følelsesappellen. Et eksempel på dette vil være å henvise til tro (religioner) – eller ideologiske tankesystemer som henviser til hellige skrifter og knytter meningene til den gitte følelse uten noen saklig forklaring. Saklighetsretorikken vil dermed ligge mellom ekstremene som trekker til hver sin side mot demagogi eller propaganda. Det kan likevel være viktig å påpeke at skillelinjene for hva som beveger seg utenfor saklighetsretorikken ikke er klare. Nettopp for å kunne holde språket levende er det viktig å ikke ha absolutter. Jeg vil senere vise at saklighetsretorikken i en gitt situasjon er avhengig av flere forhold.

Saklighetsretorikkens intersubjektive ethos

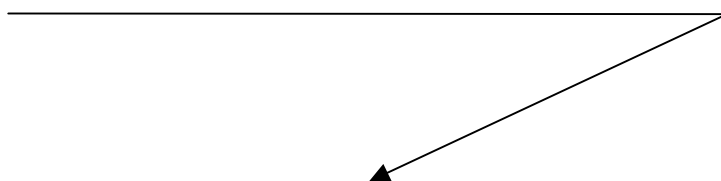
Vurderingen av saklighetsretorikken ligger nært opp til ethosbegrepet i retorikken. I følge McCroskey vil en persons troverdighet bli målt etter kompetanse, karakter og velvilje (McCroskey og Young 1981:27). Jeg har tidligere argumentert, at diskurser tidligere, i positivistisk ånd, i stor grad ble vurdert etter *kompetanse* på et objektivt og nøytralt, faktagrunnlag.

Etter hvert er det flere som mener denne vurderingen har flyttet seg over mot det mer subjektive. Overgangen til denne subjektive ethosvurderingen kan knyttes til begynnelsen av 1900 tallet der konsekvensene av bruddet med føydalismen og opphopningen av folk i byer at samfunnet ble mer komplekst (Habermas 1971:148-182). I denne kompleksiteten ble det viktig å kunne se detaljer. Tanken om at de små detaljer skjuler hemmeligheter om større sammenhenger har sin rot i legevitenenskapen der man på bakgrunn av symptomer skal kunne stille en diagnose. Freuds psykoanalytiske retning innenfor psykologien er et eksempel på en teori fra denne tiden, som forsøker å favne vidt og dermed redusere kompleksitet. De små detaljene var i fokus og det å kunne ane større sammenhenger basert på detaljer kunne være svært viktig i det nye samfunnet som vokste fram. Sherlock Holmes var en litterær, fiktiv skikkelse, som hadde lært seg denne kunsten. Vurderingen av budskap ble flyttet til det subjektive planet og var individuelle i stedet for allmenne.

Denne utviklingen skjer altså parallelt med, at det Habermas kaller systemsfæren, koloniserer livssfærens tradisjonelle enemerker. Systemvurderingene ligger her på et objektiv, formålsrasjonelt plan og blir så komplekse og vanskelig å vurdere at løsningen blir å redusere kompleksitet ved å endre fokuset for ethosvurdering. Anders Johansen (2002:68-81)) bruker norske politikere som Erik Solheim og Kristin Halvorsen som eksempel på dette og hevder, at

den moderne måten å kommunisere politikk får et autentisk preg dersom standpunktene ikke synes absorbert utenfra, men gir inntrykk av å springe ut av selve personligheten – og dersom engasjementet ikke bare står i forhold til sakens alvor men i tillegg vitner om at man har kontakt med egne følelser (Johansen i Hausken og Larsen: 1999:115). Dette kan vi knytte til McCroskeys begrep *velvilje* og har ført til en intimisering av offentligheten som Richard Sennet kaller intimitetstyranniet (Gripsrud 1999:154). Troverdighet i uttrykket blir viktig og hver minste detalj vil vurderes opp mot dette kriteriet. Folk vurderer hverandre etter subjektivt ytre tegn for ærlighet (oppriktighet) og autentisitet (ekthet). Man leter etter et psykologisert motiv og måtene å vurdere mennesker og deres budskap på konvergerer i samme retning mot det som oppfattes som troverdig. Sakene i politikken blir dermed ikke viktig, snarere hvordan man kan vurdere troverdigheten hos personene som fremfører dem.

Objektivitet	Intersubjektivitet	Subjektivitet
Logos	Ethos	Pathos
Kompetanse	Karakter	Velvilje

En svekkelse i troverdighet i personfremstillingen vil føre til en svekkelse i ethvert budskap denne personen kommer med. Et godt eksempel på dette⁹ er da daværende (1999) Ap- leder Thorbjørn Jagland var i Trondheim og forsøkte å drive valgkamp fra tribunen under en fotballkamp mellom Molde og Rosenborg.¹⁰ Selv hevdet Jagland, som er fra Drammen, å være trofast *Strømsgodset* patriot der han iført et Rosenborg skjerf innrømmet at han heiet på Rosenborg når Strømsgodset ikke var på banen. Dagen etter fikk vi høre at Jagland var ekskludert fra Strømsgodset supporterklubb.¹¹

⁹ Hentet fra min hjemmeksamen i hovedfagskurset *Troverdighet* ved Johansen og Kjeldsen ved IMV, UiB våren 2002.

¹⁰ Artikkel fra aftenposten: <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d96665.htm> 09.11.03

¹¹ Artikkel fra aftenposten: <http://tux1.aftenposten.no/nyheter/sport/ntb/d96824.htm> 09.11.03

Det Jagland selv kanskje så på som en morsom gimmick og et frieri til nye velgere viste seg å være en svært lite gjennomtenkt vurdering. Han forsøkte å spille en rolle han ikke hadde satt seg inn i. Innenfor fotballmiljø er det et stort troverdighetsproblem å si at du er patriot for ett lag og samtidig ta på et skjerf fra et annet. Jaglands ethos ble med andre ord svekket både blant Rosenborg - og Strømsgodset fansen og som om ikke det var nok, alle som kjenner til fotballkulturen i hele Norge, ettersom stuntet ble vist på *Dagsrevyen*.

Mye av dette ligger i at Jagland ble avslørt i velgerfiske. Han ble demaskert i et forsøk på å spille en rolle som ikke var en del av ham selv. Folk trakk den slutningen at han mest sannsynlig ikke var interessert i fotball i det hele tatt. Troverdighet vinnes ikke bare ved konsistens i de politiske standpunkter, prioriteringer og personlige vurderinger, den avhenger i høy grad også av at den som representerer synspunktene synes å stå inne for dem rent personlig (Hausken og Larsen 1999:115). I et forsøk på å være omgjengelig og utadvent for å skaffe seg velvilje fikk Jaglands karaktertroverdighet rundjuling av hele fotball- Norge. Han satte seg selv i offside.

Med begrepet saklighetsretorikk søker oppgaven på samme måte som Habermas i sine diskursetiske teorier, å trekke ethosvurderingen mer tilbake mot intersubjektiviteten. Her er tankegangen at det man sier, men også måten en sier det på, avspeiler avsenderens karakter og handlinger. Formen og innholdet blir med andre ord i større grad vurdert allmenngyldig og intersubjektivt.

Oppsummert vil en sammensmelting av retorikk og deliberativ kommunikasjonsteori kunne ramme inn det saklighetsretoriske begrepet i disse hovedpunktene.

Retorikk

Åpen logosargumentasjon

Passende pathosbruk

Flerfoldighet i språket

Deliberativ kommunikasjonsteori

Diskusjon om fellesskapet

Anerkjennelse av andre syn

Selvrefleksjon

Dialog

Rolleklarhet

Forståelse

6.1 Den saklighetsretoriske blandingsrasjonalitet

For oppgaven vil det være spennende å undersøke analysematerialet utfra det jeg har definert som saklighetsretorikk. Det vil være nærliggende å tro, at argumentasjonen skifter mellom de to kommunikasjonsrasjonalitetene. Ved å undersøke dette kan oppgaven kanskje belyse noe som særpreger miljøretorikken. For det første kan man speile de politiske holdningene, da man ser bruken av det ene eller det andre av to forskjellige uttrykk og se hvordan diskursen åpnes og lukkes. For det andre kan man stille spørsmålstegn ved hvorvidt denne blandingen av kommunikasjonsrasjonaliteter fungerer. En hypotese kan være at oppfattelsen av den formålsrasjonelle kommunikasjonsrasjonaliteten er sterkere knyttet til det folk (og da særlig journalister) oppfatter som sannhet, mens den kommunikative, oppfattes som mer forførerisk, propagandistisk og ideologisk. En annen hypotese er at det er bruddene med saklighetsretorikken som kan føre til en negativ oppfattelsen av budskapene. Med andre ord: Det er viktig for politiske interesseorganisasjoner å skape en saklighetsretorisk blandingsrasjonalitet som fungerer. Dersom man på en elegant måte klarer å bruke formålsrasjonell og kommunikativ rasjonalitet i en saklighetsretorisk innpakning, slik at man både sannsynliggjør og forklarer sitt virkelighetssyn, vil man skape en god retorisk tekst.

Før oppgaven går inn i analysen kan det være interessant å se litt på valg av analysemateriale og litt om hvilke rammer dette er produsert innenfor. Dette kan være viktig i vurderingen av den retoriske situasjon. Vi vender tilbake til intervjuene med Arild Hermstad og Tor Traasdahl.

6.2 Avsenderens intensjoner

Organisasjonen Framtiden i våre hender satser mest på rapporter, slik at journalister får all informasjon samlet på ett sted. Nyhetsmeldinger har liten eller ingen virkning, mener Hermstad. Særlig viktig er eksklusivitet. Enkelte journalister får mer informasjon og mer eksklusiv informasjon enn andre. Traasdahl framhever at det er viktig å legge rapporter og saker i forhold til politiske begivenheter slik at man kan tidsplassere (time) miljøsakene slik at de får innpass på mediernes dagsorden. Ellers mener han de må inneholde:

- Konflikt
- Politisk aktualitet
- Tyngde og seriøsitet
- Personfokus
- Gimmick

De viktigste medieaktørene å nå ut til er, ifølge Traasdahl; *Aftenposten* og *Dagbladet* på avissiden, *Dagsnytt* på radio og *TV 2* av TV-kanalene.

Det viktige i sakene er å få satt en nær vinkling på det som ofte gir konsekvenser andre steder. Et eksempel på en slik sak er *Hydro-prosjektet* i India, der bedriften *Norsk Hydro* drev rovdrift på billige arbeidere og ga blaffen i miljøforhold i en liten by på den indiske landsbygda. En slik kobling er svært viktig for å få gjennomslag i saker og særlig i forhold til *Nord- Sør problematikken*, hevder Hermstad. Det må gjerne være noe enkelt i framstillingen og bruk av tall og statistikk som på en tydelig måte viser det man vil ha fram. Videre må det være rom for å kommentere og det må være gode kildehenvisninger.

Hermstad framhever at det er en fin balanse hvorvidt man skal argumentere med en fryktappell og hvor kraftig den i så fall må være. Samtidig er det jo nettopp fryktappeller som vekker oppsikt og skaper ettertanke, mener han. Traasdahl mener også det kan være viktig å bruke fryktappell, men at den da må være faglig begrunnet. På spørsmål om kompleksitet i budskapet svarer Hermstad at det ikke tar seg heldig ut dersom informasjonssjef Steinar Lem i et debattprogram begynner å snakke filosofisk om Dante. Samtidig er det komplekse problemstillinger som skal belyses og det er ikke alltid så lett å gjøre det på en enkel og lett forståelig måte.

Mye av kritikken som er rettet mot FIVH går ut på at de er for lite løsningsorienterte. Hermstad peker på at det ofte er problematisk å finne hva som er den beste løsningen i en sak. Oppfordring til, og boikott av produkter eller selskap virker for eksempel ikke alltid etter sin hensikt. Men det er klart at det er viktig å noen ganger fokusere på løsninger i tillegg til alle problemene med miljø og skjevfordeling av verdens ressurser. Hermstad mener FIVH har stor troverdighet i sine rapporter og i det tallmaterialet som framlegges.

Informasjonsansvarlig i FIVH, Steinar Lem (2002), svarer på e-post at siden FIVH's felt er stort, blir det lett vilkårlig å plukke ut enkeltsaker som organisasjonen har frontet i 2002. Han svarer også at når de har oppnådd mål, for eksempel bevisstheten hos et flertall på meningsmålinger om at forbruket i rike land må ned av miljøgrunner, vet de ikke hvor mye FIVH har bidratt, og hva som stammer fra andre kilder. Både Lem og Hermstad trekker fram

Oljefondet og etikk som en svært sentral sak i 2002. Lem mener FIVH for en sjelden gangs skyld bidro til endring ettersom det ser ut til at det skal bli etiske retningslinjer. I tillegg nevnes den årlige rapporten *Økologisk utsyn*. Hermstad mener organisasjonens siste vervekampanje høsten 2002 var interessante. På bakgrunn av dette kan de kanskje være et godt analyseobjekt.

Oppgaven vil gå inn i saken med forvaltningen av oljefondet og spørsmålet om hvorvidt det bør være etiske retningslinjer for dette. FIVH har utgitt to rapporter i 2002 som det vil være interessant å gå nærmere inn på og gjennomføre en retorisk analyse. I tillegg undersøker jeg verveannonsene fra organisasjonen på et mer generelt grunnlag:

1. Verdiløse penger? – Oljefondet – Veien mot etiske retningslinjer. Rapport 1. 2002. Skrevet av Ingrid Bay. Utgitt av Framtiden i våre hendes forskningsinstitutt (FIFI) Mange mener denne rapporten har vært viktig (selvsagt i samvirke med andre organisasjoner og deres rapporter og artikler) i debatten om etiske retningslinjer. Jeg bruker den som et eksempel på vellykket informasjon fra FIVH.

2. Oljemilliarder til solenergi – Minirapport 2. 2002. Skrevet av John Hille. Dette var en rapport som viste til alternativer i forvaltningen av fondet. Rapporten blir betegnet som mislykket ettersom den nesten ikke fikk noe medieoppmerksomhet og jeg vil i retorikkanalysen stille spørsmål rundt det.

3. Annonsene *Carl Ivar er mitt fadderbarn!* og *Siv er mitt fadderbarn* – Vervekampanje for FIVH høsten 2002. Annonsene ble trykket i den norske riksavisen "Dagbladet" over en helside og det var en debatt rundt virkemidlene som ble benyttet. Ansvarlig for vervekampanjen, Øyvind Løtvedt, beskriver vervekampanjen som meget vellykket.

7.0 Den retoriske situasjon

For å kunne gjennomføre denne analysen vil det være nødvendig å beskrive konteksten, det som ligger rundt den politiske situasjonen det retoriske budskapet er produsert i. Tidligere i oppgaven nevnte jeg den kontekstuelle rasjonaliteten som setter egne premisser for valg av handlinger. På samme måte har retorikken en kontekstuell rasjonalitetsvurdering i den retoriske situasjon. Jeg vil her støtte teorien på oversettelsen av Lloyd F. Bitzer (1997) som definerer den retoriske situasjon som den kontekst der talere og skribenter skaper retorisk diskurs. Det er, i følge Bitzer situasjonen som framkaller diskursen, ikke omvendt.

Et retorisk produkt er pragmatisk, det oppstår ikke for sin egen skyld. Det skal i siste ende å frambringe handling eller forandring i verden (Bitzer 1997:12). Taleren forsøker å endre virkeligheten ved å skape en diskurs av en sånn karakter at den gjør mottakerne så engasjert, at de i tanke og handling blir formidlere av forandring. Retorikk vil med dette alltid være persuasiv og situasjonen er retorisk dersom den har behov for, og inviterer til en diskurs som er i stand til å interagere med virkeligheten.

Diskursen må fungere (eller forsøke å fungere) som en passende respons på en situasjon som behøver den, og inviterer til den. Man kan dermed si at det retoriske er påkrevd av situasjonen, som faktisk er så kontrollerende at den er selve grunnlaget for retorisk aktivitet. Den retoriske situasjon kan i følge Bitzer (1997:12) forstås som en naturlig kontekst av personer, hendelser, gjenstander, relasjoner og et påtrengende problem som meget sterkt inviterer til at det sies noe. Det er dermed verken taleren eller den persuasive intensjon men derimot situasjonen, som er den retoriske aktivitets kilde og grunnlag. Den retoriske situasjon er der den retoriske analyse begynner. Hvordan kan så den retoriske situasjon undersøkes?

7.1 De tre situasjonselementer

Her kan det være greit å ta utgangspunkt i Bitzers teorimodell. Denne viser til at det forut for utarbeidelsen av og fremførelsen av diskursen er tre grunnleggende elementer som finnes i enhver retorisk situasjon:

1. Det påtrengende problem (Bitzer 1997:12)

Dette er en ufullkommenhet som presser seg på, en feil, en hindring, noe som venter på å bli gjort, noe som ikke er som det burde være. Dette problemet må være mulig å løse ved

diskurs. Det påtrengende problem er retorisk når det kan endres til det bedre, og når denne positive forandring krever en diskurs eller kan assisteres av en diskurs. Når problemet oppfattes, og når det er sterkt og viktig, tvinger det tanke og handling hos personen som oppfatter det, og som muligvis vil reagere retorisk hvis han er i stand til det.

2. Publikum (Bitzer 1997:13)

Retorikk krever alltid et publikum som skal føres til beslutning og handling. Her pekes det på at det ikke kan være et hvilket som helst publikum men utelukkende personer som kan påvirkes av diskursen og som kan være i stand til å fungere som formidlere av den forandring som diskursen søker å skape.

3. Tvingende omstendigheter (Bitzer 1997:13)

De tvingende omstendigheter påvirker taleren og gjøres gjeldende overfor publikum. De utgjøres av personer, hendelser, gjenstander eller relasjoner som er deler av situasjonen, fordi de har makt til å avgrense og framtvinge de beslutninger og handlinger, som er nødvendige for å avhjelpe det påtrengende problem. Alminnelige kilder til tvingende omstendigheter er tro, holdninger, dokumenter, kjensgjerninger (aksepterte fakta), tradisjoner, bilder, forestillinger, interesser, motiver og lignende. Man skiller mellom to hovedtyper av tvingende omstendigheter. 1. De som styres av taleren og hans metode, såkalte faglige bevismidler (etechnoi) og 2. De andre situasjonsbundne omstendigheter som kan være virksomme. Dette kalles ikke-faglige bevismidler (atechnoi).

Videre kan man skille mellom klare og uklare retoriske situasjoner. Situasjonen inviterer ikke nødvendigvis til hvilken som helst respons, denne må være passende. En situasjon som er sterk og klar, dikterer responsens formål, tema, innhold og stil. Videre går det et skille mellom virkelige og falske retoriske situasjoner. En objektiv, offentlig observerbar og historisk situasjon i vår erfaringsverden betyr at den er virkelig eller ekte, at våre kritiske undersøkelser vil bekrefte dens eksistens. På den andre siden er såkalte sofistiske retoriske situasjoner oppdiktet, der det påtrengende problem hevdes å være virkelig. I skjønnlitteraturen finner vi også eksempler på falske, fiktive og fantasisituasjoner.

Retoriske situasjoner kan, i følge Bitzer (1997:15), ha **enkle** eller **komplekse** strukturer. En situasjons struktur er enkel, når det er forholdsvis få elementer som skal bringes til å interagere. Dette gir for eksempel et klart påtrengende problem som er forstått av et stort publikum og med en avgjørende tvingende omstendighet. Omvendt er en situasjonsstruktur

kompleks når mange elementer skal bringes til å interagere. Kompleksitet eller mangel på sammenheng kan svekke situasjoners struktur. Grunnene til dette kan for eksempel være at situasjonen rommer flere påtrengende problemer, problemene kan i samme situasjon være uforenelige, to eller flere samtidige situasjoner kan konkurrere om vår oppmerksomhet, på et gitt tidspunkt er de personer som er publikum i situasjon a også publikum i situasjon b, c og d. Det retoriske publikum kan også være spredt og uopplyst om sine plikter og muligheter eller de tvingende omstendigheter kan være begrenset i antall og styrke og de kan være uforenelige (Bitzer 1997:16).

Vi kan også skille mellom situasjoner som er **stramt** strukturert og de som er **løst** strukturert (Bitzer 1997:16). Situasjonen er stramt strukturert når alle dens elementer er lokalisert og gjort klar til den oppgave som skal utføres. En enkel modell på disse inndelingene av retoriske situasjoner kan se slik ut:

	Enkel struktur	Kompleks struktur
Stramt strukturert	Praktisk arbeid med enkle kommandoer	Rettssak
Løst strukturert	Strømkrisen 2002	Borgerrettigheter/ Miljøvern

En enkel struktur som er stramt strukturert kan for eksempel være en situasjon med hektisk praktisk arbeid på en oljeplattform. Den som leder arbeidet kommer med enkle kommandoer og de som arbeider vet hvordan de skal reagere. En situasjon med enkel men løs struktur kan være strømkrisen i Norge høsten 2002. Energiministeren gikk ut og sa at vannmagasinene i landet nesten var tomme og at folk måtte spare strøm. Det påtrengende problemet var tilstedeværende og var forstått av et stort publikum og de tvingende omstendighetene var for eksempel bildene av tomme vannmagasin og trusselen om dyre strømpriser. Likevel var denne situasjonen løst strukturert i forhold til dens elementer. Folk visste ikke hvilken rolle staten spilte i forhold til kraftselskapene ettersom vannkraften i Norge i stor grad er privatisert

og overlatt til markedet. Kulden gjorde dessuten, at flere så det som en umulighet å spare strøm for å holde seg varm. Dette, særlig blant dem med dårlig økonomi og man vurderte fortløpende ansvaret, for at en slik situasjon kunne oppstå.

Et eksempel på en kompleks og stramt strukturert retorisk situasjon er for eksempel en rettssak, der alle elementene er lokalisert, men de tvingende omstendighetene er uklare og må legges fram og vurderes. På den andre siden har vi en kompleks og løst strukturert situasjon der man leter etter konsensus om et påtrengende problem, sitt publikum og etter tvingende omstendigheter. Selv om man finner et publikum kan man likevel ikke vite om det er et publikum som er i stand til å formidle forandring. Det er med andre ord ikke nok å bli hørt i egne miljøer eller det man kaller *grasrota*, man må nå dem som har mulighet til å endre. Her finner vi for eksempel ulike miljø- og solidaritetsorganisasjoner men også politiske aktivister som ønsker å bli hørt. I for eksempel demonstrasjoner kan dette ende med at man oppgir retorisk diskurs til fordel for sivil ulydighet eller fysisk handling.

7.2 Analyse av situasjonen

Vi går inn i rapportene om oljefondet og undersøker hva som beskriver den retoriske situasjonen ved hjelp av den oppsatte analysemodellen. Begge rapportene plasseres inn i den samme situasjonsanalysen da de tar utgangspunkt i den samme sak, men det er viktig å være klar over at de har ulike intensjoner i den realpolitiske debatten. Følgende er et forsøk på å tegne en skisse, et kort utdrag av den retoriske situasjon.

Det påtrengende problem

Det påtrengende problem i denne saken er at Statens petroleumsfond som ble vedtatt opprettet i 1990 og begynte å investere i aksjer i 1998, beviselig har gjort investeringer, i det man kan definere som uetisk virksomhet. Disse påstandene begynte å komme i 2001, der blant annet partiet SV ba om en redegjørelse for hvorvidt oljefondet hadde investert i et selskap, som produserte klasebomber (Ergo 2001) Videre fulgte flere saker og avisartikler og i følge en rapport fra Forskningsstiftelsen *FAFO* har oljefondet investert i cirka 20 prosent av de selskapene som fagforeningsparaplyen Global Unions har svartelistet (Jørgensen 2003).

Politisk er det uenighet hvorvidt man skal sette andre kriterier enn de rent økonomiske i forhold til pengeplasseringene. Det ble i 2001 dannet et folkerettsråd som skulle undersøke om det forelå brudd på menneskerettighetskonvensjoner. Dette rådet mente at å investere i selskaper som utnytter de verste former for barnarbeid vil harmonere dårlig med konvensjonene Norge har skrevet under. Men investeringen vil ikke utgjøre et brudd med Norges forpliktelser – rent formelt. Konklusjonen var derfor at Norge og andre land bare har ansvar for menneskerettighetene der hvor de selv har jurisdiksjon. Og det har de utelukkende overfor territorier, land og stater. Ikke overfor private multinasjonale konserner (Jørgensen 2003). Klarheten rundt dette påtrengende problemet er utydelig, ettersom det er avhengig av hvor sterkt man ansvarliggjør investeringer i aksjeselskaper til selskapenes eller underselskapenes virksomheter. Staten opptre i markedsøkonomien. Spørsmålet er om den skal forholde seg til markedssystemet eller til sin forankring i demokratiet?

Publikum

Rapportene er skrevet hovedsakelig for journalister og politikere, som kan bringe saken videre og som har politisk makt. Likevel er det noe uklart hva slags publikum man strekker seg etter. Vil man nå ut til staten, individet eller offentligheten?

Tvingende omstendigheter

De tvingende omstendighetene er både klare og uklare. Man henviser til dokumenter og tall som viser hvilke selskaper oljefondet investerer i og hvor mye penger det er snakk om. Man viser til verdier som det norske samfunnet omgir seg med og hvordan investeringene ikke stemmer overens med disse. Man viser til meningsmålinger om hvordan folket vil at oljefondet skal forvaltes/ ikke forvaltes og det vises til alternative investeringsmuligheter.

7.3 Situasjonens uklarhet

Dette er en uklar retorisk situasjon. Situasjonen har en kompleks og løs sammensetning da det her er mange elementer skal bringes til å interagere. Det påtrengende problemet er ikke entydig, det er usikkert om man når ut til ett klart og handlekraftig publikum, og det mangler

konkrete, avgjørende, klare og direkte tvingende omstendigheter. Situasjonen er løst strukturert da dens elementer er spredt og uklare. I teorien kan man hevde at den demokratiske kanal består av faste elementer, men i praksis kan dette innebære en uklar politisk saksgang, med uklare skillelinjer til byråkratiet. Dette gjør det vanskelig å vise hvordan problemet skal kunne løses umiddelbart. Det streves altså med å klargjøre det påtrengende problem for et mer eller mindre uklart publikum og man forsøker å sannsynliggjøre tvingende omstendigheter.

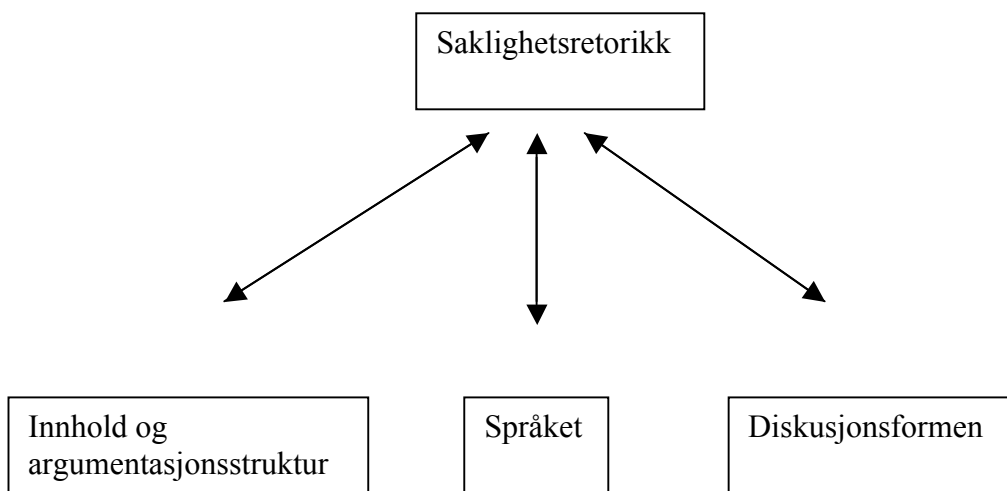
I det norske tidsskriftet *Samtiden* var det i begynnelsen av 2002 debatt rundt hvorvidt det har vært en forskyvning av miljøproblematikkens byrder fra det politiske plan til individet og privatsfæren. Dette kan helt klart være en av årsakene til at det er så vanskelig å klargjøre den retoriske situasjonen og gir oss igjen en binding til system og livsverden. Ingerid Straume (2002) argumenterer for å se en tendens der enkeltmennesket belemres med skyld mens de nasjonaløkonomiske innretninger beskyttes mot kritikk. Hun mener en nedtoning av borgerdimensjonen svekker demokratiets potensial og bidrar til å hemme systemkritikk og aktiv samfunnsforskning:

"Den nære sammenheng mellom miljøproblematikken og vår samfunnsinstitusjon - verdenshandelens innretninger, rentebasert kapitalisme, avhengigheten av petroleumsutvinning, og arbeidslivets organisering forsvinner beleilig ut av syne når myndighetenes miljøinnsats konsentreres om individnivå i form av forbrukeropplysning og holdningskapende tiltak. Myndighetene oppnår nemlig, ved å utvide problemstillingen til det absurde, å pulverisere sitt eget ansvar sammen med enhver forventning om snarlige resultater" (Straume 2002)

8.0 Analyse

Det foreligger få lærebøker i retorisk tekstanalyse som er anvendelig i et medievitenskaplig perspektiv. Det vil derfor være viktig å avklare hva det er jeg vil undersøke, hvilke teoretiske verktøy jeg vil bruke og hvorfor. Jeg vil overordnet i denne analysen ta utgangspunkt i den Neo- Aristoteliske analysemetoden (Foss 1996:24). Dette er den tradisjonelle metoden for retorisk analyse der man tar utgangspunkt i et materiale, forsøker å rekonstruere konteksten (situasjonen), beskrive omstendighetene, taleren og publikum for deretter å gjennomføre en analyse av materialet.

Retorikkens felt er stort og oppgaven har i teoridelen gjort et utvalg og tatt utgangspunkt i det jeg oppfatter som noen av fagfeltets hovedelementer. I analysen forsøker jeg videre å se etter sammenhenger som kan kategoriseres eller begrepsfestes i retorikken. Denne analysen vil undersøke tekstene opp mot det jeg har definert som saklighetsretorikk og vekslingen mellom ulike kommunikasjonsrasjonaliteter. Først kommer en vurdering av hva teksten baserer sin saklighet på og deretter undersøker jeg potensielle retoriske appeller i tre dimensjoner av tekstene: 1) innhold og argumentasjonsstruktur, 2) språket og 3) diskusjonsformen.

Før analysen kan det være på sin plass med en gjentakelse av oppgavens problemstillinger:

- Hvordan kan en blandingsbruk av rasjonaliteter danne en egen retorikk?
- Hvordan kan etiske og moralske argumenter føres i offentligheten?
- I hvilken grad kan et utvidet saklighetsbegrep brukes for å vurdere argumentene?
- Hvordan kan retorikken klargjøre hvor tekstene står i forhold til dette saklighetsbegrepet?

9.0 Tekst 1

Den første teksten er en førti siders rapport skrevet av Ingrid Bay.¹² Rapporten er bygget opp som en akademisk og vitenskapelig tekst. Dette gir seriøs profil og bygger opp ethos. Gjennom hele rapporten blandes for øvrig de forskjellige appellformene. I forhold til den klassiske inndelingen av taler vil jeg argumentere for at denne er en blanding av de tre taleformene, da den kronologisk søker å vise til vanære med ubehag, den viser til skade og nytte ved å belære og den vurderer rett og urett, ved å vise til etikk og moral med bruk av pathosappell. Noen kapitler er språklig bleke og informative med mange begreper, tall og statistikker, mens andre er mer språklig levende og nyttegjør flere appellformer.

9.1 Saklighetsretorisk ethos

Det saklige i denne rapporten er i høy grad knyttet til ethos. Språkstilen er akademisk og rapporten er skrevet innenfor et vitenskapsideal. Den gir et inntrykk av at den er seriøs og at man ønsker å formidle det reelle saksforholdet. Videre i de forskjellige kapitlene er det blandet akademisk, politisk og økonomisk språk som gjør bruk av mye fotnoter, definisjoner, sitater, begreper, formål, lover og forskrifter. Dette bygger opp ethos da man hele tiden viser, henviser og refererer og har ryggdekning på de påstandene man kommer med. Rapporten forsøker å plassere sitt syn mellom ekstremer. Det er tydeligvis viktig å avgrense seg seriøst inn i debatten og vise at man ikke tilhører urealistiske eller ekstreme miljøforkjempere, man er realpolitisk, saklig og troverdig. Det er viktig å unngå å bli oppfattet som for radikal i debatten. Samtidig tar man heller ikke avstand fra dem som har sterke meninger om oljefondspolitikken. Disse meningene henvises til vage gruppesammensetninger gjennom formuleringer som *"ulike aktører"* eller *"blant motstanderne"* (Rapport 1:10). At andre har enda mer ekstreme syn på oljefondets og samfunnssystemets eksistens brukes her også som et argument for at leseren nettopp derfor bør lytte til det rapporten har å si. Den holder seg til saken og vil tilby en god mellømløsning.

I begynnelsen av rapporten er det valgt en enkel form for å fokusere på innholdet. Side en er stilren med bare overskriftstekst og organisasjonens logo, mens side to inneholder informasjon om rapporten. Dette er satt opp veldig enkelt men samtidig seriøst og informativt. Her er det navn på rapport, forfatter, utgiver, prosjektstyrer, ansvarlig redaktør og

¹² Se vedlegg.

kvalitetssikrer. Videre kommer informasjon om Framtiden i våre hendes forskningsinstitutt (FIFI). Her vektlegges den vitenskaplige kompetansen og det nevnes at styret for Instituttet har kvalitetssikret og godkjent denne rapporten. Styret, i alt seks personer, er presentert med navn og akademisk tittel. Alle har fra cand polit/oecon til dr. polit/scient/philos. Dette er høye akademiske titler og hjelper til med å bygge opp rundt rapportens ethos. Det er vitenskapen som taler.

Rapporten benytter seg også av økonomiske modeller (Rapport 1:6, 13, 14, 18, 22, 36). Slike modeller føres som bevis, de ligger nært det som oppfattes som rene faktaopplysninger og logosappell. Dette også når det gjelder tall. Tallene kan undersøkes og man antar at de ligger nært et reelt saksforhold. I teksten finner vi flere henvisninger til en meningsmåling som tar utgangspunkt i en spørreundersøkelse, der man har spurt et utvalg mennesker om forvaltningen av oljefondet. Meningsmålinger bruker enkeltgruppen som er spurt for å beskrive de generelle meningene blant Norges befolkning.

”Hele 58 prosent mente imidlertid at inntektene i oljefondet burde plasseres slik at de fremmer menneskerettigheter og miljø selv om dette skulle gi lavere økonomisk avkastning.” (Rapport 1:32)

Dette er en tvingende omstendighet for rapporten. Meningsmålinger bærer også et preg av vitenskap og saklighet i seg, da de innebærer metode, objektivitetsideal, tall og statistikk. Eksempler på andre tvingende omstendigheter i rapporten viser til uttalelser i media, der rapporten siterer fra politiske dokument, finansministere eller direktør av *Norges Bank* som skal representere alle som er motstandere av etiske retningslinjer for oljefondet. Andre land og bedrifter som Storbritannia, Nederland, svenske aksjefond og den norske bedriften *Storebrand*, brukes som eksempler der det trekkes paralleller til hva Norge burde gjøre. Rapporten hevder gjennom disse eksemplene at oljefondet *kunne*, om det hadde blitt forvaltet annerledes, vært et *styringsverktøy* for den globale økonomien. Det vil videre være naturlig å begynne med en innholdsretorisk analyse av rapporten.

9.2 Innhold og argumentasjonsstruktur

Intensjonen med denne rapporten er å åpne for en verdidebatt. Man ønsker å få satt søkelyset på mulighetene for etiske retningslinjer for oljefondet og skape en diskusjon rundt dette. I denne debatten er det viktig å få innført viktige begrep og tenkemåter fra solidaritets- og

miljøperspektiv. Det vil være nærliggende å vurdere at rapporten er skrevet for fagfolk, journalister og politikere. Kanskje med særlig vekt på journalister som omgjør informasjonen fra rapporten til artikler og reportasjer og dermed når ut til flere.

9.2.1 Foten innenfor debatten

Denne rapporten er skrevet på en slik måte at man forsøker å få innpass i debatten. *Foten i døra* er en dørselgermetafor hentet fra sosialpsykologisk teori om holdninger og holdningsendringer. Den viser til kommunikasjonsstrategier basert på å starte forsøk på holdningsendring moderat for deretter å øke intensiviteten (Bohner og Wänke 2002:169). Dette perspektivet legger altså vekt på at retorikk i utgangspunktet er instrumentell.

Oppbygningen av ethos er som tidligere vist svært viktig. Rapporten viser til at den ikke er så ekstrem som de som hevder oljepengene burde gå til FN, miljøteknologi eller gis internasjonalt, men at man derimot diskuterer realpolitiske argumenter i forhold til aksjeinvesteringspremisser. Man inviterer til dialog.

"I denne rapporten tar vi utgangspunkt i at vi skal fortsette å ha et oljefond som skal investere på det internasjonale finansmarkedet, og at de relaterte problemstillingene ovenfor vil således ikke bli berørt." (Rapport 1:10)

Når man så har fått foten innenfor døren er det viktig å få fram sine synspunkter om at Norge i denne sammenhengen *"ikke kan kreve å være en nøytral part"* og at vi ikke *"kan tillate oss å bygge vår framtidige velferd på undertrykking av mennesker og ødeleggelse av miljøet"* (Rapport 1:40). Mot slutten gjentas de mer ekstreme argumentene som man tidligere har definert ut av saken. Disse viser til at det egentlig fra et miljø- og rettferdighetsperspektiv er *"berettiget å kreve at hele eller deler av fondet skal investeres i virksomhet som fremmer bærekraftig utvikling også i andre deler av verden"* (Rapport 1:40) og man åpner for en annen debatt i slutten av rapporten der den stiller opp dagens ordening som en trussel mot oljefondets eksistens og i den anledning påpeker at *"Norge velger å pumpe opp olje for større beløp enn vi klarer å forbruke"* (Rapport 1:41). Det viktige er uansett å få foten innenfor den realpolitiske debatten (Stortinget) for deretter å forsøke å styre den mer i en ønskelig retning. Man fører en dialog på et realpolitisk grunnlag, men truer forsiktig med at debatten kan legges på alternative nivå.

9.2.2 Nasjon og individ

Nasjonalfølelsen er sterk i Norge og mange føler sin identitet og personlighet sterkt knyttet til nasjonen. Her spilles det på mer eller mindre ubevisste strenger. Noe av dette kan falle inn under en mer perifer rute til overbevisning. Flere steder forsøker teksten å utnytte den norske stoltheten og nasjonalfølelsen. Både i forhold til det som ikke er ønskelig og det som er ønskelig. Dette kommer tydelig fram der man setter Norges tidligere store bragder opp mot de uønskede virksomhetene man hevder Norge indirekte er med på å støtte opp om gjennom oljefondet.

Det er grunn til å tro at nasjonale appeller vil være sterke i Norge, som lenge har framstått som uavhengig i forhold til større unioner som for eksempel EU. Appell til nasjonalfølelsen i teksten gjør også at man legger bestemte verdibegrep som demokrati og menneskerettigheter til "oss" og binder ansvaret for uetiske internasjonale virksomheter opp som motsetning til nordmenns nasjonalfølelse, ære og stolthet. Man smører altså leseren med smiger før man stikker med argumenter som fremkaller skam og dårlig samvittighet. Dette er retoriske elementer med kraftig pathosappell, men er i dette tilfellet kanskje passende for å klargjøre politikkenes tvetydighet?

"Til stadighet holder nordmenn politiske taler i utlandet der de bedyrer nødvendigheten av å fremme en mer bærekraftig utvikling, av at nåværende generasjoner dekker sine behov uten at fremtidige generasjoners muligheter blir forringet, og betydningen av menneskerettigheter og demokratisering. Samtidig foreligger det brudd på de mest fundamentale menneskerettigheter, spesielt i totalitære regimer, som ofte er knyttet til markedsdynamikken i verdens finansmarkeder." (Rapport 1:29)

En trussel i det retoriske spørsmålet om at Norge kan komme til å bli en "renteniststat" høres veldig negativt ut:

"Ønsker vi å omdanne oljeformuen til en enorm kapitalbeholdning og bli en renteniststat?" (Rapport 1:39)

I dette argumentet er hovedpoenget å stille spørsmål til hva slags verdiskapning vi skal ha i Norge. Tett knyttet sammen med nasjonaliseringsargumentene ligger argumenter som trekker inn nordmenn som individ. En nasjonal individualisering for å personliggjøre leseren inn i saken:

”Nordmenns sparepenger investeres altså i selskaper som bryter med Norges folkerettslige forpliktesler, som produserer produkter som myndighetene forsøker å begrense omsetningen av, og som mange nordmenn selv ville unngått å investere i.” (Rapport 1:2)

Individets egeninteresser i saken poengteres altså ved å kalle oljefondet for *”Nordmenns sparepenger”*. I den forbindelse finner vi også eksempler på at man benytter populærpolitiske finansielle argumenter som for eksempel myndighetsregulert skattelette. Her ligger det implisitt at det som gjøres for å oppmuntre individer til å investere i verdiprosjekter også bør være statens retningslinjer.

”I Nederland ble det i 1994 introdusert skattelette for aksjonærer som investerte gjennom fond der minst 70 prosent av investeringene føres i såkalte grønne prosjekter (sol- og vindenergiprosjekter, økologisk landbruk eller bevaring av kulturlandskap).” (Rapport 1:20)

De nasjonalistiske argumentene fungerer helt klart for å vekke følelser av skam og dårlig samvittighet. Samtidig kan man diskutere, om det kanskje er et mulig paradoks, at man bruker slike nasjonalargumenter for å argumentere i en sak, der man bruker globale argumenter og hevder at alle mennesker har samme rettigheter og at internasjonale lover skal være lik for alle. Norge og nordmenn er både unik og lik. Dynamikken går mellom ubalanse (skam) og balanse (smiger og ære).

Samtidig ser vi nok et eksempel på det Straume (2002)¹³ hevder med en individualisering av miljøpolitikken. Fordi politikken i stadig mindre grad evner å håndtere samfunnets kompleksitet, appelleres det til den personlige etikken. Men en slik individfokuseret argumentasjonen rettet mot *”vi”* og *”våre”*, inviterer også leseren av rapporten til å forholde seg nærmere til saken enn det nasjonale (system) nivået gjør. Dette fungerer helt klart dialogisk og fører rasjonaliteten eksplisitt inn i livsverden.

”Våre sparepenger har betydning for hvordan våre liv vil bli på alle måter – materielt, økonomisk og sosialt. Oljefondets plasseringspolitikk er derfor av stor symbolsk verdi, og reiser spørsmål om hva vi som nordmenn ønsker å bygge vår framtidige velferd og identitet på.” (Rapport 1:39)

Forfatteren som person forsøker også å trekke leseren nærmere seg i noen tilfeller der hun bruker pronomenet *”mitt”* istedenfor *”vårt”*.

¹³ Side 45 i oppgaven.

”Hvem er det som hadde rett? Mitt svar vil være begge to” (Rapport 1:27)

”Etter mitt skjønn er det åpenbart at forvaltningen av oljeformuen reiser langt flere spørsmål enn hva ett enkelt fagmiljø er i stand til å besvare” (Rapport 1:32)

Dette er en personliggjøring av rapporten. Leseren får sterkere samhørighet med forfatteren og teksten får en identitet, en personlig tone, et eksplisitt subjektivt nivå. Et annet viktig poeng med dette sitatet er at man ser hvordan rapporten åpner for flerfoldighet i diskusjonen, det etterlyser flere fagmiljø og et bredere diskusjonsgrunnlag. Igjen en oppfordring og en invitasjon til dialog.

9.2.3 Konflikt og ansvarliggjøring

Det virker som det er viktig å skape seg en klar motstander, en fiende. Det bygges opp en konflikt. Vi finner konkrete eksempler i teksten på å sette politiske parti inn i en slik ramme, der man partipolitisk diskuterer hvem som er på ”vår side” og hvem som er motstandere. Enda tydeligere ser vi denne polariseringen der man angriper argumenter fra aksjeanalytikere, næringslivsbedrifter, *Norges Bank* og to finansministere, (ex finansminister) Karl Eirik Schøtt Pedersen og Per Kristian Foss. Dette for å tydeliggjøre de statlige ansvarskanalene i forhold til denne saken, men også for å kunne rette argumentasjonen mot konkrete uttalelser og konkrete personer. Rapporten plasserer skyld og ansvar i større grad ved å personliggjøre motargumentene. Det retoriske begrepet *personificatio* innebærer å ikle saken en maske, person eller karakter (Eide 1990:193). Hvorvidt dette åpner eller lukker for dialog kan diskuteres. Det kan føre til at aktørene i enda større grad må vise til sin objektive rolle og argumentere på systemgrunnlag. Dette binder motstandere (men også leseren) inn i en motpol som de kan føre seg urettferdig tvunget inn i. Det skapes lite forståelse for systemgrunnlaget disse aktørene gjør sine valg utfra. Et kjernepunkt i denne rapporten er at det argumenteres for større grad av verdirasjonelle, skjønnsmessige vurderinger (definert som etiske retningslinjer) inn i et system (byråkratiet) som er bygd opp av regler gjennom formålsrasjonalitet. I rapporten framsettes argumentene som tilhører det formålsrasjonelle, regelbaserte synet som motstående, men uten å gå særlig i dybden på hvordan eller hvorfor. Denne rasjonalitetskonflikten blir i liten grad forklart eller forstått. Dette bryter med den kommunikative rasjonaliteten, som i følge Habermas, nettopp innebærer at aktørene forsøker

å forstå hverandre. Mangelen på forklaring og forståelse brukes her for å svekke sine motstanderes argumenter.

Denne kollisjonen med formålsrasjonalitet på den ene siden og verdirasjonalitet på den andre, sentrerer seg inn i et punkt der man viser til finansministerens uttalelser om lovgrunnlaget for forvaltningen av fondet. Eksempelet finner vi i kapittelet *”Hvorfor skal vi renavaske porteføljen”*. Under avsnittet *”Det juridiske grunnlaget”* vises det til påstander om at oljefondet hadde investert i produksjon av klasebomber som ble brukt i forbindelse med krigen i Afghanistan. Det ble stilt spørsmål om regjeringen ville sørge for at disse investeringene ble trukket, noe Kulturminister Valgerd Svarstad Haugland svarte ja til. Det skrives at hun senere etter en samtale med finansminister Per Kristian Foss måtte trekke tilbake uttalelsen.

”Finansministeren hevdet at det ikke var juridisk grunnlag for å trekke seg ut av disse selskapene, det vil si at det fantes ingen formuleringer verken i loven om Statens Petroleumsfond, eller de tilhørende retningslinjene, som ga Norges bank mulighet til å trekke seg ut av virksomheten.” (Rapport 1:27)

Det hevdes at eksempelet er typisk for debatten om etiske retningslinjer. Loven og det juridiske stilles opp på en side mens det moralske står på andre siden.

”Tilhengerne forsøker å gjøre regjeringen og sentralbanken moralsk ansvarlig for de til tider kyniske investeringene, mens regjeringen og sentralbanken på sin side har vist til paragrafer, retningslinjer og det juridiske grunnlaget” (Rapport 1:27)

Dersom man skulle sette opp dette forholdet i dybden må man inn i byråkratiets funksjon i det demokratiske system. Det å lage og forvalte etiske retningslinjer basert på skjønsmessige vurderinger blir på mange måter forenklet og motstanden blir her satt i et underlig lys. Denne rasjonalitetskonflikten der byråkratiet oppfattes som kaldt og ugjennomtrengelig utgjør mye av grunnlaget for hele problemstillingen. Rapporten utnytter dette, da det gjeldende systemet dermed kan defineres som kaldt og kynisk. Finanspolitikken og forvaltningen tillegges nærmest en ond vilje. Det er med andre ord lite refleksjon og forståelse for prosessene som ligger bak problemet med å innføre etiske retningslinjer. Problemene blir i stedet forenklet, underforklart og personliggjort for å skape konflikt.

Det hevdes videre at aktørene pulveriserer ansvaret seg imellom slik at det har vært vanskelig å få noe gjort med saken. Man forsøker å få institusjoner og politikere ut av de

objektive nøytrale rollene de forholder seg til og tillegge systemrollen en mer humanistisk karakter. Dermed blir det viktig å aktivisere den passivt handlende systemrollen og omgjøre også ikke- beslutninger til et aktivt valg.

”Det er verdt å nevne at ikke å investere etter etiske retningslinjer også er et valg” (Rapport 1:34)

Ellers ser vi oppsetning av dikotomier for å illustrere både konflikt, men også sammenheng. Den norske befolkningen blir satt opp i forhold til befolkning i andre land, både for å beskrive norske verdiideal, men også for å argumentere for at folkerettslige, menneskerettslige og norske lover og regler bør gjelde også for mennesker i andre land. Folk som blir undertrykt av selskaper blir satt opp som den svake part i forhold til forvalterne av fondet, som aktivt støtter disse selskapene ved å investere i dem.

Et annet sentralt punkt finner vi der disse motstående rasjonalitetene kolliderer inn i det samme begrepet om politisk konsistens. Rapporten bruker begrepet om konsistens mellom oljefondets plasseringer og utenriks-, miljø- og bistandspolitikk, mens det motstående syn hevder at konsistens er knyttet til forretningsmessige forbindelser og Norges egne interesser. Motstående syn mener, ifølge rapporten at siden Norge produserer våpen, tobakk og olje vil det være inkonsistent å ikke kunne investere i selskaper som gjør det. Begrepet konsistens blir dermed tosidig i debatten.

”Når det gjelder Total Fina Elf virker det som om Finansdepartementet har snudd hele saken på hodet. I 1997 oppfordret statsminister Kjell Magne Bondevik det norske næringslivet til ikke å samhandle med Burma. I løpet av 2001 er importen på rekordnivå, og oppfordringen fra statsministeren ble gjentatt den 09.12.01. Dersom den norske regjeringen oppfordrer det norske næringslivet til ikke å samhandle med Burma, kan det virke lite logisk at den samme regjeringen er medeier i utenlandske selskaper som opererer i det samme landet. I hvertfall når investeringen blir rettferdiggjort med påstander om at man dermed opprettholder politisk konsistens!” (Rapport 1:30)

For å kunne se mer på slike definisjonskonflikter i saken må vi bevege oss videre fra innholdet i rapporten og over til retorikken i språket.

9.3 Språket

I den retoriske tradisjon har språkets ornamentering, og da særlig språkets figurer en fremskutt plass (Andersen 2000:65). Da denne analysen er kvalitativ vil det ikke være

hensiktsmessig å kategorisere og forklare alle figurene, men forsøke å belyse noen og beskrive deres retoriske og politiske funksjon.

9.3.1 Begreper og definisjonskampen

Studiet av begrepsbruk kan være et nyttig perspektiv i politisk-retorisk analyse. Man kan gjennom språket styre begreper i ønsket retning og sette premisser for den videre debatten. Å kunne være en slik premissleverandør i debatten er svært viktig. Dette gjelder særlig i saker som er "nye" og har uklare element som må begrepsfestes. Nye begreper kalles i retorikken for *neologismer* som betyr nydannelser. Dette kan også være ord som strider mot regelen av det som er sedvanen som er kriteriet for korrekt språk. Quintillian peker på at nye ting og begreper ofte gjør neologismer nødvendige, men nyord innebærer samtidig en viss risiko, for ettersom de blir godtatt er det lite anerkjennelse å vinne og dersom de blir avvist blir de direkte latterlige (Eide 1990:83).

Definering av oljefondets "*forvaltningsregime*" henviser til at det har vært svært liten demokratisk styring og debatt rundt oljefondets forvaltning. Her ser vi tydelig at man forsøker å tillegge rapporten en kognitiv funksjon med hensyn til å aktivisere leserens negative bakgrunnskunnskaper. Regime gir assosiasjoner til noe udemokratisk og uønsket, nærmest et diktatur. Når rapporten gang på gang hevder at vi må "*renvaske*" oljefondet tillegger det at oljefondet faktisk er skittent. Det defineres som urent. Leseren tvinges dermed til å godta rapportens definering av en kausalforbindelse mellom å eie (selv små) aksjeposter i et selskap og dette selskapets virksomhet. Rapporten gjentar ordet "*medansvar*" for å befeste denne tilknytningen til selskapenes virksomheter. Andre eksempler på slike virkelighetsdefineringer ser vi der rapporten kommer med mange definisjoner på etiske forvaltningsstrategier for eksempel "*negativ og positiv filtrering*". Her er det for øvrig positiv filtrering man ønsker og begrepet klinger da også positivt. Man definerer dermed det ønskelige og aktive i sin favør. Dette filterbegrepet viser igjen til at oljefondet er skittent og må rengjøres og renses. Etiske retningslinjer er filteret.

Rapporten bruker mange økologi-økonomiske begrepsdefinisjoner. Noen av disse begrepene innebærer såkalte selvmotsigelser i adjektivet. Georg Johannesen (1992:126) peker på at begrepet *bærekraftig utvikling* som er et meget velbrukt miljøbegrep, både er markedets avgud og en hel myte på to ord. Han ser det som et selvmotsigende begrep om en forestilt vekst som ikke skal gå ut over framtidens ressurser. Problemet er at fagfolk sier dette om tilstanden på sitt fagområde enten det gjelder botanikk, gassutslipp, bilisme, rustningsnivå,

energiforbruk, matforsyninger, befolkningsutvikling eller som i dette tilfellet økonomisk avkastning, hvilket gir en forestilling om at alt gir vekst for alle. Johannesen (1992:126) sidestiller dette med å drikke seg utørst på saltvann. Begrepet setter rammer for flere *contradictio in adjecto* i rapporten. Et begrep som ”sosialt utbytte” (Rapport 1:17) kan være et eksempel på dette. Ordet ”utbytte” blandet med ”sosialt” (menneskelige relasjoner) gir negative assosiasjoner, men i teksten er det et forsøk på å vise noe positivt, at investeringene gir positive sosiale konsekvenser. Man blander etikkspråk med økonomisk språk, men det er ikke alltid dette fungerer som gode begrep. Det brytes samtidig ned et skille mellom miljøvern, etikk og økonomi. Dette åpner for øvrig for flere synsmåter og er en dialogisk måte å tilnærme seg diskusjonen, man går med på flere kompromiss, blander begreper, henter litt her og litt der, forsøker å føre miljø og etikk inn i økonomi og omvendt for å skape en minste felles multiplum, en plattform som kan videreføre diskusjonen i en tilnærming til en idealtilstand av enighet. Man kan selvsagt argumentere for at dette er ny tenkning og nye ideer, men det kan være et problem at rapporten mangler refleksjon rundt denne begrepsbruken. Dette kan tilsløre hva rapporten *egentlig* mener. Begrepene kan bli selvmotsigende klisjeer noe som kan få utilsiktede konsekvenser.

Rapporten forsøker også å definere større begrepssystemer. Eksempler på dette kan være likninger som: penger = makt og muligheter; miljøhensyn = samfunnsøkonomisk lønnsomt på lang sikt; innsikt og kunnskap om bedriftene = mer profitt. Man forsøker dermed å bryte ned de klassiske økonomiske modellene. Den kanskje viktigste å definere er *trippel bunnlinjemodellen*. Modellen skal definere nye vurderingsfaktorer som fond og bedrifter skal vurderes etter. I en trippel bunnlinje inngår økonomisk resultat, sosialt resultat (sosialt utbytte), og miljømessig resultat. Her ser vi hvordan den etiske tankegangen blir forsøkt overført til et domene som tidligere bare var forbeholdt formålsrasjonalitet. Dette kan vise forsøk på en reversering av utviklingen der Habermas ser at systemverden griper over og reduserer livsverden. På den annen side kan man vurdere om ikke systemverden har fått overtak på et nytt domene.

9.3.2 Metaforer

Metaforer er verbale bilder som fungerer som forklaringsmodeller. Forskjellige forskningsmiljø har for øvrig ulike definisjoner på begrepet. Lakoff og Johnson argumenterer for at hele menneskets konseptforståelse av verden er bygget opp av metaforiske konsept (Lakoff og Johnson 1980:3). Metaforer er mer enn bare ord, de er forståelsesrammer. Vi

tenker i bilder, forstår i bilder, husker i bilder og formulerer oss i bilder. Språket vi bruker for å forstå verden er avhengig av metaforer, verden er en metafor i seg selv.

Ordet betyr overføring. Det som blir overført er et begrep uttrykt gjennom et annet begrep som det står i et slags likhetsforhold til, gjennom en kortform av sammenlikningen. Aristoteles hevder at man gjennom metaforbruk låner et begrep fra et område der det egentlig ikke hører hjemme. Moderne retorikk ser metaforens funksjon mindre som resultat av sammenlikning eller erstatning og legger mer vekt på vekselvirkningen mellom de to forestillingsområdene, det egentlige og det overførte (Eide 1990:78). Nyskapende metaforiske modeller kan gjøre at leseren ser verden på en ny måte og kan være meget effektivt for å få gjennom sitt virkelighetssyn. Metaforer kan både forenkle, men også gjøre saker mer kompleks (Shibles 1971:Forord).

Alle metaforer er likevel ikke like viktig i en tekst. En mye brukt, såkalt død metafor eller klisjé åpner ikke lenger for ny innsikt eller nye perspektiver og man kan følgelig etablere en skala fra metaforer med ekstrem utvidende funksjon til metaforer blottet for en slik funksjon. Med andre ord noen metaforer er mer levende og retorisk potente enn andre, og det er disse som er interessante å undersøke i denne analysen. Miljøkunnskap er ofte svært spesialisert og innebærer ofte komplekse sammenhenger. Det kan derfor ofte være vanskelig å skjønne hva sakene egentlig dreier seg om og miljørelatert kunnskap må ofte oversettes til et dagligdags språk for at publikum skal forstå det. Dette gjøres med metaforer. Et eksempel på en slik miljømetafor er oversettelsen av uttynningen av ozonkonsentrasjonen i atmosfæren, som ble vitenskaplig konstruert og visualisert gjennom metaforen "*hullet i ozonlaget*", for å gjøre situasjonen mer dramatisk og forståelig (Aanes 2002:21).

Navnet på organisasjonen "*Framtiden i våre hender*" er i seg selv en metafor, en visualisering av et komplekst budskap som viser til det aktive, til mulighetene. "*Hender*" er et arbeidsredskap og samtidig noe som er karakteristisk for mennesker. Hender kan også brukes for å knytte mennesker sammen ved å hilse og være kontaktflate for å vise omtanke, omsorg og solidaritet. Her spilles det på det aktive og det mulige ved å bruke våre hender til å gjøre noe. "*Framtiden*" er likevel det usikre, det man må forsøke å arbeide mot, gjøre til det bedre. "*Våre*" viser til at man vil henvende seg til alle mennesker, man ønsker å knytte et bånd rundt og inkludere alle. Navnet preges av pathosappell og det knytter i seg både organisasjonens formål, verdisyn og ideologi. Man kan trekke en religiøs link til forestillingen om en Gud som holder jordkloden i sine hender. Denne forestillingen blir mye brukt av diverse religiøse grupperinger. Navnet kan poengtere det viktige budskapet man ønsker å formidle, men tolkningen kan også trekkes så langt at man vil formidle en ideologi, et virkelighetssyn, en

grønn humanisme, som kan være like knyttet til identitet og livssyn som religion. Man forsøker med metaforen å vise at den uvisse fremtiden ikke er skjebnestyrt, men at menneskene har muligheten til å styre den i en alternativ retning, alle kan arbeide sammen med sine hender og vise omsorg for natur og mennesker.

Rapporten har relativt mye metaforbruk, men bruken varierer i de forskjellige kapitlene. Det er her man kan farge en tekst i sitt verdibilde. En metafor som *"bedrifter med dårlig rulleblad"* får leseren til å tenke på bedriftene og deres virksomhet som kriminell og lovstridig. Vi ser at petroleumsvirksomheten utgjør en av *"bærebjelkene"* i norsk økonomi, og at til tross for skeptisisme til innføring av etiske retningslinjer for oljefondet kan det virke som *"snøballen er begynt å rulle"*. Formålet med oljefondet er blant annet å tjene som en *"buffer"* dersom annen økonomi svikter, men at som alle eventyr vil også *"oljeeventyret på norsk sokkel"* en dag ta slutt. Det er tidligere nevnt at man definerer politikken rundt oljefondet som et *"forvaltningsregime"* og at man ønsker å *"renvaske"* oljefondets portefølje. Miljøbevegelsens grønne fargekode brukes for å farge den formålsrasjonelle økonomiske tankegangen med verdirasjonelle miljøtanker. Her ser vi begreper som *"grønne fond"* og *"grønne prosjekter"*. Metaforbegrepet *"grønnvasking"* brukes også om blant andre kjernekraft- og våpenindustrien som forsøker å *"renvaske"* sitt eget rykte ved å *"smykke seg"* med omtale i miljøtermer, til tross for at disse selskapene har et *"frynsete miljørykte"*, slik at begrepene blir *"utvannet"*. Det er i følge rapporten viktig å skille ut fond og bedrifter som forsøker å skaffe seg *"etiske varemerker"* på billige måter. Den velkjente metaforen for folkeengasjement på *"grasrotnivå"* er brukt flere ganger.

Mange av metaforene knytter miljø, etikk og økonomi sammen. Eksempler på dette er: *"etisk filtrering"*, *"uttrekningsmekanismen"*, *"investeringsunivers"*, *"verdidrivere"* i den globale økonomien, det er mulig å *"skreddersy investeringsregimer"*, det er viktig å se på *"sideeffektene"* av investeringene, det har vært *"handlingslammelse"* blant de ansvarlige for oljefondet, det er en *"sammenvevning"* av multinasjonale selskaper som gjør det vanskelig å *"trekke et skille"* mellom mer eller mindre etiske selskaper, det er viktig at ikke forvalterne av oljefondet bruker ønsket om å ikke utsette seg for kritikk som en *"hvilepute"* for ikke å forsøke, man må *"ta ett skritt om gangen"* og lage kriterier som *"fanger opp"* etiske forhold i vid forstand, det er viktig å ha en plan for framdrift og en dialog med bedrifter for å redusere miljøbelastninger slik at man ikke blir sittende som *"gissel"*, retningslinjene skal brukes for å bestemme hvilke selskaper som skal *"innlemmes"* i porteføljen, forvaltningsansvaret for oljefondet blir *"pulverisert"*, forvaltningen *"undergraver"* hovedprinsipper i norsk politikk,

det er ikke ønskelig at Norge blir en *”renteniststat”* og oljefondet kunne isteden vært et viktig politisk *”styringsverktøy”*.

Metaforene i teksten fungerer som en visualisering og levendegjøring av et ellers blekt språk. De krever aktiv fortolkning fra leserens side og inviterer til forklaring og forståelse. Metaforene viser sammenhenger og man kan dermed argumentere for at de språklige figurene er dialogiske, da de gir leseren en forståelse av det synet man ønsker å få fram. Figurene gir et rikt retorisk språk og åpner dialogen.

9.3.3 Språklige ironiformer og amplifikasjon

Ironi betyr direkte oversatt å spøke, spotte eller lure. I politisk sammenheng kan ironi være et svært effektivt og bitende retorisk hjelpemiddel som kan sette motstanderen i et underlig lys (Heradstvedt og Bjørge 1986:76). Ironi kan ha mange former. En klassisk form for ironi er den forestilte uvitenhet som karakteriserer Sokrates samtalestil i Platons dialoger. I retorikken er ironi en ordfigur som betyr det motsatte av det taleren mener. Man simulerer motstanderens mening eller skjuler sin egen. Det finnes mange forskjellige grader og karakterer av ironi. Bruk av ironi innebærer at taleren er så trygg på sin sak at han kan tillate seg å benytte motstanderens språk uten å risikere å bli misforstått. Figurer som er nært beslektet med ironi innebærer beskjedenhet eller tilbakeholdenhet i uttrykket (Eide 1990:69).

Balansen er hårfin i forhold til hvordan bruk av ironi kan fungere retorisk. Vi finner likevel eksempel på forsiktig latterliggjøring av det lille som er gjort på vegne av miljø og solidaritet. Denne rapporten har en slik tilbakeholdenhet i uttrykket og er forsiktig med å skade eget ethos. Dette gjøres ved minimalisering av faktiske framskritt (tall), bruk av apostrofer for å vise avstand, men også ved svært forsiktig ymting slik at det usagte blir et poeng i seg selv. Dette kan vi se i eksempelet som dreier seg om Folkerettsrådet og kritikk til sammensetningen der.

”I den forbindelse ble det den 30.11.01 opprettet et: ”Offentlig oppnevnt råd som skal vurdere petroleumsfondet og forholdet til folkeretten”, bestående av to jurister og en sivilingeniør.” (Rapport 1:8)

Rapporten gjør et poeng ved å nevne dette, ettersom en sivilingeniør i denne saken er et akademisk paradoks. Dette poengteres likevel meget forsiktig og det er meningen at leseren skal oppdage dette selv og selv trekke konklusjoner ut av det usagte. Ellers markeres

opposisjon ved bruk av sitater der man lar motargumentene stå for seg selv i stedet for å referere til dem. Man viser dermed tydelig at man tar avstand fra det som blir sagt. En langt mer eksplisitt retorisk form er amplifikasjon.

Amplifikasjon er en særlig ettertrykkelig påstand som skaper sinnsbevegelse og på den måten bidrar til at folk fester tiltro til talen. Ordet betyr forstørring, utvidelse, romslig og viser til en økning eller forsterkning av den overbevisende kraft som saken i seg selv har (Eide 1990: 14). Denne forsterkningen kan man oppnå enten ved språklige midler eller ved innholdsmessige (Andersen 2000:53).

”Allerede i dag er Petroleumsfondet den desidert største porteføljen av verdipapirer som forvaltes i Norge.” (Rapport 1:6)

”Det faktum at oljefondets investeringer kun velges ut fra økonomiske kriterier, har ført til at oljefondets retningslinjer og praktiske forvaltning er blitt utsatt for massiv kritikk de siste årene.” (Rapport 1:7)

”Markedet for alternative investeringer <har> hatt en formidabel vekst de siste 5-10 årene” (Rapport 1:17)

Man kan også finne flere eksempler på at det framheves påstander ved å merke dem i fet skrift slik at de dermed forstørres i teksten. Her ser vi at forfatteren uten noen begrunnelse uttaler seg svært sterkt og selvsikkert om noe.

”Verken politiske, miljømessige, sosiale eller etiske forhold ble tatt hensyn til ved utvelgelse av referanseporteføljen.” (Rapport 1:11)

”Det er en kausal sammenheng mellom oljefondets investeringer og undertrykkelse av mennesker og ødeleggelse av miljøet.” (Rapport 1:31)

Dette kan fungere retorisk, ettersom man vanligvis forutsetter at mennesker som uttrykker seg selvsikkert **kunne** ha gitt gode grunner til deres anvisninger. Vi antar altså at mennesker ikke vil uttale seg sikkert om noe de ikke vet noe særlig om. Amplifikasjon kan altså ha en sterk retorisk effekt.

”I nasjonale og internasjonale finansmiljøer er det bred oppslutning rundt etiske og sosiale retningslinjer for fondsforvaltning.” (Rapport 1:7)

9.4 Diskusjonsformen

9.4.1 Enthymemer

Argumentasjon er knyttet til de strukturelle aspektene ved retorikk og jeg har valgt å plassere det inn under diskusjonsformen. Dialektikken legger tankeoperasjonene mer åpen enn retorikken gjør og skiller mellom syllogisme (deduksjon) og epigoge (induksjon). Retorikken går sjelden i detalj i en tale om hva en slutning innebærer. Aristoteles kaller retorisk deduksjon og induksjon *enthymemer* som betyr ”noe en har i sinne”, altså noe forkortet eller ufullstendig (Andersen 2000:148). Deduksjon går fra det allmenne til det enkle mens induksjon går fra det enkle til det allmenne. Retorikeren (taleren) fører såkalte enthymemer basert på forutsettende sannsynligheter så troverdige og sannsynlige som mulig, for folk flest. Dette er sterkt knyttet til logosappell. Etersom man bare forsøker å sannsynliggjøre kan alt likevel bestrides. Ofte signaliseres tankegangen med konjunksjoner som ”for” eller ”siden” som bindemiddel i enthymemer og hovedpremisset i enthymemer er utelatt og skal være underforstått. Et eksempel kan være: ”Penger er ikke et gode fordi de kan misbrukes.” Tankegangen er her at ingenting som kan misbrukes er et gode, penger kan misbrukes, altså er penger ikke et gode (Andersen 2000:150). Enthymemer er dermed grunnleggende strukturerer i argumentasjonen og innebærer slutninger fra premiss til konklusjon. Premissene gjøres med andre ord sannsynlige og overtalelse er målet. Resonnementet som bare delvis er gjennomført hviler dermed på mottakerens samforståelse. Et godt verbalt bilde av enthymemer vil være å kalle dem ”språklige snarveier”. Særlig innenfor retorikk der taleren ønsker å få tilhøreren til å se saken slik han selv gjør. Ved bruk av enthymemer skaper man en konsensus mellom det man sier og mottakeren. Enthymemene samler og binder og man oppnår gjerne en gevinst ved at mottakeren får en følelse av å gjennomskue tankegangen (til talerens fordel vel og merke) og dette gjør mottakeren mer velvillig til det man har å si. De fungerer som kommunikative forklaringsmodeller og man oppnår en kognitiv dialog med mottakeren.

”Det finnes mange eksempler på lover som er foreldet eller rett og slett feil, for eksempel de lovene som en gang i tiden tillot slaveri, barnearbeid eller diskriminering av kvinner.” (Rapport 1:27)

Dette eksemplet viser deduktiv resonnering. På bakgrunn av at det tidligere fantes slike uetiske lover sannsynliggjøres at det også i dag finnes lover som er feil eller foreldet. Påstanden her er at lover ikke nødvendigvis er synonymt med sannhet, riktighet eller rettferdighet og at historien har vist at de gjeldende lover dermed kan være feil.

Aristoteles skiller mellom sannsynlige enthymemer og de som er uakseptabel i utgangspunktet. Dette er såkalte tilsynelatende eller uekte enthymemer som har et falsk skjær av sannsynlighet over seg (Andersen 2000:149). Disse kan bryte med saklighetsretorikken. Et eksempel på dette vil for eksempel være å ende et argument konkluderende uten å støtte det deduktivt. Man sier for eksempel ... det forholder seg ikke på den måten, og derav... må det altså forholde seg på denne måten. Slike uekte enthymemer finner vi eksempler på i rapporten.

Eksempelet som følger starter med en normativ verdirasjonalitet, går inn i blek faktaappell i form av tall og kildehenvisninger for deretter å bevege seg over i fullstendig pathosappell og et angrep på motparten som beveger seg ut over det jeg definerer som saklighetsretorikk.

”De fleste mennesker innehar et sett ”hellige verdier”, det vil si prinsipper de mener ikke under noen omstendighet kan krenkes. I Norge er det for eksempel et allment syn at barn skal beskyttes mot seksuell utnyttelse og prostitusjon. Det finnes ingen omstendigheter som unnskylder seksuelle overgrep mot barn. Etersom Norge nå foretar investeringer i Thailand der sexindustrien utgjør mellom 10 og 14 prosent av bruttonasjonalprodukt, og en tredjedel av dem som arbeider som prostituerte i Thailand er mindreårige (Dagsavisen 13.12.01), er det bare et spørsmål om tid før oljefondet står i fare for å investere i selskaper involvert i barneprostitusjon. Tilfredsstillende juridisk grunnlag og politisk konsistens, samt frykt for økte forvaltningskostnader og risiko blir et uanstendig forsvar for slike investeringer. Å tjene penger på mindreårige sexslaver er uakseptabelt uansett hvor mange millioner det vil bidra til å øke oljefondets avkastning.” (Rapport 1:31)

Dette er altså et resonnement som ender i fullstendig pathosappell. Den første normative påstanden om at barn bør beskyttes mot seksuell utnyttelse og prostitusjon er grei ut fra et verdirasjonelt ståsted. Så kommer fakta om at Norge foretar investeringer i Thailand. Så kommer et enthymem som begynner med at 10 til 14 prosent av Thailands BNP (samlet verdiskapning i landet) er fra sexindustrien, og videre at da en tredjedel av de prostituerte er mindreårige. Disse tallfakta blir kildereferert til en artikkel i avisa Dagsavisen, det er tall som sikkert kan undersøkes. Deretter kommer en påstand om at oljefondet kan komme til å

investere i selskaper involvert i barneprostitusjon. Her blinker det i en rød lampe. Tankegangen blir følgende: I Thailand er det mye sexindustri og mange barn jobber i denne industrien. Norge investerer i selskaper i Thailand og har ikke etiske retningslinjer for fondet. Dersom man investerer i selskaper i Thailand vil man sannsynligvis komme til å støtte prostitusjon av barn. Hva bygger denne påstanden på? At aksjeselskap i Thailand driver med barneprostitusjon? At sjansen for å bli involvert i dette er stor? At det bare er et spørsmål om tid? Hva menes forresten med involvert i barneprostitusjon? Enthymemet er uekte, men fryktappellen vokser seg stor. Her er det sterke følelser man ønsker å frambringe gjennom et grotesk eksempel, ikke logiske resonneringer. Videre sammenliknes motargumentene til etiske retningslinjer med denne forestilte, nært foreliggende sexslave- saken med mindreårige. Det vil være en relevant tolkning å se dette som en antydning om at de som kommer med argumenter mot etiske retningslinjer for oljefondet, forsvarer barneprostitusjon og at de aktivt er interessert i at oljefondet skal tjene penger på dette. Motparten tillegges en umoral. Dette er argumentasjon som minner mer om drittkasting mot de som har andre meninger, enn saklig diskusjon. I retorikken kalles dette *diasyrmos* som betyr hån, latterliggjørelse, rive i stykker, eller rakke ned på. Det er en betegnelse på talerens utlevering av motparten til publikums latter eller avsky. Hos noen beskrives dette som en underart av ironi (Eide 1990:37). Det beveger seg uansett langt utenfor rammene for den diskusjon rundt etiske retningslinjer som rapporten ellers legger opp til.

Dette er også et godt eksempel på en argumentasjonsstrategi som forsøker å skape kraftig pathosappell til skrekk og advarsel. Man strekker seg etter å sannsynliggjøre det verst tenkelige, det som virkelig skal vekke leseren og gi en flyt av ubehagelige følelser. Disse følelsene vendes deretter mot motargumentene (som også tidligere knyttet til personer og institusjoner). Problemet er at pathosbruken ikke er passende og enthymemet henger for løst. Dermed mister rapporten ethos og beveger seg langt til høyre i den saklighetsretoriske modellen. Den grønne retorikken er selv uten etiske retningslinjer.

9.4.2 Topoi

Rapportens argumentasjon bærer overordnet preg av at man ønsker å knytte etikk til debatten. Topoiene er argumentasjonspunkt der man kan lokalisere hovedargumentene som enthymemene i teksten peker tilbake på. Her kan man altså gå til bestemte ”steder” hvor synspunktene eller poengene så å si ligger på lager (Andersen 2000:154). Topoiene skildrer i

stor grad det verdisynet man ønsker å fremheve i rapporten. I analysen av denne rapporten kan argumentene for eksempel føres tilbake til følgende liste med hovedargumenter:

1. Norge fortjener ikke oljen alene
2. Det kapitalistiske, byråkratiske og politiske system er ikke etisk
3. Rikdommene må fordeles
4. Dersom de ikke fordeles må de investeres etisk
5. Dersom de ikke investeres etisk må de i hvert fall ikke investeres uetisk
6. Det må bli mer av det lille som er godt gjort. (Miljøfondet)

9.4.3 Tallpathos

Tallene brukes som argumenter i teksten, men det er et viktig poeng at man kan knytte bruk av tall til flere appellformer. Tallene kan i tillegg til å ha en sterk logosappell også frambringe følelser. Pengebeløpet oljefondet er i besittelse av er viktig for å overvelde, for å vise hvor stor denne debatten egentlig er. Tall som viser forskjeller mellom miljøfondet (ca. 2 mrd.) og resten av oljefondet (ca 500 mrd.) skal overraske eller vekke leseren og kan latterliggjøre den lille miljøinnsatsen. Tallfesting av hvor store investeringer og hva slags selskaper oljefondet har investert i, skal gjerne også vekke følelser hos leseren, da tallene her føres som bevis på sammenknytningen mellom norske investeringer og uetiske selskaper. Man spikrer fast tallfakta om investeringer (formålsrasjonalitet) til bedrifter eller land som sannsynliggjøres og defineres som uetiske (verdirasjonalitet) og bruker det retoriske språket som spiker.

9.4.4 Retoriske spørsmål og snudde argumenter

Retoriske spørsmål (interrogatio) aktiviserer leseren. I retorikken er dette spørsmål som stilles slik at svaret er gitt på forhånd bare for en retorisk effekt. De fungerer ofte som affekt middel (Eide 1990:67). Ved å utnytte seg av disse åpnes det for pauser, tenkning og man bryter rytmen i rapporten. Spørsmålene gir inntrykk av åpenhet og invitasjon til dialog og er åpen i formen. Likevel er det tydelig at flere av disse retoriske spørsmålene er svært styrende med hensyn til hvordan man ønsker at leseren skal tenke.

”Men at det ikke er juridisk grunnlag til å regulere store internasjonale selskaper, betyr vel ikke at det er riktig at disse undertrykker mennesker og ødelegger miljøet?” (Rapport 1:27)

”Er det riktig at oljen som en så sentral ressurs i verdenssamfunnet, med betydelig innflytelse på miljø og fordeling av goder, skal tilhøre de stater der den tilfeldigvis befinner seg?” (Rapport 1:10)

Å vise til motstanderens argumenter for deretter å snu om på dem, gjerne ved å stille motspørsmål er også et klart retorisk virkemiddel i rapporten. Man forsøker å bryte ned motpartens argumenter.

”Snudd på hodet dersom ingen valgte å investere i våpenproduksjon, så fantes det heller ingen våpen eller våpenprodusenter. På samme måte kan man si med stor sannsynlighet at dersom man brukte fem hundre oljemilliarder på investeringer i alternativ energiutvikling, ville dette fremme utviklingen av alternative energikilder, selv om våpenproduksjonen forble på et stabilt nivå.” (Rapport 1:31)

En slik reversering av argumentene viser hvordan nye ideer og tankeganger åpner for verdispørsmål. Dette er et meget godt eksempel på hvordan teksten forsøker å skape forståelse for sine synspunkt og likevel argumentere godt.

9.4.5 Gjentakelser og presupponering

Gjentakelser blir i teksten brukt med tre virkninger. 1) Man gjentar motstandernes få poenger slik at det ser ut som de har lite å fare med. 2) Man gjentar sine egne hovedargumenter og fyller stadig på med nye. Dermed blir det en skjevfordeling i argumentasjonen som kommer avsenderen til gode. Rapporten blir dermed framstilt som argumentasjonstung slik at den virkelig klarer å overgå motstanden. 3) Gjentakelser av egendefinerte begreper og metaforer kan dessuten være viktig for å formidle og få sin virkelighetsforståelse gjennom. Dette kan vi knytte til latent retorikk og den perifere ruten til overbevisning.

Presupponering innebærer at taleren planter sine egne forutsetninger inn i situasjonen. Noen ganger kan disse forutsetningene være riktige og passende andre ganger kan de være uredelige eller upassende. Bruk av presupposisjoner (forutsetninger) er altså en implisitt uttrykt påstand om et saksforhold som tas for gitt. Det kan innebære forsøk på å få inn sine virkelighetsoppfatninger som leseren aksepterer utfra en ellers grei framstilling. Mottakeren er nødt til å tolke inn disse antagelsene for å få en sammenheng i diskursen (Svennevig m.fl. 1995:193). På ulike måter kan senderen påvirke denne prosessen ved å aktivisere de ”riktige kunnskapene” for å styre tolkningen i ønsket retning. I denne rapporten finner vi flere

eksempler på dette. Vi har tidligere sett at oljefondet presupponeres som skittent, aktører har blitt tillagt ansvarsfraskrivelse, er handlingslammet, systemet er kynisk, kaldt og har nærmest en ond vilje.

”Investeringen kan ikke plasseres slik at miljøporteføljen og den ordinære porteføljen til sammen oppnår en eierandel på mer enn tre prosent av aksjekapitalen i ett selskap eller en eierandel på mer enn tre prosent av de aksjene i ett enkelt selskap som gir stemmerett. Dette er gjort for å hindre Norges Bank i å øve aktiv innflytelse på de selskapene banken har investert i.” (Rapport 1:14)

Her ser vi at Finansdepartementet tillegges en aktiv intensjon mens den egentlig er passiv. Finansdepartementet ønsker å være passiv investor ved å investere spredt, men det er et viktig poeng i denne rapporten å vise at dette er en aktiv handling og at de ved å gjøre dette hindrer innflytelse på selskapene de investerer i.

9.4.6 Nyansering og moderering

Moderering og nyansering bygger opp ethos da det gjør leseren mer velvillig innstilt på rapportens argumenter. Man viser at man har bena på jorden i debatten og ikke vil overtale (tvinge) argumenter på leseren. Det nevnes blant annet flere ganger at etiske retningslinjer ikke kan rense oljefondet helt fra selskaper med uønsket virksomhet (Rapport 1:34). Etiske retningslinjer vil likevel være *”ett skritt i riktig retning”* (Rapport 1:34). Ellers nyanseres våpeninvesteringer i forhold til den delen av våpenindustrien som utgjør brudd på internasjonale konvensjoner. Dette som en følge av konsistensdiskusjonene, der det er hevdet at det vil være merkelig om Norge skulle la være å investere i våpen ettersom landet selv driver våpenproduksjon:

”Å produsere antipersonellminer er for eksempel ikke det samme som å produsere ammunisjon til jaktrifler. Selv om Kongsberg og Raufoss våpenfabrikk er involvert i aktivitet mange mener er uønskelig, er det foreløpig ingen grunn til å tro at virksomheten bryter med internasjonale konvensjoner.” (Rapport 1:30)

Her viser rapporten forsiktighet med hensyn til norske interesser og modererer ønsket om retningslinjer til internasjonale konvensjoner. Dessuten stiller den seg åpen for videre

diskusjon og modererer seg til å være et forslag og ikke et krav. På denne måten vinner man troverdighet (ethos) som er den viktigste appellformen i denne rapporten.

9.5 Oppsummering

Oppbygning av vitenskaplig ethos i form av kompetanse, men også velvilje ethos gjennom presentasjon av ”gode” verdier er viktig i denne rapporten. Teksten søker også tidlig å skape en ubehagsstemning med henblikk på Norges nasjonale verdier som demokrati og menneskerettigheter og sammenhengen mellom investeringer i uetiske selskap og deres virksomheter. Innholdsmessig er nasjonalisering og ansvarliggjøring av forvaltningen av oljefondet svært viktig. Her tar man avstand fra motstanderne og bygger sitt ethos gjennom en konfliktmodell der leseren og forfatteren står på en side som ”oss” og motstandere er ”dem”. Som ventet inneholder teksten et språk som er rikt på språklige figurer. Teksten blander dermed det bleke ethos og logospråket med et mer levende bildefremkallende pathospråk for å visualisere sine argumenter.

Gjennom analysen finner jeg ett sted der jeg mener teksten bryter med saklighetsretorikken. Dette gjennom et forsøk på å sannsynliggjøre et argument (enthymem) med kraftig pathosappell og hån av motstående argumenter. Generelt kan man si at det å benytte en slik konfliktmodell går ut over forståelsen for de systemrelaterte argumentene, da teksten i for stor grad forsøker å plassere disse innenfor rammen av ”umoral” i stedet for å forstå bakgrunnen for dem. Teksten er forøvrig lite selvrefleksiv rundt egen blanding av økonomi og økologispråk og benytter selvmotsigende adjektiver som ”*bærekraftig utvikling*” og det nyere begrepet ”*sosialt utbytte*”. Det er for øvrig kompromisser i språket som viser en vilje til dialog. I et deliberativt kommunikasjonsperspektiv vil jeg definere teksten som svakt kommunikativ da den har en tydelig styrende funksjon, bare til en viss grad søker å skape forståelse for motstående argument og til dels bruker kraftige retoriske virkemiddel i sin visualisering av det påtrengende problem. Likevel har rapporten intersubjektivt karakterethos da den åpner for dialog og har flere kommunikative aspekt som forsøker å forklare og skape forståelse for sin verdirasjonalitet.

10.0 Tekst 2

Den andre teksten er skrevet av John Hille.¹⁴ Rapporten er mer førende enn den forrige, da den går mye kraftigere ut med pathosappell for deretter å lukke seg inne i sine egne regnestykker (logos). I forhold til den klassiske inndelingen av taleformer starter den som en retts- og epidektisk tale da den vurderer rett og urett og fordeler skam og vanære, før den glir over i ren rådgivende tale med belærende logosappell.

10.1 Tallenes saklighetsretorikk

Mye av argumentasjonen i denne rapporten bygger på tall, måleenheter og referanser, samt kunnskap om ulike teknologier på miljøfeltet som bioenergi, solcelleanlegg, vindkraft og energibesparende ovner. Det er hentet inn mye informasjon om disse teknologiene og dette gir inntrykk av mye viten og kompetanse om emnet. Tallene brukes til utregninger for å vise hvordan man kan bruke oljepengene. Informasjonen gir inntrykk av et grundig arbeid. Det eksisterer også mange måleenheter i rapporten. Vi finner blant annet: prosent, promille, brøkenheter, multiplikasjon, kvadratmeter, vekt, energi (petajoule), elektrisitet (W, Kwh, Twh, Gwh), årstall, husstander, innbyggere (per.capita), folketall, pengetall, valuta (USD og DKK), BNP, rentesatser, Co2 utslipp, vindstyrke (m/s), lengde på vindmøller, vindmølleenheter (1MW=2,5 Gwh pr. år) og lengdegrader på jordkloden. Disse forholdene, tallene og måleenhetene blir referert, i form av fotnoter med romertall. Ettersom de går opp til tallet xlvii gir de et historisk og lærd preg over rapporten, da man skal være ganske god på romertall for å vite oversettelsen på det nevnte. Faktaene brukes videre i regnestykker som skal styrke rapportens intensjon om å vise lønnsomme alternativer til bruken av oljepenger. Regnestykkene er altså den fremste argumentasjonen, til en viss grad fulgt opp med språklige virkemiddel. Rapporten har også en tabell som viser forhold mellom årstall og pengetall og viser utregninger (Rapport 1:16). Gjentakelsen av disse tallargumentene i form av regnestykker vil ha fram at tankegangen er enkel:

”Aritmetikken er faktisk enkel. I drøftingen overfor forutsatte vi at RIFE satset alle de pengene som står på bok i dag, pluss det som ventes å komme inn fra oljevirkksomheten fram til 2012: til sammen 2150 milliarder kroner. De samlede investeringene, pluss utleggene til RIFE's gavefond, var større:

¹⁴ Se vedlegg.

2775 milliarder kroner, men differansen ble dekket av inntekter som investeringene genererte fram til 2012. Med 2150 milliarder petroleums kroner var det mulig å utløse CO2 reduksjoner på anslagsvis 18 ganger Norges.” (Rapport 2:17)

10.2 Innhold og argumentasjonsstruktur

Denne rapporten har et annet mål enn den forrige. Her settes søkelyset på mulighetene for å investere i miljøvennlige prosjekter som skal gi avkastning. Bistand, miljø- og økonomiske perspektiver kombineres. Rapporten skal tydelig være en kraftig motstand til den tankegangen som råder innenfor forvaltningen av oljepengene og forsøker på sin måte å vise forenklinger på alternativer. Målet er å vise at et alternativ er mulig ved å opprette et fond for bistand, miljø og investering. Det kan virke som det mer er en lek med tall enn et reelt forslag og intensjonen med rapporten kan dermed være diffus for leseren. I avslutningen modereres kravene i rapporten til et ønske om at mer midler av oljefondet skal brukes til miljø- og solidaritetsformål.

10.2.1 Døra i ansiktet

Denne rapporten viser til at man i utgangspunktet er svært kritisk til oljefondets eksistens. Det stammer fra salg av en ikke-fornybar ressurs, som forårsaker alvorlige globale miljøproblemer og vil ramme mennesker i andre land og framtidige generasjoner. Rapporten hevder fondet bør brukes på utviklingsprosjekt i utviklingsland og ny teknologi for å fremme overordnede mål innenfor energipolitikk (fornybare energikilder), miljø, utdanning, eller bistand. Dette bør gjøres gjennom å sette alle pengene inn i et såkalt ”*Revolverende fond*” (RIFE) (argument 1). I slutten av rapporten blir dette moderert veldig og man argumenterer for at det i hvert fall bør settes penger i et ”*mini RIFE*” (argument 2).

Ifølge sosialpsykologiens dørselger metafor, kan dette karakteriseres som en retorisk strategi kalt ”*Door in the face*”. Dette er basert på Leon Festingers teorier om mental ulikevekt eller kognitiv dissonans. Når en person møter informasjon som strider med det personen mener å vite, eller som utfordrer personens synspunkter, holdninger og verdier og dermed gir kognitiv dissonans, vil vedkommende forsøke å gjenskape likevekten (Kjeldsen 2002:46). Strategien går i dette tilfellet ut på at man spør etter så mye at man regner med å få døra i ansiktet (Nei), og deretter spør om og kanskje får, det man egentlig var ute etter. Et

eksempel på dette vil være å få en person på døra som spør om man vil støtte 1000 kroner til et eller annet veldedig formål. Når man så sier nei, spør vedkommende om man ikke istedenfor kan gi 100 kroner, som er betraktelig mindre. Dette vil man da vurdere sterkere fordi differansen mellom de to alternativene er så stor, og man ønsker å oppnå en likevekt, siden man har avslått det første spørsmålet. Selv om store deler av rapporten på en svært målrettet måte argumenterer på formålsrasjonelle systempremisses, kan en slik moderering i avslutningen absolutt vurderes som en kommunikativ strategi (svakt kommunikativt). Tilnæringsmåten viser vilje til å gå med på sosialøkonomiske kompromisser, da man vil legge fram en formålsrasjonell løsning, *"en mulig middelvei"* som innebærer at *"man kan investere slik at det kommer fattige til gode"* og *"bidra til å løse problem med global oppvarming"* og samtidig få inntekter tilbake (Rapport 2:5).

10.2.2 Nasjonalfølelsens vanære og ære

Framkallelse av pathos er et viktig retorisk moment i teksten. Særlig i begynnelsen av rapporten er dette meget tydelig. For å appellere til leserens samvittighet gjennom *"moralisk ubehag"*, må man foreta diverse argumentative kromspring. Skam og æresfølelse er som i den andre rapporten knyttet til Norge.

"Oljeinntektene er ikke penger som er tjent på vanlig måte, gjennom hardt arbeid eller forretningsmessig dyktighet. Det er ekstraordinær profitt, penger som utlendinger betaler og som havner i den norske statskassa fordi prisen på olje ligger skyhøyt over utvinningskostnadene."
(Rapport 2:3)

Resonnementet bærer dessuten preg av en viss systemkritikk som ideologisk ligger nært Marxisme, der rapporten hevder at prisen for olje er høy og at man blir sittende med et urettmessig stort overskudd bare fordi andre land er villig til å betale. Det gjøres også et poeng av at dette er ressurser man er svært heldig av å være i besittelse av, som en gave fra naturen og at pengene man da tjener ikke er et resultat av hardt og godt arbeid, men et resultat av systemet (markedsøkonomien) og salget av etterspurt olje. Vi ser her at man søker å fremkalle en ubehagsfølelse, man vil at leseren skal vri seg litt og ønske en endring på situasjonen. Dette gjøres gjennom bruk av samfunnskritikk og sarkasme. Videre stikker man kniven dypere inn i nasjonalfølelsen og spiller på eventyrmetaforer og tv reklamer for å vinne terreng i leserens dårlige samvittighet.

”Kongeriket Norge er imidlertid ikke som andre lottomillionærer. Det finnes en mørkere side av gevinsten vår.” (Rapport 2:3)

Sarkasmen ligger også tydelig framme i en setning som virkelig er et stikk mot den norske staten. Først med et retorisk spørsmål.

”Vi kritiserer gjerne stater og organisasjoner som profiterer på salg av våpen til tvilsomme kunder, på barne- og slavearbeid eller på handel med varer som bryter ned menneskers helse. Men hva med stater som profiterer på globale miljødeleggelse?” (Rapport 2:4)

Deretter ansvarliggjør man statens presupponerte aktive rolle og tillegger intensjoner.

”Her er Norge forbløffende konsekvent: ikke alltid i ord, men så avgjort i handling. Like lite som den norske staten kvier seg for å basere innbyggernes framtidige velferd på globale miljødeleggelse, kvier den seg for å øke gevinsten ved å investere oljeinntektene i våpensalg, miljødeleggelse, tobakkshandel eller tvangsarbeid” (Rapport 2:4)

På den andre siden av skam finner vi ære. I forhold til politiske nasjonale lokkemidler for å vurdere prosjektet som rapporten forespeiler, argumenteres det blant annet i superlativer for at Norsk industri vil kunne oppnå fordeler forbundet med produksjon av solceller. Det nevnes en konkret bedrift, *ScanWafer* i Glømfjord, som produserer silisium som brukes i solcelleproduksjon og at dette kan være positivt for norsk industri (Rapport 2:10). Det hevdes ellers at Norge selv ved å gjennomføre prosjektet i en mindre skala enn forespeilet vil kunne gi en *”...uhyre viktig internasjonal signaleffekt”* ettersom dette vil være den *”overlegent største enkeltsatsningen på småskala solenergianlegg i verden til nå, og den største satsningen på vindkraft i Sør”* (Rapport 2:18). Dette skal altså være lokkemiddel, noe man kan vise til internasjonalt og være stolt av.

10.3 Språk

Teksten bærer preg av et folkelig og svært emosjonelt styrende språk. Dette blandes med et enklere økonomisk språk enn den forrige rapporten. Ellers er kjappe forenklede kostnadsoverslag blandet med et miljøspråk. Det folkelige i språket finner vi i den forenklede tonen og i uttrykkene som blir brukt.

10.3.1 Definisjoner og metaforer

Det er viktig for rapporten å mobilisere negative skjemaer knyttet til oljeproduksjon og oljebruk. Dette settes i sammenheng med naturkatastrofer, voldsomme uvær, endringer i primærnæringer og økt utbredelse av smittsomme sykdommer. Begrepet "*petroleumskroner*" signaliserer dermed at pengene er skitne da de stammer fra uønsket miljøskadende oljevirkosomhet. Ellers definerer man penger som et "*maktmiddel*" og "*makt*" da det oppstår når den som har midlene, også har et mål og forfølger det bevisst. Begrepet forutsetter aktivitet. De formålsrasjonelle målene er for øvrig allerede definert i forhold til profittmaksimering. Rapporten etterlyser her verdirasjonelle mål i investeringene.

"*Sør*" brukes som begrep om utviklingsland uten nærmere diskusjon. Ellers ser vi at koblingen mellom bistand og investeringer er en ny innfallsvinkel på helhetlig politisk tankegang. Mange begreper blir innført uten noen større diskusjoner. Norge hevdes å stå i "*miljøgjeld*" som følge av oljesalget, man ønsker derfor å fremheve "*økologiske gevinster*" ved å bruke pengene til noe som kan hjelpe miljøet og andre mennesker. Begrepet "*elektrifisering*" av fattige land viser til det å knytte større deler av verdens befolkning til elektrisitet. Dette hevder man vil gi "*levestandardforbedringer*". (Rapport 2:11)

Det normative i rapporten kommer inn gjennom metaforbruk. Denne rapporten er i en angrepsposisjon og det gjøres klart gjennom mange metaforer. Opposisjonelle agenter som ønsker økt makt er nødt til å være kreative for å nå fram med sine budskap og det nyskapende og overraskende kommer først og fremst gjennom formen (Heradstvedt og Bjørge 1986:100). Dette må likevel balanseres slik at det passer formen man har valgt å skrive teksten i. Sammenknyttet med tall og regnestykker utgjør metaforer en vesentlig del av retorikken i denne rapporten.

Det hevdes at oljepengene er ment å brukes når "*eldrebølgen ruller inn over landet*", prisen på olje ligger "*skyhøyt*" over utvinningskostnadene, andre land tilfører Norge "*eventyrlige pengesummer*", utlandet "*pumper enorme summer*" inn i en av verdens mest "*overfylte statskasser*". Norges "*slumpehell*" sammenliknes med en "*lottovinner*" da Jens Evensen gjennom drevne forhandlinger "*fikk i havn en avtale*" i 1965 og landet hevdes å være i fare for å bli en "*kreditornasjon*" i en "*bunnløs miljøgjeld*" til resten av verden. Forvaltningen av fondet hevdes å være "*nakent egoistisk*". Miljøfondet er et "*fikenblad*" som er så lite at det framhever oljenasjonens "*moralske nakenhet*". Johan Galtungs forslag om å overføre oljepenger til FN "*falt på steingrunn*" (kaldt og hardt) og oljefondets midler fordeles på "*ørsmå aksjeposter*" slik at de ikke kan brukes til å påvirke noe som helst. Rapporten

kommer med metaforbegrepet og foreslår investeringer i et *"revolverende fond"* som får en til å tenke på en revolver. Ordet revolvere betyr for øvrig *rulle tilbake* og kommer fra latin (Taule 1993:202). Grunnen til at jeg i stor grad ser dette som en metafor, er at ordet revolverende, som nesten ikke er i bruk på norsk, skaper denne assosiasjonen. Pengene kommer tilbake og investeres på nytt på samme måte som kulene hele tiden kommer fra rullekammeret i en revolver. Det er interessant at rapporten bruker nettopp denne metaforen. En revolver innebærer makt. Samtidig kan man se paralleller mellom denne metaforen og rapportens tydelige ønske om å revolusjonere oljefondet. Her er det muligheter til å snu om på systemet. Oppfordringen er å bruke pengene på en revolver som kan gjøre endringer, som kan vise hvem som har makt til å forandre. Videre gjenstår det likevel å se hva man kan få *"å rutte med"* men meningen er at pengene som kommer inn skal *"pløyes tilbake i nye investeringer"*. Her får man konnotasjoner til slutten av den mørke middelalderen og pløgen som gjør store fremskritt. Det er en utviklingsmetafor og vitner om at det skal det pløyes og kjøres på, her går det framover. Bærekraftig pløying, vel og merke.

Kostnadene ved sentraldrevet kraftverk er *"milevidt høyere"* enn små solcelleanlegg som igjen fører til en *"vinn-vinn -situasjon"* for folk i *"Sør"* da store investeringer i engangsbeløp ligger utenfor deres *"økonomiske rekkevidde"*, likevel kan man bare dekke *"dråper i havet av behov"*, og man foreslår bare at den norske staten skal *"følge i fotsporene"* til andre av verdens oljeaktører som har gjort slike investeringer. Fondet bør *"spille sine kort riktig"* for å oppnå lave priser på solcelleanleggene slik at de kan oppnå *"klekkelige kvantumsrabatter"*. Dette kan også *"skape grobunn"* for nyetableringer i Norge.

"Bildet er et annet" for vindkraft som kan *"mates inn"* (mat er nødhjelp) på nasjonale elektrisitetsnett i *"Sør"* slik at inntektene i løpet av en tiårsperiode blir *"pløyd tilbake"*. Kostnadene ved å produsere vindkraft kommer dessuten i *"ett jafs"* og her kommer Norge inn med *"rede kapital"* i *"bøtter og spann"*. Ved å gjøre disse investeringene og å vente med å bruke pengene til 2013 kan man *"kappe toppen"* av økningen i pensjonsutbetalinger som ventes av den *"andre eldrebølgen"*. Det store omfanget av dette investeringsprogrammet ventes å gi *"positive tilbakekoplinger"* slik at man kan *"høste erfaringer"* av samarbeidet med *"kundene"* i *"Sør"*. Nettopp dette begrepet med kundene i *"Sør"* kan det være interessant å dvele ved. Rapporten opposisjonerer mot et system der Norge investerer penger uten verdimål. Samtidig vil man i liberalistisk ånd gjøre fattige mennesker om til sine kunder. Intensjonen bak er kanskje god, men rapporten mangler igjen andre resonnement som viser at alternativet har noe for seg. Det er greit å vise at man kan gjøre to ting på en gang, men det ligger noe latent og ubestemmelig selvmotsigende i slike bistandsinvesteringer blant fattige

"kunder". Vi har igjen støtt på kommunikasjonsbudskapets *contradictio in adjecto*. Den bærekraftige utviklingen er fremdeles markedets avgud og en myte på to ord. Elektrisitet er ikke mettende og saltvann er fremdeles like udrikkelig. Det må i så fall vannes ut med et *resonnement*, eller en forklaring. Leseren kan nesten få et inntrykk av at rapporten med sokratisk ironi snakker sin motstanders liberalistiske språk og man føler seg snytt for at dette ikke kommer tydelig fram.

På samme måte som i den første rapporten bindes forskjellige virkemidler i retoriske ytringer. Dette ser vi der det lille miljøfondet latterliggjøres med tall, metaforer, begreper og apostrofer. *"...miljøfondet er fikenbladet- så pinlig lite at det snarere tjener til å framheve oljenasjonens moralske nakenhet"* (Rapport 2:4). Her ser vi retoriske teknikker som bruk av apostrof ("miljøfond") for å vise avstand (dette er ikke noe ekte miljøfond men en fasade), bruk av tallretorikk *"...miljøfondet utgjør 2,7 promille av Petroleumsfondets forventede gjennomsnittlige beholdning i 2002"* (Rapport 2:4) og setter det deretter i forhold til større pengeplasseringer i uønskede selskap som *Total Fina Elf, Nestlé, og Exxon Mobil*. Dette for å vise hvor smålig man mener Miljøfondet er.

10.3.2 Det visjonære opposisjonsspråk

Tittelen på kapittelet: *"Den norske oljebroen til solalderen"* (Rapport 2:5) vitner om et svært pompøst språk. Det er en framtidsvisjon og en meget visjonær og kanskje også misjonær metafor som trekker både bakover mot betegnelser i historien (steinalder, jernalder, bronsealder osv.) og altså framover mot neste utviklingstrinn, solalderen. Det henspeler mot at pengene som vi har tjent på noe ondt (forbrenning av olje i atmosfæren) kan brukes til å danne en bro mot det gode (solen) som er en livbringende energikilde. Bruken av ordet *"intet"* har religiøs klangbunn. Det bryter med språket vi ellers finner i rapporten.

"Resultatet ble at fire millioner nordmenn fikk råderett over større ressurser enn 60 millioner briter, mens fem millioner dansker fikk smuler og 80 millioner tyskere intet" (Rapport 2:3)

Dette gir inntrykk av en svært høy og forkynnende talestil. Samtidig kan vi senere i teksten finne eksempler på det motsatte, et slentrende og opposisjonelt språk. I et tilfelle slutter ordet *"vindkrafta"* inkonsekvent på hunkjønn med bokstaven -a. Dette er et språk som kjennetegner språket i opposisjonelle tidsskrift som for eksempel *Klassekampen*, knyttet til venstresiden i norsk politikk. Den miljøvennlige *"vindkrafta"* blir skrevet i hunkjønn, mens den mer konservative og ødeleggende *"kullkraften"* som står i setningen etter er i hankjønn.

”Det er nemlig å håpe at RIFEs innsats vil ha ført til at vindkrafta om 10-12 års tid er i stand til å utkonkurrere kullkraft helt på egen hånd. I så fall vil en fortsatt innsats fra RIFEs side ikke egentlig fortrenge kullkraften, men skje i konkurranse med andre vindkraftinvestorer, og bare utløse CO2-reduksjoner som sannsynligvis ville kommet uansett.” (Rapport 2:17)

Et slentrende språk kan være en indikasjon på overlevende opposisjonelt språklig sleng fra 68- generasjonen, der man antyder motstand ved å bryte mellom muntlig og skriftlig stil. Framtiden var framtida.

”Dette er en teknologi som nærmer seg reint kommersiell konkurransedyktighet med fossilkraft, og som det er realistisk å utnytte i stor skala på kort sikt.” (Rapport 2:11)

Det kan kanskje være at man henvender seg til egne meningsfeller ved å aktivere slike språkkoder. Dermed kan man i større grad forutsette gyldighetssfæren for normene tekstens argumenter og påstander bygger på. Intersubjektiviteten er likevel kanskje mer relatert til en gruppe og ikke allmennheten.

10.4 Diskusjonsformen

10.4.1 Argumentasjonen

Rapporten argumenterer med tall. Regnestykkene fungerer som enthymemer, som igjen føres som faktabevis. Argumentasjonen blir dermed veldig forenklet. Dersom to og to kan legges sammen og gi fire, slås det fast i rapporten som både argument og bevis. Regnestykkene blir argumenterte sannsynligheter og er ment å skulle overbevise, også dem som har et formålsrasjonelt syn på saken. Også i denne rapporten er utvidelsen av den klassiske bunnlinjemodellen viktig. Formålsrasjonalitet og verdirasjonalitet krysses da sosiale og økologiske faktorer trekkes inn i tillegg til profitt på slutten av regnskapet (bunnlinjen) til fond og bedrifter. Dette presupponeres inn i hele argumentasjonen.

Ellers argumenteres det med eksempler. Dette kan være andre land som har satset på for eksempel vindkraft eller for eksempel oljebedrifter som har satt i gang solcelleprosjekter. Her baserer argumentasjonen seg på at Norge er en miljøsynder selv og burde bøte på dette

ved å gjøre som disse andre, satse mer på alternative energikilder og bistandsprosjekt. Rapporten henter sine hovedargumenter fra de følgende topoiene:

1. Norge tjener penger på å være en miljøsynder
2. Norge står i gjeld til resten av verden
3. Pengene fra oljeinntektene burde fordeles rettfærdig til fattige i hele verden.
4. Dersom ikke alle pengene brukes på bistand bør de brukes på investeringer i alternative energikilder som samtidig kan være en form for bistand.
5. Dersom ikke alle pengene brukes på dette bør det i hvert fall gjøres mer enn det som hittil er gjort.

Dette gir følgende likninger:

Problem + Kalkulert alternativ = Løsning med to streker under svaret

Kognitiv dissonans + Kalkulert alternativ = Likevekt (bærekraftig utvikling)

Mye av verdiargumentasjonen bærer preg av at man tar ting for gitt. Den mangler forklaring og innebærer ingen drøfting. Verden ses med vestlige øyne. Et eksempel på dette ser vi der rapporten forutsetter at folk i utviklingsland savner tilgang til strøm (Rapport 2:7). Dette kan være sant, men det bygger ikke på noe resonnement og slås fast som en sannhet. Man kan drøfte hvorvidt det å påføre andre behov, månedlige utgifter (selv om tanken bak er god), men også administrasjon av de små solcelleanleggene er å tvinge gjennom vestlig tankegang på andre kulturer. Folk i "Sør" sitt ønske presupponeres i hvert fall inn i rapporten. At det vil være mer miljøvennlig om også utviklingsland kunne bruke strøm er en annen sak. Dette viser hvor lite dialog denne rapporten har. Den forutsetter en idé, en alternativ tankegang og forsøker å presse denne gjennom med kalkulasjon i stedet for diskusjon. Det er tallene som er viktig.

10.4.2 Fryktappell

I forhold til fryktappeller brukes tall og regnestykker i begynnelsen av rapporten på en meget interessant måte for å snu om på diskusjonen om Norges oljeinntekter og gjør det om til at Norge mottar bistand. Et annet eksempel er der Norges oljeinntekter snus om til naturkatastroferegnskap og gjøres om til Norges miljøgjeld til resten av verden.

Regnestykket starter med at Norges salg av olje tilsvarende 14-15 ganger Norges utslipp av CO₂. Dette regnes om til miljøgifter på bakgrunn av tall på prisen for opprydningsarbeid etter naturkatastrofer forårsaket av miljøgasser. Man kommer her fram til at Norge internasjonalt burde betale ca. 55 milliarder hvert år. Videre appellerer man til frykt ved at hele verdens BNP vil gå til å dekke tap under naturkatastrofer i 2065.

”Den implisitte kostnaden for verden ved å brenne norsk olje og gass blir innenfor et slikt scenario ikke på 60, men på tusentalls milliarder kroner årlig” (Rapport 2:4)

Her ønsker man å skremme. Begrepet *pragmatographia* viser til en slik detaljert beskrivelse av en situasjon eller hendelsesforløp som middel til å levendegjøre (Eide 1990:96). Her ser vi det i forhold til naturkatastrofer og budsjett. Det er altså et forsøk på å sannsynliggjøre et framtidig hendelsesforløp. Man ønsker å få leseren til å se de alvorlige konsekvensene i penger og tall. Tallet *”tusentalls milliarder kroner”* er en kraftig amplifikasjon som er ment å skulle vekke leseren. Her ser vi at bruk av tall også kan framkalle pathosappell, da de skal overraske og sjokkere. Spørsmålet er om ikke rapportens troverdighet i budskap svekkes? Dette til tross for at tallene refereres tilbake til et forsikringsselskap (*Münchener Rückversicherung*) og en britisk bransjeorganisasjon (*Chartered Insurance Institute*) og deres rapporter.

10.4.3 Fortellinger og gjentakelser

Det er et interessant retorisk poeng at rapporten skaper en historisk fortelling (pragmatographia). Rammen bak Norges råderett over oljefeltene i Nordsjøen er laget som et narrativt resonnement. Det fortelles om havrettskonferansen i 1958 og Norges forhandler Jens Evensen. Dette er en svært journalistisk måte å argumentere på og man drar leseren inn i sine resonnementer. Senere i rapporten gjør man også et poeng ut av denne fortellingen, da man gjentar resultatet av havrettskonferansen i en annen sammenheng:

”Derfor må RIFE være like dreven i sine anbudsforhandlinger som Jens Evensen var det når det gjaldt å sikre norske oljeinteresser” (Rapport 2:10)

Her henter man en fortelling og drar den fram for å lage et poeng ut av at Norge nok en gang har mulighet til å skape energihistorie.

Rapporten har flere eksempler på gjentakelser. Her ser vi defineringen av oljepengene som en lottogevinst, størrelse på oljefondet gjentas med flere språk for å tydeliggjøre og gjøre klart forskjellen mellom billion på norsk og billion på amerikansk, viktigheten av å redusere CO2 utslipp, og at man ønsker å både investere, samt drive miljøarbeid og bistand. Det er også i likhet med den første rapporten flere eksempler på bruk av retoriske spørsmål som forsøk på å styre tankegangen i ønsket retning men for øvrig også som et kommunikativt element.

10.4.4 Ansvarliggjøring, konflikter og dikotomier

Rapporten ansvarliggjør den tidligere Arbeiderpartiregjeringen under ledelse av Jens Stoltenberg, den nåværende regjeringen og Stortinget. Ellers nevnes Finansminister Per-Kristian Foss med navn og sitat. Forvaltningen av oljefondet er definert som egoistisk, med tanke på makimal avkastning og det hevdes at oljenasjonen Norge er *”moralsk nakent”*. (Rapport 2:4). Angrepet er altså mer generelt rettet mot Norge og denne rapporten er mindre fokusert på å ansvarliggjøre personer og institusjoner enn den første.

Vi finner flere interessante dikotomier i teksten som for eksempel: Norges velstand før oljen og nå. Det hevdes at de som mener oljen har hovedæren for at vi i dag er blant verdens rikeste land tar feil, presupponert gjennom påstanden av at deres *”minne er kort”* (Rapport 2:3) Ellers blir Norge satt opp mot det internasjonale samfunnet og også fattige land da man ser Norge som en *”finansiell kreditornasjon i bunnløs miljøgjeld til resten av verden”* og *”en stat som profiterer på miljøødeleggelser”* (Rapport 2:4). Det hevdes at Norge kritiserer *”dem”* (de stater eller selskap som driver med uønsket virksomhet), men selv er blant verstingene. En annen dikotomi er for eksempel fossilkraft satt opp mot fornybare energiformer som sol og vindkraft. Folk i *”Sør”* og deres interesse for strøm sammenliknes med 80 000 (tallfestet) *”norske hytteiere”* som har investert i solscelleanlegg på hytta si til tross for ugunstige klimaforhold. (Rapport 2:7). Dette gjør diskusjonen nærmere, man kan relatere den til noe konkret som er knyttet til livsverden. Dette er et klart kommunikativt element i den ellers så talltunge rapporten.

10.4.5 Forkortelser og modereringer

Forslaget til et *”revolverende fond”* for investering i ny energi blir forkortet til *”RIFE”*. Dette er naturlig nok for å slippe å skrive det lange navnet men samtidig får en slik forkortelse et preg av å være etablert, gjennomtenkt og seriøst. Det bringes et skinn av ethos.

Modereringene er som tidligere nevnt sterkt knyttet opp mot rapportens strategi der man i utgangspunktet skisserer og argumenterer et prosjekt man realpolitisk ikke venter å få igjennom.

”Likevel er det kanskje ikke trolig at tanken vil vinne umiddelbart gehør. Den innebærer et radikalt brudd med de prinsippene som hittil er lagt til grunn for forvaltningen av Statens Petroleumsfond.” (Rapport 2:17)

Mot slutten av rapporten kommer dermed modereringer som leder inn mot det man mer reelt sikter å få gjennomslag for.

”La oss si at Norge i utgangspunktet legger opp til et ambisjonsnivå som er å utløse CO2- reduksjoner av samme størrelsesorden som våre egne utslipp, og det i løpet av ti år” (Rapport 2:17)

Ellers ser vi modereringer som viser at man ikke lar seg rive helt med av tall og statistikk, men forsøker å holde sin argumentasjon på et troverdig nivå. Dette kan man bygge ethos på.

”I virkeligheten er det ikke så ille, men det er ikke urimelig å tro at 50-60 % av reduksjonen av vedforbruket til matlaging blant så mange husstander vil redusere verdens netto CO2-utslipp med i størrelsesorden det dobbelte av Norges egne utslipp (~80 mill. tonn per år).” (Rapport 2:15)

Noen modereringer går for øvrig i rapportens favør og disse positive modereringene blir gjentatt.

”At inntektene løper t.o.m. 2029 er en liten forenkling, da 20 års økonomisk levetid på sol- og vindkraftanleggene i virkeligheten betyr at inntektene vil begynne å avta fra 2024-2025, men til gjengjeld ikke opphøre helt før i 2032.” (Rapport 2:15)

Dette er en positiv moderering som bare støtter egne argumenter enda mer. Rapporten forsøker å vise at man har vært så sjenerøs, at selv eksempelfaktorer som støtter ens eget resonnement, ikke er tatt med i beregningen. Modereringer viser for øvrig om ikke dialog, så i hvert fall mulighet for svak kommunikativitet gjennom en forståelse for at det kan bli vanskelig å oppnå full enighet.

10.5 Oppsummering

Denne rapporten starter med et rikt og levende retorisk språk. Deretter unngår den videre etisk og moralsk diskusjon og styrer over i en teknokratisk formålsrasjonalitet som mer blir en monolog enn en dialog. Rapporten unngår diskusjonen i sin retorikk. Teksten er så lukket i sin argumentasjon at man blir utestengt fra å trekke egne konklusjoner. Det vil derfor være vanskelig å plassere rapporten innenfor et kommunikativt rammeverk, da den kun framsetter egne mål og krav uten å drøfte eller forklare. Rapporten åpner heller ikke for å forstå andre aktørers argumenter. Den anerkjenner ikke diskusjonen. Teksten blir derimot bare en utredning som viser hvordan oljepengene kunne blitt forvaltet og tallene og regnestykkene skal vise at det kommer penger tilbake fra bistanden/ investeringene. Det viktigste i rapporten er ikke diskusjonen, men å få regnestykkene til å gå opp.

Jeg definerer den dermed som formålsrasjonell. Den låser fast argumentasjonen i tall og regnskap, i et ekspertspråk, som blandes med et folkelig språk med pathosappell. Med andre ord, argumentene er faktabasert og formålsrasjonelle eventuelt forutsettende verdirasjonelle og ikke kommunikative. Leseren blir ikke inkludert, men blir påtvunget tekstens maktspråk og den kommunikative tankegangen går på bekostning av det man oppfatter som etiske sannheter. Verdien og det normative tas for gitt og det formålsrasjonelle overtar og overskygger dermed saken. Rapporten er demagogisk i den forstand at den lukker debatten snarere enn å invitere til den, effekt blir viktigere enn enighet og forståelse. I den saklighetsretoriske modellen ligger denne rapporten mot ytterpunktene. I dette tilfellet holder ikke regnestykkets skinnsaklighet som argument, på tross av referanser. Det hele blir bare ekspertens systematiske lek med tall.

11.0 Verveannonser

Høsten 2002 laget FIVH to annonser som ble brukt i en vervekampanje for å få flere medlemmer.¹⁵ Annonnene ble trykket en gang hver i den norske riksavisen *Dagbladet*. Det vil være interessant å se nærmere på disse og å bruke retorikk for å beskrive deres budskap.

Annonseformen er interessant fordi den formidler budskap på en annen måte enn de tekstbaserte rapportene. Ettersom jeg ønsker å komme på sporet av organisasjonens retorikk vil det være viktig å undersøke flere forskjellige formidlingsformer og forskjellige budskap, også visuelle. Bildets retorikk, dets visuelle makt, finnes i følge Kjeldsen (2002:441), først og fremst i situasjonen, i bildets bevis, dets realisme, dets dokumentariske karakter og dets evne til gjennom manifest umiddelbar retorikk å fremsette et argument.

11.1 Situasjon

En miljøorganisasjon forholder seg til flere mål. Et mål er sakene, der de gjerne ønsker endrede holdninger og politiske forandringer. For å klare dette er de nødt til å finansiere sin organisasjon og dette foregår i all hovedsak gjennom antall medlemmer, fra medlemmene kommer penger i form av medlemskontingent eller pengegaver men også legitimitet som igjen kan føre til at organisasjonen mottar penger fra fond eller statlige midler. Det er for øvrig store forskjeller i hvordan organisasjonene verver sine medlemmer. Det påtrengende problem i dette tilfellet er at FIVH trenger flere medlemmer som videre fører til økt legitimitet og mer penger (makt). Publikum for annonsekampanjen er lesere av løssalgsavisen *Dagbladet*. De tvingende omstendighetene er at publikum må ta avstand fra de framlagte (indirekte) meningene til de figurerende politikere og aktivt støtte organisasjonen som kjemper den gode sak. Svarslippen nederst i annonsen omgjør en slik tvingende omstendighet til handling. Dette er en delvis klar retorisk situasjon. Den har en komplisert struktur med ganske komplekse retoriske elementer, men er stramt strukturert gjennom svarslippen. Leseren kan velge om han er enig eller uenig og om han vil svare eller ikke.

¹⁵ Se vedlegg.

11.2 Den visuelle argumentasjonsform

Annonsene består av både bilde og tekst. Da jeg tidligere har undersøkt tekst vil fokuset her ligge på annonsens visuelle retorikk.

Det karakteristiske ved den ikoniske funksjon i for eksempel fotografier, er at den som visuell appell mer forekommer som direkte representasjon, enn som indirekte representasjon (Kjeldsen 2002:68). Fotografiet setter altså det visuelle i forbindelse med en hendelse på en mer direkte måte enn verbal tekst. Der den verbale beskrivelsen indirekte gjennom språket skaper paravisuelle inntrykk, skaper den visuelle avbildning et direkte visuelt uttrykk som fremstiller personer og hendelser levende for våre øyne. For å kunne beskrive annonsene som en helhet tar jeg utgangspunkt i Kjeldsens kategorisering av ikoniske retoriske funksjoner (Kjeldsen 2002:69-75).

Oppmerksomhetsfunksjonen viser hvordan ikoniske tegn tiltrekker seg oppmerksomhet. Dette er knyttet til annonsenes form som viser den omsnudde verden. Annonsens form kjenner man igjen fra de tradisjonelle annonsene til organisasjonen *Redd Barna*, som appellerer til folk om å være faddere ved å gi pengestøtte til barn i utviklingsland. Denne gjenkjenningen er viktig og er knyttet til den visuelle **memoriafunksjonen**, som innebærer at det visuelle har en særlig evne til å påvirke og støtte hukommelsen. I dette tilfellet er annonsene snudd om for å skape oppmerksomhet da en person fra et utviklingsland fremstår som fadder for politikerne Siv Jensen og Carl I Hagen. Dette skaper oppmerksomhet og gjør at man legger merke til annonsen. Uthengingen og latterliggjøringen av autoritetspersoner kan vi knytte til *karnevalisme*. Begrepet stammer fra Mikhail Bakhtins (2003:29-148) teorier basert på franskmannen Rabelais bøker om på middelalderens folkelige latterkultur som utgjorde en vesentlig uttrykksform, på markedsplassen, i det folkelige opptoget og gjennom karnevalet. Denne fungerte som et mottrykk til den seriøse tenkningen og de seriøse ritualene og latteren vendte seg mot framtiden i motsetning til det høytidelige som tok sikte på å holde fast på status quo. I karnevalet ble hierarkier og normer midlertidig opphevet, og alt opphøyet, åndelig og abstrakt ble degradert og kroppsliggjort gjennom latteren. Et særtrekk ved latterkulturen er dens forbindelse med den uoffisielle folkelige sannheten (Bakhtin 2003:68). Karnevalismen baserer seg nettopp på dette ved å snu opp ned på samfunnsordenen og bruke det burleske, vulgære og direkte perverse i sin samfunnskritikk. Annonsene bruker altså komisk invertering, de snur verden på hodet, som et retorisk virkemiddel. Bildene av politikerne er stilt på skrå i forhold til det store bakgrunnsbildet. De

står på skeive og bildene vakler med spissen ned i rammen på bakgrunnsbildet. Denne skråstillingen av politikerbildet skal symbolisere deres skeive og latterlige virkelighetssyn. Fremtiden i våre hender ønsker å fremstille sine motstandere som uopplyst, egoistisk og grådig gjennom bruk av en spottende retorikk som gir motstanderen en negativ ethosappell slik at organisasjonen selv fremstår med sterkt positiv ethos. Gjennom dette fremstår FIVH som en annerledes og morsom organisasjon som tør å angripe sine motstandere på en mer løssluppen og aggressiv måte enn det som er vanlig. Dette kan gjøre leseren velvillig overfor deres budskap, også ved senere anledninger.

Dette leder oss mot **den emosjonelle funksjon**: Bilder kan fremkalle en rekke forprogrammerte emosjonelle responser. Det er primært gjennom evnen til etterlikning, at bilder er egnet til å fremkalle følelser. I dette tilfellet er også selve formen en etterlikning. Kjeldsen (2002:69) peker på at de emosjonelle responser er spesielt interessante for persuasiv visuell kommunikasjon, fordi en seer eller besker ofte er mindre oppmerksom på form og uttrykk (stil) enn på innhold. Dermed kan form og uttrykk benyttes til, på en mer subtil og indirekte måte å antyde bestemte betydninger og fremkalle beskerens relasjoner til dem. AnnonSENS bildebruk har også en **illustrativ funksjon** da den hurtig og effektivt med utseende, form, farge og komposisjon, beskriver hvilket tema den har. Den grønne bakgrunnsfargen kan man se i forbindelse med FIVH som en solidaritet og miljøorganisasjon. Dette krever likevel en aktiv kognitiv bearbeidelse av mottakeren, hvilket fører oss inn mot **den polysemiske funksjon** som understreker at mottakeren er en aktiv medskaper av budskapet og bidrar til bilders semantiske flertydighet. Mottakeren inviteres til retorisk kognitiv aktivitet og bidrar til egen overtalelse. Dette viser til annonsens dialogiske spennvidde, da bildet både er åpent (åpner for kognitiv aktivitet) og begrenset (ikke for flertydig) noe som gir en kontrollert frihet i tolkningen av det visuelle. Dette kalles *enthymemisk polysemi* og innebærer at det ligger en inviterende og dialogisk argumentasjon i bildebruken. Det skaper en binding mellom avsenderen og leseren som blir et fellesskap, et "vi". Et annet viktig moment ved den polysemiske funksjon er at man kan la det billedlige si det usigelige, frembringe utsagn som ville vært kontroversielle, usannsynlige, eller utroverdige, dersom de ble fremsatt i utvetydig ordform. Dette kalles *tilslørende polysemi* og krever kognitiv bearbeidning og er derfor innenfor den sentrale ruten og manifest retorikk (Kjeldsen 2002:75).

Bildene forankres til teksten og her er det gjort en vri ettersom personen på bildet, som skal være en representant for fattige folk i utviklingsland er tillagt en nærmest **dokumentarisk funksjon**, da teksten under er lagt til hans fortellerstemme. Han er fadderen og henholdsvis Siv Jensen og Carl I. Hagen, er fadderbarna. Dermed fastsettes meningen.

Teksten er en latent kritikk av politikerne (fadderbarna) og en latterliggjøring av deres intensjoner, meninger og virkelighetsoppfattelse for at mottakeren skal ta avstand fra disse. Uttrykkene forenes i et samlet tredje budskap, på et høyere nivå, der man gjerne skal få sympati for organisasjonen. I dette tredje budskapet argumenterer organisasjonen hovedsakelig med verbal ethos og logosappell. De generelle topoi som annonsene peker tilbake til er:

1. Norge er et veldig rikt og godt land å bo i.
2. De som mener noe annet er sneversynt og har ikke perspektiver.
3. De som mener noe annet er grådige og egoistiske.
4. De som mener noe annet har et omsnudd og vridd virkelighetssyn.
5. Vi i Norge burde fokusere på andre og mer viktige politiske saker som skjevfordeling og fattigdom i verden.
6. Dette gjør Fremtiden i våre hender.

Avslutningsvis fungerer organisasjonens logo som et bekreftende argument for deres solidariske og miljømessige virkelighetssyn. Logoen som figurerer i annonsene er laget slik at det skal fungere med en gjentakelseeffekt. Den består av en svart sirkel med grønn bakgrunn. I denne er det to klumpete menneskeliknende figurer med enorme hender. Den ene figuren er hvit og den andre er sort og de holder rundt hverandre. Figurene har myke runde former og de ser sammenhengende ut selv om fargene skiller.

Figurene gir et inntrykk av fellesskap. De er sammenhengende, de holder rundt hverandre, de er runde og myke uten skarpe kanter. Det blir som en yin yang figur der det sorte og det hvite knyttes sammen med det grønne. En nærliggende tolkning vil være at dette er sammenvevningen av hvite og sorte mennesker. Dette setter i gang mentale skjema hos betrakteren som kan ses på som et sett av dikotomier, for eksempel rikdom vs. fattigdom og geografisk plassering (Nord-Sør). Samtidig forsterkes likheten av figurene ved at de er like store og de har de samme figurative elementene. Måten de holder hendene rundt hverandre gir et klart inntrykk av at de står med ryggen til, da det er den mest naturlige posisjonen med armene på den måten. De ser altså mot den grønne bakgrunnen, det er som om visjonært de skuer mot en grønn framtid. Det mørkegrønne er miljøbevegelsens farge, det er fargen som viser til natur og det grønne, livskraftige og friske ettersom fargen kan gi assosiasjoner til grønne planters klorofyll som gjennom fotosyntesen omgjør sollys til energi. Det kan knyttes mange assosiasjoner til bruken av en slik grønnfarge Det er tydelig at man ønsker å mobilisere

og frembringe betrakterens miljøbegreper. De store hendene forsterker og forankrer organisasjonens navn og kan appellere til mulighetene og evnene mennesker har, da hendene symboliserer det mulige arbeidet som ligger i fremtiden. At logoen i seg selv har en rund form kan vise både til det myke, det perfekte, men også sola og jordas runde form. FIVH har valgt å legge figurene som symboliserer solidariteten og det aktive i forgrunnen mens det grønne og runde som symboliserer miljøperspektivet både ligger som en bakgrunn og en ramme for organisasjonslogoen og kanskje også en ramme for friheten, rammen man beveger seg innenfor. Det legges altså vekt på menneskers forhold til hverandre og samtidig arbeidet med å bedre den økologiske fremtiden for jordkloden.

11.3 Oppsummering

Annonsene benytter seg i stor grad av kommunikativ kommunikasjonsrasjonalitet. Budskapet søker mot å skape en forståelse og en enighet med mottakeren. Annonsene skaper en dialog innenfor en ramme av "dem" mot "oss", men leseren velger selv gjennom sin tolkning av annonsen, om han godtar denne forenklingen eller er uenig. På bakgrunn av dette vil det være nærliggende å argumentere for at annonsene appellerer til dem som allerede er enten 1. Uenig i de to nevnte politikernes standpunkter 2. Enig i FIVH's standpunkter, eller 3. Begge deler. Dette sammenfaller med Kjeldsens (2002:254) antagelser om at visuell retorikk i større grad vil virke bekreftende for eksisterende holdninger enn å skape nye.

Det bør for øvrig selvsagt diskuteres om det er brudd med saklighetsretorikken å benytte seg av karnevalisme og uthenging av autoritetspersoner i den grad. Dette må tilskrives organisasjonens trang til oppmerksomhet men også samfunnstendensen som viser større grad av aksept for slik uthenging av offentlighetspersoner og da særlig politikere.¹⁶ Man kan også diskutere hvorvidt annonsekampanjen forsøker å beskrive en tendens eller en folkelig mentalitet på et generelt grunnlag men betryggende personifisert i Siv Jensen og Carl I. Hagen. Annonsen åpner uansett så mye for tolkning at det blir opp til hver enkelt å legge noe negativt og usaklig inn i dem. Den linken må man lage selv og dermed er vurderingen av saklighet forskjøvet til den som leser verveannonsen. Kravet om en større etisk debatt om fellesskapets beste forskyves til individets subjektive vurdering av etikken i

¹⁶ Annonsene ble trykket på samme tid som Statsminister Bondevik gikk ut i mediene og kritiserte komikere som offentlig hengte ut og "mobbet" politikere.

kommunikasjonsuttrykket. Den visuelle retorikk fullbyrdes i foreningen av det rasjonelle og emosjonelle (Kjeldsen: 2002:441). Likevel er det viktig å se hvilken form disse annonsene er plassert i. De er en del av en vervekampanje og prøver ikke å fremstå som noe annet. Intensjonen med budskapet kommer klart fram.

Annonsene bærer preg av å være både morsom og alvorlig på en gang. Det kan helt klart diskuteres hvorvidt dette er hensiktsmessig. De forenkler kompliserte budskap og utnytter folks kjennskap til organisasjonen *Redd Barnas* tidligere fadderkampanjer, der de søker etter personer som vil betale penger til konkrete mennesker, for å kunne være med å hjelpe folk i nød. Et viktig element med fadderkampanjene er å personifisere problemene, men også hindre maktesløshet blant folk som gjerne vil hjelpe. Disse kampanjene er godt kjent blant folk flest og noen vil nok oppfatte det at denne formen er brukt som smakløst og dårlig gjort, både overfor *Redd Barna*, men også politikerne som er avbildet.

Man kan også vurdere hvorvidt det her har vært en spekulasjon rundt redaksjonell omtale. Høsten 2002 var det i norsk medieoffentlighet store diskusjoner rundt organisasjonen *UNICEF* sin reklamekampanje som var laget for TV-annonsering. Reklamene var laget av et reklamebyrå i Oslo og var meget kontroversielle, da de appellerte med sterk pathos for å vekke ubehagsfølelse hos seerne. Enkelt forklart bestod reklamene av kombinerte stillbilder av sultende og lidende afrikanske barn med lyden av latter som tydelig var hentet fra et standup- eller talkshow. Etter en heftig debatt og diskusjon på TV og i aviser valgte *UNICEF* å trekke disse reklamefilmene tilbake.¹⁷ De fikk uansett mye oppmerksomhet rundt sin organisasjon.

12.0 Vurderinger av analysen

Alle tre tekstene legger vekt på Norges ære/vanære som nasjon og vårt forhold til miljø og solidaritet i verden. Rapportene forsøker å vekke og mobilisere leseren gjennom ubehagsfølelsen knyttet til Norges forvaltning av oljefondet, miljømessig og sosialt, mens verveannonsene forsøker å latterliggjøre motstående syn gjennom sin karnevalisme.

I analysen av rapportene har jeg pekt på at det kan være et paradoks at man tyr til slike nasjonale og individualistiske argument i en sak som gjelder det globale, felles beste, men dette gjør samtidig det påtrengende problem mer nært og levende og knytter det til vår

¹⁷ Debattprogrammet *Tabloid* på TV2 tok opp denne saken 12. 09. 02: <http://tv2.no/tabloid/>

livsverden. Levendegjøringen viser seg ellers i språket, særlig i neologismer og metaforer, der tekstene forsøker å visualisere sitt virkelighetssyn. Her ser vi et rikt retorisk språk. Blandingen av økonomi og økologispråk er forsøk på nye innfallsvinkler i debatten, men kan samtidig avspore organisasjonens målsettinger. Verdiargumentene pakkes inn i en instrumentell logikk som helt klart er styrende i tekstene. I stedet for å argumentere for verdier og gjøre dette til sakens kjerne, blandes ekspertuttalelser med pathos. Kommunikative argumenter for etikk og moral står ikke alene, de føres fram av formålsrasjonalitet. Verveannonsene på sin side skaper derimot sitt ethos gjennom polysemiske enthymem og skaper dialog som fører avsenderen og leseren nærmere.

Argumentene i rapportene kommer fra samme hovedtopos som sier at Norge ikke fortjener oljerikdommen alene og at pengene må brukes til noe verdimesig godt. Man innfører dermed en tankegang om etiske investeringer. I Rapport 1 gjennom positiv filtrering av aksjeporteføljen og i Rapport 2 gjennom bistands-investeringer i utviklingsland. Grunntanken bak dette er metaforen om en ”bærekraftig utvikling” som er blitt en klisjé og retorisk er et *contradictio in adjecto*. I begrepene og argumentene ligger en blanding av økologi og økonomi som kan virke paradoksal. Dette er rapportene lite selvrefleksive i forhold til og man får inntrykk av et virkelighetssyn basert på kompromisser gjennom deres retorikk. Bakgrunnen for dette blandede virkelighetssynet kan være miljøbevegelsens ønske om i større grad å kunne påvirke politikken. Man inngår kompromisser og møter den rådende tankegangen på halvveien.

Den største forskjellen ligger i at Rapport 1 er mer dialogisk og åpen i sin diskusjonsform enn Rapport 2. Rapport 1 bygger sin saklighet rundt en kommunikativ ekspertethos. Teksten holder seg innenfor det saklighetsretoriske begrepet bortsett fra ved et tilfelle, et uekte enthymem, der sannsynliggjøringen av framtidige konsekvenser av investeringer settes inn i et fryktappellerende skremmebilde om barneprostitusjon i Thailand og motstandere av etiske retningslinjer antydes som aktive, eller likegyldige til dette. Dette ender i en fullstendig pathosappell og bryter med det jeg har definert som saklighetsretorikk. Konflikten og polariseringen mellom de forskjellige aktørene i saken utnyttes i denne rapporten for å skape en forskjell mellom verdisynet i rapporten (oss) og de som har andre meninger (dem). Dette kan lukke diskusjonen snarere enn å åpne den. Dette er for øvrig også et virkemiddel i verveannonsene som bruker karnevalisme for å latterliggjøre motstående syn.

I Rapport 2 som starter verdirasjonelt og argumenterer for verdier og etikk blir saklighetsretorikken brutt der teksten etter hvert går over i total logosappell og ikke anerkjenner en diskusjon, men i stedet kan sammenliknes med en utredning, eller et

teknokratisk framlegg. Rapporten fremkaller ubehag og forsøker å skape likevekt ved å komme med en løsning på ubehaget. Problemstillingen er instrumentell og løsningene er tekniske. Denne teksten har et lukket, monologisk maktspråk som styrer diskusjonen. Den er i større grad formålsrasjonell og bygger sakligheten rundt ekspertlogos der det viktigste er å få måletallene og regnestykkene til å gå opp.

Verveannonsene er på sin side i høyeste grad dialogisk, da de aktivt argumenterer med leseren, som argumenterer tilbake gjennom sine tolkninger. Saklighetsretorisk kan man vurdere hvorvidt annonsene har en passende form, men mye kan tyde på at det er en økt generell aksept for politikersatire i den norske *uttrykkskulturen*. Det vil derfor være vanskelig å komme med et entydig svar på hvorvidt formen er smakløs eller upassende. Oppgaven vil senere beskrive hva som ligger i begrepet uttrykkskultur.

13.0 Forskningssamtaler

Kvalitative forskningsintervju har tidligere vært lite anvendt i samfunnsvitenskaplig metode. Årsaken til dette kan være den tidligere dominans av en positivistisk vitenskapsfilosofi. Meningstolkninger ut fra menneskelige samtaler falt dermed utenfor den positivistiske vitenskapsforståelsen med objektivitet som sannhetsideal. Kvale (1997:206) viser til at det kvalitative forskningsintervjuet er særlig godt egnet til å innhente kunnskap om den sosiale verden og at et diskursivt sannhetsbegrep går lenger enn denne polariseringen mellom det subjektive og det objektive. Gyldig kunnskap søkes gjennom rasjonelle argumenter fra deltakerne i en samtale. Denne samtalens viktigste medium er språket, som verken er objektivt eller subjektivt, men intersubjektivt. Sammenliknet med hverdagslige samtaler, kjennetegnes forskningsintervjuet av en større metodisk bevissthet rundt spørreformen, fokusering på dynamikken i interaksjonen mellom intervjueren og den intervjuede, og en kritisk innstilling til det som blir sagt (Kvale 1997:31). Her er det forskeren som definerer og kontrollerer situasjonen.

Ved utvelgelse av intervjupersoner har jeg valgt dem som best kan hjelpe meg å svare på problemstillingene i forhold til analyse materialet i mitt prosjekt. Det kan helt klart være et metodisk problem at informantene ikke er anonyme, men fremstår med fullt navn. I denne oppgaven har det vært vanskelig å unngå. Rapportene er knyttet til personene som har skrevet dem. Dette kan ha ført til vage svar og forsiktighet blant informantene. De kan ha vært tilbakeholdende med å oppgi sensitiv informasjon, som de personlig står ansvarlig for. De

første intervjuene jeg gjennomførte hadde en åpen og minimal struktur. Her intervjuet jeg tidligere leder i FIVH, Tor Traasdahl og nåværende leder, Arild Hermstad. Disse, mente jeg, kunne tilføre nyttig informasjon om organisasjonen. De senere intervjuene ble gjort på bakgrunn av analysen. Jeg har også kontaktet informasjonsansvarlig i FIVH, Steinar Lem, og ansvarlig for verveannonnene Øyvind Løvteit på e-post men valgte å fokusere på rapportforfatterne, Ingrid Bay og John Hille, da rapportene utgjør størstedel av analysen.

Jeg har valgt å være åpen om formålet og har i større grad utformet spørsmålene som en kontinuerlig hypotesetesting, der mine spørsmål tjener til å teste hypoteser, med samspill av spørsmål, motspørsmål, ledende spørsmål og utdypende spørsmål. Dette innebærer struktur. Jeg sendte informantene en prosjektskisse på e-post for at de skulle kunne være forberedt på temaet for intervjuet. På den måten kunne de danne seg egne tanker på forhånd og gjerne stille meg spørsmål om opplegget slik at vi kunne skape en dialog. Jeg mente at dette opplegget passet godt for en slik *informantrianglering* med direkte kontakt og åpenhet om prosjektet (Gentikow 2002a:252). Likevel har jeg ikke lagt fram alt analysemateriale for informantene, men et selektivt utvalg. Prosjektskissen de fikk utdelt inneholdt heller ikke alle oppgavens elementer. Man kan derfor si at den bevisste åpenheten om prosjektet har vært under en viss kontroll.

Den halvstrukturerte intervjuformen jeg har benyttet, har inneholdt en intervjuguide med en grov skisse over emner, samt forslag til spørsmål. Godt bearbejdede spørsmål kan som Kvale skriver, både bidra tematisk til å produsere kunnskap, og dynamisk med å skape en god intervjuinteraksjon (Kvale 1997:77). Tematisk skal spørsmålene være relatert til de teoretiske begrepene som ligger til grunn for undersøkelsen. Spørsmålene skal samtidig være med på å skape en positiv interaksjon – de skal holde samtalen i gang og motivere intervjupersonen til å fortelle om sine egne erfaringer og følelser. De siste intervjuene har vært gjennomført som telefonintervju. Dette var svært krevende og innebar ikke den samme kontaktsituasjonen som de direkte intervjuene. Telefonintervjuene førte til mindre kontroll over situasjonen og usikkerhet om hvorvidt spørsmålene ble forstått. Å gjennomføre telefonintervju ga meg for øvrig en innsikt i intervjuformen og var helt klart et praktisk valg, både i forhold til tid og penger. Det kan være verdt å nevne at de to intervjuene ble veldig forskjellige. Den ene av informantene definerte seg mer eller mindre ut av de teoretiske problemstillingene mens den andre var interessert, hadde satt seg inn i prosjektbeskrivelsen før intervjuet og fulgte også opp telefonintervjuet med e-post dialog. Dette viste seg å være svært fruktbart, da skriftlige spørsmål og svar er mer gjennomtenkt og skaper en større konsensus, samtidig som de er preget av det muntlige språkets spontanitet (Gentikow

2002a:151) E- post dialog vil nok gi en større validitet enn telefonintervjuet men samtidig krever det mer tid og engasjement av informantene.

Før neste punkt er det viktig å nevne at intervjuene følgende ikke presenteres som sammenhengende intervjuer, men er plassert under kategorier som jeg har valgt ut. Dette er gjort for å klargjøre og koble samtalene til analysen og vurderingen av rapportene.

13.1 Bakgrunn

Ingrid Bay har lenge hatt miljøvernengasjement og valgte derfor utdanning fra landbrukshøyskolen med naturforvaltning som fag. Hun har jobbet for FIVH, og har også skrevet for miljøorganisasjonen *Greenpeace*. Bay er nå stipendiat på *Senter for utvikling og miljø* (SUM) ved Universitetet i Oslo.

John Hille har bakgrunn fra 6-7 fag med hovedvekt på geografi, matematikk og statistikk. Han har vært i miljøbevegelsen i 32 år. Hille ser det som sin oppgave å sette sammen informasjon for FIVH. Han betegner dette som en krysning mellom forskning og journalistikk og har skrevet et 30 talls rapporter for organisasjonen.

13.2 Intensjon, målgruppe og respons

Ingrid Bay mener intensjonen med rapporten (Rapport 1) var å framstille etiske retningslinjer for oljefondet som en vinn-vinn situasjon både for økonomer og miljøvernere og menneskerettighetsforkjempere. Bay mener hun forsøkte å kombinere det empiriske og det teoretisk økonomiske, med etiske og moralske grunner. Hun følte at debatten hadde stagnert veldig og at finanspolitikere og forvaltning bare var svært opptatt av det økonomiske og det juridiske. Dette provoserte Bay og hun ønsket å appellere med et bredere syn til politikerne. Bay hevder hun hadde gitt opp å kjøre en debatt på hjemmebane, og var veldig bevisst fra starten av at dette ikke var en debatt som skulle dreie seg om hvorvidt vi bør ha et oljefond eller ikke. I forkant av rapporten var hun veldig opptatt av å bli forstått av motstanderne og ville gi et innspill til hvordan etiske retningslinjer kan gjennomføres. Målgruppen for rapporten var hovedsakelig stortingspolitikere i Norge. Den ble for øvrig også sendt ut og fikk mye omtale i media. Bay nevner blant annet *Dagsnytt 18* og *Kveldsnytt*. Hun har ellers fått mye tilbakemelding på rapporten og var med å legge den fram for Stortingets finanskomité kort tid etter den kom ut. Ellers ble det av regjeringen satt ned et utvalg som skulle lage

rammer for etiske retningslinjer og Bay var med på et etableringsmøte med dette utvalget. Rapporten ble også lagt ut på sidene til finansdepartementet. Bay mener at timingen var heldig og at rapporten ble prisgitt omstendighetene.

John Hille beskriver intensjonen med sin rapport (Rapport 2) som et forsøk på å vri debatten om oljefondet en gang til rundt. Den forutsetter at oljepengene egentlig skulle vært gitt bort men lar det være gitt at dette sitter veldig langt inne politisk. Hille mente det derfor var interessant å reflektere litt over mulighetene for i alle fall å investere pengene fornuftig og at det også var et poeng å bøte på miljøproblemene som oljevirkosomheten fører til, da Norge kan gjøre nye energiinvesteringer på lang sikt. Denne rapporten var, mer enn andre rapporter fra organisasjonen, laget med tanke på distribusjon til media. Den var ikke en del av FIVH vanlige rapportserier som går til abonnenter og salg. Hille har for øvrig ikke registrert noe særlig respons og karakteriserer rapporten lattermildt som en flopp. Han har for øvrig ikke noen oversikt over om FIVH har tatt direkte kontakt med politikere om denne rapporten.

Øyvind Løtveit, Markedsansvarlig i FIVH, svarer kort på e-post at ideen og teksten til verveannonsene var FIVHs, men at de fikk hjelp til selve oppsettet og den grafiske utformingen. Løtveit betrakter annonsene som vellykket, da de fikk fram sitt budskap og fikk mye oppmerksomhet, både i form av flere medlemmer, redaksjonell omtale og mange positive og noen negative brev, telefoner og e-post. Annonsene er også laget i plakatform og brukes fremdeles til å verve nye medlemmer til organisasjonen, blant annet under *Øya Festivalen* sommeren 2003 (Løtveit 2003).

13.3 Blandingsspråket

Ingrid Bay vet ikke om hun var hundre prosent oppmerksom på språket i sin rapport. Mye av kildematerialet var økonomisk lektyre om etiske investeringer. Dette var et nytt fagfelt for henne og mye av språket tok hun nok til seg uten å gjøre det til sitt eget. Det viktigste for henne var å vise at det ikke trenger å være motsetninger, men at man kan bruke forskjellige fagfelt og disipliner til å diskutere saken.

Hille ser generelt ikke noe problem med å blande økonomi og økologispråk. Tanken bak rapporten er et forsøk på et kompromiss og viser at det her faktisk er mulig, at alle bunnlinjene kommer brukbart ut på en gang. I debatten ligger en slik alternativ diskusjon langt unna realpolitikken i dag, uten at Hille helt ser hvorfor det er slik.

13.4 Retoriske grep

Bay mener konflikten i rapporten mellom partene i saken var viktig for å ansvarliggjøre forvalterne av oljefondet.

”Jeg følte at det var en helt reell konflikt og var utrolig provosert over at de bare kunne sitte og si at dette er veldig, veldig vanskelig, dette går ikke an, dette klarer vi ikke, dette har vi ikke råd til, ja at de var så lite med på å diskutere, og til tider ganske arrogante. Jeg skapte kanskje den konflikten for å lage spenning mellom meg og dem i rapporten, men jeg føler at det var veldig realistisk den konflikten som var der.” (Bay 2003)

På spørsmål om ubehagsstemning og uthenging av motparten mener Bay at dette var nødvendig. Hun mener motparten selv har kommet med uttalelser og at hun bare beskriver de argumentene de har brukt mot etiske retningslinjer for oljefondet. Bay mener eksempelet med investering i barneprostitusjon i Thailand er en sannsynlig konsekvens av politikken som blir ført, at det var et viktig poeng og absolutt på sin plass. Samtidig mener hun budskapet ville kommet fram også om hun ikke hadde brukt akkurat det eksempelet. Stortinget er ganske sammensatt og for politikerne vil et slikt eksempel være klargjørende, mener Bay. Litt av poenget med rapporten var også å aktivisere forvalternes rolle og at å velge å ikke investere etter etiske retningslinjer faktisk er et aktivt valg. De forsøkte for øvrig på sin side å gjøre forvaltningen helt verdinøytral.

Hille vet ikke helt om han har vurdert ubehagsfølelsen han har skrevet fram i rapporten med noen hensikt. Han mener det er noen ting vi bør føle ubehag ved og at det er legitimt å skape sånne følelser ved en del tilfeller.

”I en sånn debatt som denne kan de som står på en side, som mener de har rett, være mer eller mindre motivert til å stå på, og det å komme ut med noe, som understreker behovet for å stå på, det er klart det kan være viktig.” (Hille 2003)

13.5 Fakta eller verdiargument

Bay mener det ikke er vanskelig å føre en etisk og moralsk diskusjon. Det er ikke vanskelig å se sammenhengene, men det er vanskelig å få en debatt på det, og det føler hun fremdeles at det har det ikke vært noe særlig av.

”Det er jo helt merkelig at politikere reserverer seg mot å diskutere moral og etikk, de er jo politikere og det burde være interessant å diskutere de grunnleggende verdiene som ligger i bunnen. Politikerne klarer ikke helt å finne et juridisk eller økonomisk språk som gjenspeiler verdigrunnlaget, det kommer ikke tydelig fram. De skjønner ikke hvorfor man skal snakke om etikk, og henviser til internasjonal folkerett.” (Bay 2003)

I etterkant har Bay hørt argumentasjon fra utvalget som ble nedsatt til å vurdere etiske retningslinjer om at *”når vi er en investor og vi investerer i 90 prosent av det økonomiske universet i verden, så lønner det seg jo for oss at det går bedre med verden.”* (Bay 2003). Hun føler at slike uttalelser gjenspeiler hvordan debatten i dette utvalget har vært. Det er helt tabu å begrunne et etisk eller moralsk syn, det er den økonomiske begrunnelsen som kommer først uansett. De tør ikke si at Norge har en unik mulighet til å gjøre verden til et bedre sted og at med den ressursrikdommen, følger et moralsk ansvar. De vil ikke inn på det i det hele tatt, mener Bay. Politikerne har en plikt til å synliggjøre det verdimangfoldet som er i samfunnet når det gjelder oljefondet, dersom de bestemmer at vi ikke skal ha etiske retningslinjer må de kunne svare på hvorfor. De kan ikke komme med en økonomisk begrunnelse på det, det er et ikke et økonomisk spørsmål, det er et spørsmål om man har moralsk ansvar eller ikke, mener hun. Bay er for øvrig ikke av den oppfatningen at journalister skygger unna normative spørsmål. I hvert fall ikke i forhold til denne saken. Hun tror at dersom man klare kan formidle et verdibudskap på en ny og klargjørende måte så ”kjøper” de det, men det er likevel grenser for hvor mye moral de orker å få presentert. Budskap som blir veldig moraliserende og bebreidende ”selger” ikke så bra og det er fordi folk definerer seg ut av det, de slutter å forholde seg til det, men hovedsakelig tror Bay journalister reserverer seg mot ting de har hørt før. Miljøorganisasjoner som argumenterer i stor grad med fakta får nok på den annen side oppmerksomhet fordi det er forholdsvis enkelt for journalistene eller politikerne å forholde seg til faktagrunnlaget. Avisene har jo hvert sitt verdigrunnlag og dersom man gir dem nøytrale tall kan de tillegge sin retorikk til det, mener Bay.

Hille tror det er en del sperrer rundt etikkdiskusjoner. Han mener det har vært forbløffende lite debatt rundt det faktum at Norge sitter med mye penger, uten at det brukes til noe godt i verden. Det er ingen politikere som seriøst reiser debatten om hvordan vi seriøst kan bruke oljefondet til å gjøre noe godt. Alle godtar at pengene plasseres passivt. Debatten begrenser seg til at det er selskaper og miljøverstinger man bør la være å plassere pengene i, og Hille mener det er underlig at ikke politikere har lyst til å påvirke verden mer.

"Det er noe i tida som gjør, at det at man står for en moralsk overbevisning, ikke er salgbart. Politikere skal underholde i dag, det skal være lett, ikke noe som skaper uro og forargelse. Etikk og moral utfordrer individet som en del av et fellesskap. Man liker ikke å utfordre velgere altfor grundig". (Hille 2003)

Det oppleves som vanskelig å snakke om sånt, i hvert fall i en del sammenhenger, hevder Hille. Han mener samtidig det ikke nytter å komme til de fleste medier med noe som bare er ideologi, men vet for øvrig ikke om tall og statistikk heller alltid får så stor gjennomslagskraft.

"Det at vi mener, det er ingen nyhet. Det å vise med en beregning, at noe er mulig, det kan være en nyhet, men da må man liksom ha alle beregninger med. På en måte er det noen av tallene her som utgjør den nyheten og det er en ganske generell regel at man setter sammen tall og fakta, slik at det viser noe nytt, objektivt. Men noen rene synsinger, det gjør vi sjelden." (Hille 2003)

Han har for øvrig ikke pretensjoner om å innta en ekspertrolle, da hans tekster grenser over til journalistikk. Han skjønner for øvrig at mange kan bli overveldet av mange tall. Det er mulig at dette hadde blitt lest av flere i media med en annen form, men han ser ikke helt hvordan han skulle føre sosialøkonomisk debatt, uten å gå inn i en god del tall. Det kunne vært en framstilling som var mindre talltung, med tall som vedlegg, men han ser det ikke helt for seg. Journalister leser nok hovedsakelig sammendraget og en skeptisk journalist vil ha muligheten til å gå tallene bedre i sømmene, hevder Hille. Både i denne og andre rapporter er han for øvrig blitt kritisert for å komme med mye tall og servere mye fakta og tillate seg en del kommentarer til faktaene. Dersom man er interessert i ideen har rapporten, særlig siden kravene blir moderert i avslutningen, ikke noen form som avskjærer videre diskusjon. Snarere tvert i mot, mener Hille.

13.6 Mediebevissthet

Bay er på sin side irritert over at den siste setningen i hennes rapport ble moderert. Det skulle egentlig stå: ”dersom man ikke kommer til en løsning med etiske retningslinjer, burde en naturlig konsekvens være, at man avviker oljefondet”. Denne setningen modererte FIVH til at ”eksistensen av oljefondet i så fall måtte tas opp til ny vurdering” og Bay mener at dette gjorde at budskapet i hele rapporten sank med ti hakk. Ellers mener hun at organisasjonen i for stor grad retter seg etter media.

”Det er et interessant spørsmål i hvilken grad miljøbevegelsen etterlever verdiprioriteringene sine, for de er jo ganske rå da, det er sånn; ”nei vi utreder bare de sakene som vi får lansert i mediene”, det var ikke så lett, syntes jeg, i FIVH, å komme med saker som jeg syntes var viktig, gasskraftverk og sånn, det var sånn; ”nei, nei, nei det holder andre på med, det kan ikke vi ta, da får vi ikke noen medlemmer”. De var litt sånn defensive, det var ikke snakk om å lage sin egen agenda.”¹⁸ (Bay 2003)

13.7 Oppsummering

Begge forfatterne har naturfaglig bakgrunn, noe Bay definerer som en klassisk utdanning for de som er interessert i miljøvern. Forfatterne vektlegger ikke egen retorikk men intensjonen bak rapporten og fokuserer på engasjementet for sakene og mener det er viktig at dette engasjementet skinner gjennom i tekstene. Det var vanskelig å få til dialog om de teoretiske perspektivene og mine vurderinger av analysen. Dette kan selvsagt være på bakgrunn av min manglende erfaring med forskningssamtaler men også manglende operasjonalisering av teoretiske begreper. Jeg satt igjen med et inntrykk av at retoriske overveininger ikke lå så langt framme i forfatternes bevissthet. Mange av vurderingene var dermed vanskelig å forklare eksplisitt.

Rapportene er skrevet for forskjellige målgrupper. Hilles rapport retter seg i større grad mot media, mens Bays i større grad retter seg mer mot politikere og forvaltningen av oljefondet. Det viktigste er at rapportene har forskjellig ståsted i en realpolitisk debatt. Bay sier at hun tidlig ga opp å diskutere på hjemmebane om oljefondets grunnliggende eksistens,

¹⁸ Informanten er gjort kjent med at dette sitatet brukes i oppgaven.

mens Hille prøver å skape et nytt alternativ og fokuserer på nyheten av et mulig alternativ. Den retoriske situasjon gir tekstene ulikt utgangspunkt. Bay framhever at hennes rapport var prisgitt omstendighetene. Denne rapporten hadde også et klarere begrep om hvem som var publikum enn den andre. Den fikk direkte gjennomslagskraft. På bakgrunn av dette kan det kanskje være riktig å hevde at Bays rapport hadde en klarere retorisk situasjon enn Hilles.

De to forfatterne har svært forskjellig syn på det å argumentere for etikk og moral. Hille oppfatter det som vanskelig uten bruk av nye tall og fakta, mens Bay mener det er viktigere å peke på verdirasjonelle sammenhenger, men at problemet er å få andre aktører med på den store etikkdiskusjonen.

Bay peker på at hun ser det som et problem at miljøbevegelsen i stor grad lar seg føre av hva som får gjennomslag i media i stedet for å være aggressive og skape sin egen agenda. Man kan på mange måter hevde at det er nettopp dette Hille har forsøkt å gjøre, riktignok uten at det fikk oppmerksomhet.

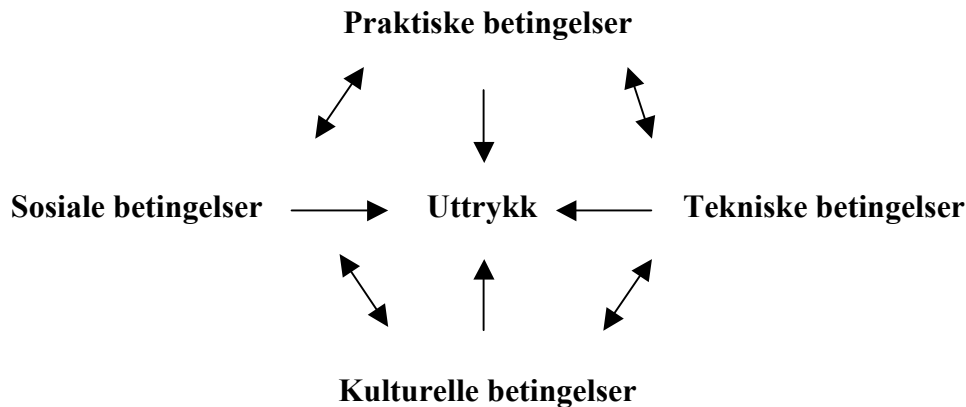
14.0 Uttrykkskultur

Fram til nå har oppgaven undersøkt teori, analysert tekster og vurdert intervjuer med tekstforfatterne. På bakgrunn av dette vil jeg i dette nest siste kapittelet drøfte noen perspektiver som kan bringe tankene videre. Vi beveger oss på et nivå der mine funn i analysen ses i forhold til andre perspektiver. Hvordan kan så disse perspektivene samles? Hva er den røde tråden?

Johansen (2002:48) mener en anvendelig lære om talekunst i dag må undersøke kommunikasjonshandlingens mål og midler, under varierende betingelser. Disse betingelsene kan vi samle i en modell for uttrykkskulturen. Oppgaven har tidligere forholdt seg til en situasjonsmodell for den retoriske situasjon (Bitzer:1997) som konkret belyser bakgrunnen for retorikken i informasjonsbudskapene. Modellen for uttrykkskultur ligger på et mer overordnet nivå. Her snakker vi om samfunn og kultur i større perspektiver, de utvendige formene for den politiske kommunikasjonen. Et helt samfunn, i alle fall et toneangivende miljø, over en lengre periode, kan i følge Johansen (2002:252) gjennom en slik uttrykkskultur, være kjennetegnet ved en særlig form for ekspressivitet. Uttrykkskulturen er for øvrig sammensatt og foranderlig (Johansen 2002:253). Hvordan man kommuniserer i dette samfunnet, men også i en bestemt

kommunikasjonssituasjon, vil altså i følge modellen være avhengig av flere faktorer. Retorikken må forstås ut fra elementene kultur, praktiske, tekniske og sosiale betingelser:

Modell for uttrykkskultur (Johansen 2002:250-252)

Sosiale betingelser: Det vil alltid være viktig å undersøke hva slags kommunikasjonsbudskap det er snakk om, hvilket emne det har og hvilket formål politikeren har med budskapet. Publikums sammensetting og anledningen for kommunikasjonen vil også være relevant.

Praktiske betingelser: Dette kan være praktiske forhold som hvorvidt budskapet skal nå ut til få eller mange, om den som kommuniserer har god tid til å formulere seg, eller for eksempel om han skal tale med eller uten mikrofon.

Kulturelle betingelser: Dette kan være normer for kommunikasjon som gjelder i det kulturelle landskap taleren er omgitt av. Samtidig kan det være et viktig aspekt å ikke behandle kunstartene hver for seg, men i tillegg til talekunst, trekke inn hvordan andre relevante kunstformer som skuespill, sang og dikterkunst uttrykker seg.

Tekniske betingelser: Her går vi inn på hva slags type medium som er benyttet, hvilke muligheter og begrensninger det bestemte medium har, eller i videre forstand hvordan medieformasjonen er.

Det kan være interessant å forsøke å drøfte forskjellige perspektiver inn i modellen for uttrykkskultur. Dersom vi abstrakt vurderer de miljødiskursene som oppgaven har tatt for seg som ett uttrykk kan det være interessant å undersøke følgende punkter:

- Det som ligger utenfor saklighetsretorikkmodellen er i denne oppgaven definert som propaganda eller ideologi. Jeg ønsker å undersøke disse begrepene nærmere.
- Jeg har tidligere beskrevet offentligheten som liggende mellom de private og de statlige diskurser. Det vil dermed være interessant å undersøke perspektivene i de statlige miljødiskursene. Her vil jeg ta for meg en rapport fra maktutredningen som har undersøkt statlige miljødiskurser i to stortingsmeldinger.
- Nyere perspektiver på retorikk som deliberativ kommunikasjon kan kanskje føre oppgavens vurderinger videre.
- De tekniske betingelsene for kommunikasjonen i uttrykkskulturen kan være viktige. Rapporten og annonsen som medieform blir drøftet i forhold til medieformasjonen.

14.1 Det godes propaganda

Jørgen Fafner har forsøkt å klargjøre forholdet mellom retorikk og propaganda. Han ønsker å oppklare begrepet og få det fram i lyset slik at det i større grad kan forstås og gjenkjennes. Propaganda har fått fottfeste i vår kultur. Det kan derfor være en viktig kulturell betingelse for budskapenes uttrykk. Ordet kommer fra det latinske *propagare* som betyr å plante ut stiklinger. Denne metaforen videreførte kirken fra begynnelsen av 1600- tallet for å spre *den rette tro* og etter hvert ble propagandaen mer statlig organisert med særlig hensikt å verve soldater (Fafner 1985:197).

Fafner mener det er utenkelig at en statsdanning kan greie seg uten en eller annen form for propaganda, likevel er det viktig å skille mellom totalitære og demokratiske styreformers propaganda. Til totalitære styreformere, ligger logokratiet, som best kan defineres som et ordherredømme. Dette kan vi kjenne igjen i George Orwells roman *1984*. Demokratiets propaganda er på den andre siden langt mindre eksplisitt. Her brukes i større grad språklige

klisjeer som gjør det mulig for politikere å snakke til folket uten å si for mye. Fafner (1985:198) peker på at propaganda ofte bevisst bruker klassiske feilslutningsargument som for eksempel personangrep, autoritetsappeller (vitenskap) og kanskje den mest utbredte: generaliseringer. Jowett og O'Donnell (1999:6) karakteriserer propaganda ved teknikk, ekskludering av motstående syn, kortsluttet informert dømmekraft, ignoranse av alternative ideer eller handlingsalternativ og generelt ødeleggelse av rasjonelle prosesser. Alt dette ligger utenfor det saklighetsretoriske begrepet som denne oppgaven har benyttet. I forhold til analysen vil det være mest nærliggende å gå inn i begrepet *hvit propaganda* (Jowett og O'Donnell 1999:12). Hvit propaganda kommer fra en korrekt identifisert kilde og informasjonsbudskapet søker å framstå som korrekt og saklig. Med denne propagandaformen forsøker avsenderen å oppbygge seg kredibilitet blant publikum da budskapet settes innenfor rammen for "det gode" mens andre meninger eller alternativer faller utenfor.

Avsenderen har gjerne gode intensjoner, men propaganda som kommunikasjonsmiddel legger føringer på mottakeren i negativ forstand. Kommunikasjonsformen kan derfor ikke defineres som "god". Hvorvidt avsenderen av et budskap definerer seg selv og sine meninger som god er dermed mindre relevant.

Fafner (1985:198) mener propaganda har en iboende interesse for kvantitet, det ligger til dens natur, da grupper er mer persuasivt mottakelig enn enkeltmennesket. Samtidig er det viktig å understreke at propaganda ikke er kjemisk rensert for saklig informasjon, men i stor grad beveger seg mot en pol der den overtaler med alle midler for å øke press på mottakeren av budskapet. Retorikk på sin side står for forsøk på overbevisning i vid betydning og Fafner mener retorikk som basisfag er en protest mot maktspråket tilknyttet teknokratiet, så vel som logokratiet. Han viser til de dialogiske aspektene ved retorikken mens propaganda er mer monologisk. Her kan man tydelig trekke en linje fra Aristoteles, Habermas og til Fafner. I følge Fafner (1985:202) preges retorikken av tre faktorer:

Samtale i en dialektisk prosess mellom parter i prosessen som innebærer en prinsipiell frihet hos mottakeren.

Forståelse som innebærer en innsikt i saken som igjen gir en redelighet i bruk av talens middel.

Helhet som innenfor humanistiske tankeretninger innebærer en anerkjennelse av hele mennesket, knyttet til både erkjennelse, følelser og vilje. Humanismen handler om friheten det

enkelte menneske har til å vurdere og å velge livsvilkår ved bruk av sunn fornuft, smak, dømmekraft og ansvarsfølelse overfor andre. Fafner mener en underkjennelse av følelser har ført til at propaganda gjennom tiden har fått lettere spill enn nødvendig.

14.2 Ideologikritikk

Ordet ideologi har i dag en negativ klang. Begrepet henviser ofte til abstrakte og virkelighetsfjerne ideer eller et system av ideer for samfunnsorientering (Skirbekk 1986:17). Et mer nøytralt syn på ideologier vil være tankesystemer.

Gjennom analysen i oppgaven har jeg kommet fram til at alle rasjonelle argumenter i diskurser, og kanskje særlig verdirasjonelle, åpent må forklares. Tankesystemene må også ha evnen til selvrefleksjon. Uten dette vil de kunne virke tilslørende og negativt. Hans Skjervheim viser til mangel på selvrefleksjon som et kjennetegn på ideologi:

”Evolusjonismen manglet nettopp evnen til å reflektere inn i seg selv at evolusjonismen var kommet til bevissthet om seg selv, gjennom evolusjonismen” (Skjervheim i Skirbekk 1986:45).

Skirbekk hevder, i boka *Ideologiavsløring som ideologi*, at uten en slik refleksjon over egen posisjon vil en teori om menneskelige relasjoner lett komme til å fungere (negativt) ideologisk, her i betydningen tildekkende. På samme måte vil en moraldebatt uten refleksjon over at den nettopp er en moraldebatt, da den forsøker å argumentere med andre verdisystemer og rasjonaliteter, kunne hindre forståelse og dialog. Evnen til å skjelne mellom holdbar og uholdbar argumentasjon blir under alle omstendigheter viktig. I en moraldebatt gjelder det å forholde seg analytisk til hva som ideologisk beveger seg utenfor saklighetsretorikken og hva som er adekvat forståelse. På samme måte som folk kan snakke om forskjellige emner, på forskjellig språk, på forskjellige måter kan de også praktisere en form for følelseskommunikasjon som i alle mulige sammenhenger (politiske, religiøse, kunstneriske, familiære) gir mening for dem, men kanskje ikke for alle utenforstående (Johansen 2002:252). I den saklighetsretoriske modellen har jeg plassert ideologi på utsiden.¹⁹ Dette kan jeg kanskje moderere til *tilslørende ideologi*.

¹⁹ Modell i oppgavens kapittel 6.0

Ideologikritikk viser til en presupponering av et tankesystem. Når det i en etikkdebatt tas for gitt at visse moralsyn, eller mangel på sådanne, bygger på hykleri, henger dette gjerne sammen med bestemte oppfatninger om virkelighetens oppbygning og om allment rimelige vurderinger. Ifølge Skirbekk (1986:239) kan den mest effektive ideologi være den som ikke oppfattes som ideologi. Fafner (1985:200) har en parallell til dette når han peker på at det er lettere å overtale folk dersom de er uvitende om at de blir overtalt. Dette kan innebære at man kamuflerer sin egen ideologi og er forsiktig med for stor grad av eksplisitt selvrefleksivitet. Den kanskje tydeligste ideologien i FIVH er kanskje nettopp at organisasjonen er ideologikritisk?

Den retoriske situasjon tvinger fram kommunikasjonen men uttrykkskulturen styrer kommunikasjonsstilen. Dersom statlige institusjoner ikke inviterer til dialog og ikke gjør seg kjent med et bredt spekter av meninger i saker, er kanskje opposisjonen nødt til å argumentere på de samme premissene?

14.3 Statlige miljødiskurser

I Makt og demokratiutredningens rapport *Kunnskapsmakt og miljøpolitikk* (Mathisen 2003) undersøkes det miljøpolitiske språket i stortingsmelding nr. 46 og 58 gjennom diskursanalyse. I stortingsmeldingene beskrives miljøproblemene primært som noe vi kan løse ved å korrigere markedets mekanismer og endre vår atferd som forbrukere, men i den siste problematiseres riktignok økonomisk vekst i større grad enn den første. Mathisen (2003) stiller seg for øvrig kritisk til de ensidige diskursene der økonomene regjerer. En stortingsmelding skal vise regjeringens politiske standpunkt, den er ikke bare et spørsmål om kunnskap, mener han.

”Når noen bestemte former for kunnskap dominerer sterkt, på bekostning av andre, er det uvergelig temaer og tanker som marginaliseres eller utdefineres, med konsekvenser for hva som (ikke) føres opp som aktuelle og brukbare handlingsalternativer og virkemidler” (Mathiesen 2003:Noen konklusjoner Side 3.)

Bakgrunnen for denne økonomiske vitenskapens dominans i forvaltning og politikk beskrives ut fra at den formen for kunnskap de forvalter, anses som sikrere, mer solid og anvendbar enn andre former for vitenskaplig kunnskap.

”Økonomifaget er hardere, mer kodifisert og formalisert enn både sosiologien og statsvitenskapen stort sett er. Innslaget av matematikk er høyere, avstanden til hverdagsspråket større enn for de andre samfunnsvitenskapenes vedkommende.” (Mathiesen 2003:Noen konklusjoner Side 3.)

Konklusjonen peker for øvrig på at en selektiv kunnskapsbruk fører til at noen store og alvorlige spørsmål holdes unna viktige offisielle politiske tekster om miljøpolitikk. Det understrekes at dersom et videre spekter av kunnskap hadde blitt trukket inn i de miljøpolitiske drøftingene, kunne man endt opp med mer radikale konklusjoner og lagt større vekt på andre virkemidler.

”Når virkelighetsbeskrivelsen blir snever og ensidig, får man også et snevert og ensidig bilde av hva det er mulig å gjøre (noe med)” (Mathiesen 2003:Noen konklusjoner Side 3).

Bærekraft, modernisering og rasjonalisme

Makt og demokratiutredningens rapport *Kunnskapsmakt og miljøpolitikk* (Mathisen 2003: Kap 1.4) viser til et teoretisk skille mellom ulike perspektiv innenfor miljøverndiskursen. I diskursen **økonomisk rasjonalisme**, dreier det seg om å anvende markedsmekanismer for å realisere offentlige målsetninger. Her er virkemidlene grønne skatter og avgifter. I dette perspektivet behandles vi alle som økonomisk rasjonelle aktører, enten vi er produsenter eller konsumenter. Den samfunnsengasjerte (og miljøvennlige borger) opptre ikke i denne diskursen. Vi finner også diskursen om **bærekraftig utvikling** som dreier seg om kombinasjonen av økonomisk vekst, global rettferdighet og miljøvern. Videre kommer diskursen om **økonomisk modernisering** som legger stor tro på kombinasjonen av vekst og vern, kjernen i denne diskursen er en sterk overbevisning om at miljøvern lønner seg. En viktig forskjell mellom de to siste diskursene, er at hensynet til global fordeling og rettferdighet ikke tas opp i den økologiske moderniserings perspektiv. Innenfor ulike varianter for økologisk modernisering finner vi et skille mellom **tekno- korporativisme**, som forsøker å finne effektive løsninger og **den reflektsive modernisering** som er kjennetegnet ved at man går ut over den instrumentelle fornufts rammer. Her nøyer man seg ikke med å stille *”how to do”* spørsmål, men legger opp til diskusjoner om hvilke normer og verdier som bør lede moderniseringsprosessen fremover, og hvilke utviklingsveier vi står overfor. For å korrigere den rådende dreining med økonomiske og naturvitenskaplige måter å analysere og vurdere problemer på, vil reflektsive økologiske modernister koble ulike diskurser til hverandre, blant

annet i form av tverrfaglighet. Denne diskursen vil også problematisere vitenskapens monopol på å analysere miljøproblemene og la andre kunnskapsformer komme til orde som relevante og legitime (Mathiesen 2003:Kap 1.4).

Tekstene fra miljøorganisasjonen FIVH består av en sammensmeltning av diskursen om bærekraftig utvikling med økonomisk modernisering, representert ved *den refleksive modernisering* (Rapport 1) og *tekno-korporativisme* (Rapport 2). Rapportene legger seg med andre ord nært de statlige miljødiskursene. Verveannonsene henvender seg på sin side mer til allmennheten i den generelle diskursen om bærekraftig utvikling. FIVH argumenterer altså med ulike diskurser i sine tekster og dette innebærer også forskjellig bruk av kommunikasjonsrasjonaliteter.

14.4 Mot en mer deliberativ retorikk

Fafner (1985:203) ser retorikkens flertydige og frigjørende kraft, som en motsetning til entydig vitenskap og rasjonell filosofi, da den sikrer det flertydige gjennom sitt helhetlige syn og iboende humanisme. Retorikken åpner for et språk rikt på bilder og begrep, er både konkret og intellektuelt nyansert, strekker seg over hele feltet fra følende erkjenning (aisthesis) til ren intellektuell tankevirksomhet (noesis), i frihet og på samtalens premisser. Retorikken blir dermed det som åpner både for diskusjon og dialog, eller som Habermas påpeker, kommunikasjonsformen blir deliberativ. Maktutredningens rapport *Kunnskapsmakt og miljøpolitikk* (Mathiesen 2003) viser også til nyere deliberative demokratiteorier ved Dryzec og Barry, som et alternativ ut av de ensidig økonomiske perspektivene i dagens miljøpolitikk.

Flere retorikk- og kommunikasjonsforskere mener rammene for diskusjon må endres fra det konfliktorienterte og ”maskuline” til bruk av en mer såkalt ”feminin” og inviterende retorikk. Dette viser igjen et ønske om mer dialog i offentligheten. I boka *Feminist Rhetorical Theories* (Foss m.fl. 1999) drøftes flere slike perspektiver fra ulike forfattere, som forutsetter et skille med det tradisjonelle retorikkperspektivet. Tendensen i denne feministiske retorikken er at den er mer inviterende, og forandringen skjer mellom både publikum og taler da begge når ny innsikt gjennom en utveksling og forhandling av ideer. De tillater forskjellige posisjoner å bli utfordret i en drøftingsprosess som kan føre til endring både for dem selv og andre.

Situert kunnskap

I en videreførelse av de feministiske retorikkperspektivene inntar Donna Haraway (1991) ett radikalt sosial konstruktivistisk syn og mener den vitenskaplige autoritet er en ensidig måte å se verden på. Hun ser vitenskapens objektivitetsbegrep i en myte som teknologien fremstiller og forteller som en virkelighet. Den visuelle teknologien er særlig forsterkende for dette. Vi får se bilder fra kamera, scannere, eller datateknologiens grafiske fremstillinger. Dette gir oss inntrykk av at verden kan ses gjennom alt fra elektronmikroskop til satellittovervåkningssystemer. Objektivitet og vitenskaplig rasjonalitet er blitt en optisk illusjon mener Haraway (1999:189):

“Vision in this technological feast becomes unregulated gluttony; all perspective gives way to infinitely mobile vision, which no longer seems just mythically about the god trick of seeing everything from nowhere, but to have put the myth to ordinary practice. And like the god trick, this eye fucks the world to make techno monsters.” (Haraway 1991:189)

Menneskets øye er et perseptuelt system som krever tolkning. Den tekno-vitenskaplige produksjon forsøker likevel å vise oss det Haraway kaller ”guds triks” som igjen skaper en doktrine for objektivitet. Dette stikker dypt inn i vår kultur og forståelse av verden og gir en totalisering av et entydig syn gjennom ideologier om objektivitet, med speilbildet relativisme som eneste alternativ (Haraway 1991:191). Vitenskapen søker samtidig oversettelse, konvertering og universalitet. Dette er reduksjonisme, mener Haraway (1991:187) og tillegger vitenskapen en maktdimensjon. Ett språk blir tvunget fram som en standard for oversettelsene. Dette glir over på flere felt. Vår kulturs tro på objektivitet er blitt til en kamp om hvordan verden skal ses. Haraway (1991:184) mener vitenskap er retorikk, der overbevisning er strukturert av fakta, konstruerte fakta (artefakter) og språket. Man forsøker å overbevise sosiale aktører om at ens konstruerte kunnskap er en ønsket form for objektivt. Gjennom retorikken forsøker vitenskapen å overbevise i spillet om makt og kunnskap. Dette har ført til at vår kultur ser alle sannheter med stor S i forhold til vitenskap og teknologi.

Som et alternativ setter hun opp et feministisk objektivitetsbegrep. *Situated knowledge* som oversettes til *situert kunnskap* innebærer at man har et konkret ståsted, en erkjennelse, et standpunkt. Dette baserer seg på et nettverk av forskjellige kunnskaper, innspill eller ståsteder som vurderes kritisk. I bunnen ligger et håp for forandring i systemer, kunnskaper og måter å se ting på. Haraway mener det ikke er enten universalisme eller relativisme som er

objektivitet. Objektivitet kan ikke baseres på noen universelle standarder men forskjellige sider. Vitenskapens objektivitet er en måte å ikke være noen steder og samtidig hevde å se sammenhengende. Relativisme er en måte å ikke være noen steder og hevde at man er overalt (Haraway 1991:191). Spredning bør være betingelsen for rasjonell diskusjon, ikke universalitet. Situert kunnskap er altså en kontekstavhengig form for kunnskap som forutsetter kompleksitet ikke enkelhet. Haraway (1991:196) peker på at denne kunnskapen er sårbar, da den motstår tanken om ferdige konklusjoner eller endelige løsninger. Den situerte kunnskapen kommer fra konkrete posisjoner og er kontinuerlig i bevegelse.

Vi finner altså både likheter og forskjeller mellom Haraway og Habermas. Der Habermas mener at man må finne fram til en enighet eller forståelse om rammene for diskursen mener Haraway at man skal være bevisst på makten (maktsensitiv). Her ser vi hvordan både dialog og diskusjon (konflikt) integreres. Haraways teorier om situert kunnskap åpner for at man skal vurdere forskjellige sider, men samtidig kjempe for det man til enhver tid, i enhver kontekst mener er riktig. Man må for øvrig oppgi idealet om universelle endelige løsninger, men heller tilføre nye sider av kunnskapen i en kontinuerlig diskurs. Dialog betyr altså ikke at vi skjuler eller oppgir vår egen identitet eller ukritisk godtar det de andre sier. Det politiske feltet *er* motsetningsfylt og noen ganger skaper det sterke konflikter. Da er det viktig å fylle konfliktene med mening. Et perspektiv som det Donna Haraway her beskriver vil på samme måte som Habermas forutsetter, kreve at man har et variert og godt fundament for sine argumenter.

14.5 Medieformasjon

Kathrin Hall Jamieson har undersøkt hvordan politisk kommunikasjon har endret seg over en lengre periode og mener å se en forandring fra den gamle måten å tale på som var handlingsrettet, stadfestende og overbevisende. Den nye formen i dag mener hun er selvavslørende, konverserende og visuelt dramatiserende (Jamieson 1988: 66). Dette mener hun er en reinkarnering av den feminine stilen som i århundrer var framhevet av alle som ønsket å snakke troverdig i offentligheten. Jamieson poeng er at den dominerende medieformen, i dette tilfellet fjernsynet, styrer forutsetningen for hvordan den politiske retorikken uttrykkes. Dette synet kan sidestilles med Marshall McLuhans tese om at ”mediet er budskapet”. I dette kan man legge at hvert medium har et visst teknisk særpreg og alt man

forsøker å formidle ved hjelp av mediet blir nødvendigvis farget av det. Hvert medium har tilhørende en bestemt måte å lagre, distribuere, organisere og presentere informasjon og dette vil fremheve sider av kommunikasjonen som ikke kan oppfattes og behandles av andre medier (Hausken og Larsen 1999a:99). Med andre ord, den politiske kommunikasjon finner sted under forskjellige slags tekniske betingelser.

Overgangen fra en muntlig til en skriftlig kultur er et eksempel på en radikal endring i uttrykkskulturen. Talte ord oppstår og forsvinner i et snevert her og nå mens skriften gjør det mulig å bevare ordene, de kan trykkes og fraktes vidt omkring. I en muntlig kultur kan det dermed være vanskelig å skille mellom personen som fremfører et budskap og budskapet i seg selv. Med skriften oppstår det et tydelig skille mellom sak og person, mellom påstander på den ene siden og det mer eller mindre overbevisende personlige uttrykk på den andre. Først når argumentet foreligger i skriftlig form, kan vi uforstyrret konsentrere oss om å vurdere det som argument ettersom det er mulig å bla tilbake i teksten for å tenke igjennom hva den egentlig inneholdt av ideer. På bakgrunn av dette mener Johansen (Hausken og Larsen 1999a:107) at de klassiske offentlighetsteoriene om det beste argumentets seier, er knyttet nettopp til den skriftlige kultur. Mediene er altså ikke bare formidlere av kultur. De er avgjørende betingelser for den kultur vi lever i (Hausken og Larsen 1999b:38).

I denne oppgaven har jeg behandlet to forskjellige medieformer. Den skriftlige rapporten og den trykte verveannonsen. Rapport kommer fra det latinske begrepet *reortare* som betyr å bære tilbake, melde eller referat (Taule 1993:196) og er en skriftlig og trykt medieform. Rapporter brukes til å undersøke informasjon om et spesielt problem eller emne, for å trekke konklusjoner og (i mange tilfeller) for å gi anbefalinger for beslutninger eller handlinger. De er formelle dokumenter i utforming og i språkbruk der all essensiell informasjon må presenteres klart og tydelig. Lengden varierer i forhold til kompleksiteten på problemet eller emnet som blir undersøkt. Forfatteren er ofte en ekspert som må forklare komplekse ideer og komme med logiske konklusjoner og anbefalinger til mennesker som ofte er mindre ekspertkyndig. Målet er klarhet, slik at leseren som ikke er en ekspert kan forstå rapporten.²⁰

En annonse betyr en betalt kunngjøring (Taule 1993:9). Annonsen blir betalt for å bli formidlet gjennom et annet medium. Eksemplene i denne analysen er formidlet gjennom den trykte avisens medieform. Rent teknisk innebærer dette at annonsene potensielt kan bli distribuert og lest av mange. Annonsenes form og intensjon er knyttet til ønsket om

²⁰ Etter søk i søkemotoren Google: <http://www.runcornshs.qld.edu.au/faculty/library/reportgenre.htm>

oppmerksomhet. Den kombinerer ofte verbale og visuelle tegn og gjør flittig bruk av diverse overtalelsesmidler og retoriske figurer (Gripsrud: 1999:183). Annonserenes bildebruk skal gi oppmerksomhet. Forskjellen mellom rapporten og annonsen som medieform ligger kanskje nettopp i kampen om umiddelbar oppmerksomhet som annonseformen er underlagt, da den må kjempe seg fram gjennom andre medieformer. Rapporten er på bakgrunn av sin skriftlige form i større grad underlagt klarhet og presis formidling.

Fjernsynet kan nok ha ført inn nye forutsetninger for retorikken i samfunnet, blant annet gjennom en mer visualiserende stil, og dette kan også ha påvirket de andre medieformene. Flere hevder for øvrig at selv om bilder spiller en vesentlig rolle i det moderne hverdagsliv, så lever vi fremdeles i en skriftkultur. Det er sjelden vi møter rene bilder som ikke er ledsaget av en eller annen form for verbaltekster (Hausken og Larsen 1999b:75). Kommunikasjonen som kommer til uttrykk i offentligheten må derfor diskuteres ut fra *medieformasjonen*, alle de mediene som eksisterer til en gitt tid (Johansen 2002:65).

Medieformasjonen har stor betydning for de tekniske betingelsene for tekstene oppgaven har analysert. Det kan være riktig å hevde at uttrykkskulturen mer enn tidligere, åpner for en levende fremstilling. Det sagte ord er, som vi har ”sett”, også knyttet til bilder gjennom verbale metaforer. Den visuelle retorikken kan dermed beskrive nye uttrykksformer i hele medieformasjonen, også i for eksempel skriftlige rapporter eller verveannonser.

14.6 Oppsummering

De saklige argumenters vilkår angår ikke bare de ulike mediers særegenheter, men først og fremst måten den politiske offentlighet er organisert på. Tidligere i oppgaven har jeg beskrevet de sosiale betingelsene for kommunikasjonsuttrykket ved den retoriske situasjon og intervjuer med rapportforfattere og representanter for FIVH, som også overlapper inn på de praktiske betingelsene som danner de utvendige rammene for hva slags kommunikasjonsbudskap vi har med å gjøre. De kulturelle betingelsene (politisk kultur) for uttrykket i miljøbevegelsen kan tyde på at det her dreier seg om at man justerer og tilpasser kommunikasjonsuttrykket gjennom kompromisser mellom økonomi og økologi. Dette er også tendensene i de statlige miljødiskursene i stortingsmeldingene som Maktutredningen har undersøkt (Mathiesen 2003). Det kan kanskje være grunnlag for å hevde at uttrykkskulturen gir lite åpning for ideologiske tankesystemer som dermed i større grad blir tilslørt eller skjult

bak formålsrasjonalitet. Ideologier og ideologikritikeres vekslinger mellom avsløring og tilsløring kan føre til at de ikke makter å forklare sitt syn på en saklig måte. Ideologiske argumenter krever for øvrig kommunikativitet, i den betydning at man forklarer og skaper, om ikke enighet, så i hvert fall forståelse for sine meninger. Kommunikasjonsformen propaganda er også en del av vår kultur. Selv om den i demokratiske former kan virke uskyldig er det viktig å være den bevisst.

Både Maktutredningen og nyere deliberative teorier peker på eksistensen av en kunnskapskamp, som i ytterste konsekvens innebærer monopol på definering av virkeligheten. Fafner mener retorikken kan frigjøre oss ut av en slik ensidighet da kommunikasjonsformen åpner for flerstemt samtale (dialog), forståelse og helhet. Haraway ser det vitenskapelige objektivitetsbegrepet som en myte som definerer seg selv gjennom teknologi og retorikk. Begrepet situert kunnskap viser til at diskursene *kan* innebære konflikt. Kunnskapen er kontekstavhengig, kontinuerlig og aktørene har konkrete posisjoner. Diskursene kan dermed fylles med mening slik at man har et spredt og godt fundament for sine argumenter.

De tekniske betingelsene for kommunikasjonsuttrykkene i analysen kan vi spore i medieformene. Rapporten er skriftlig og trykket og dens mål er klarhet. Annonsen er underlagt andre medieformer og målet er umiddelbar oppmerksomhet. Dette gjør at det visuelle er mer fremtredende enn det verbale. Man kan kanskje si at medieformasjonen er dominert av den visuelle fremstilling, men fremstillingene er fremdeles ofte ledsaget av verbaltekster.

Alle disse betingelsene virker inn på hverandre og gir forskjellige uttrykk i de tre tekstene oppgaven har undersøkt. På bakgrunn av dette kan man igjen vurdere hvorvidt uttrykkskulturen åpner for den kommunikative rasjonalitet slik Habermas forutsetter med sin deliberative kommunikasjonsteori.

15.0 Avslutning

En gjentakelse av problemstillingene fra begynnelsen av oppgaven kan føre tankene tilbake til utgangspunktet og klargjøre hva jeg har kommet fram til.

Hvordan kan en blandingsbruk av rasjonaliteter danne en egen retorikk?

Hele dette avslutningskapittelet vil forsøke å vurdere denne overordnede problemstillingen. Forskjellene i tekstene oppgaven har undersøkt ligger i hvorvidt de kommuniserer dialogisk og kommunikativt eller monologisk og formålsrasjonelt. På bakgrunn av analysen vil jeg hevde at bruken av kommunikasjonsrasjonalitetene varierer i alle tre tekstene. De tar utgangspunkt i forskjellige miljøpolitiske diskurser, henvender seg til forskjellig publikum og benytter forskjellige medieformer. Forfatterne av rapportene legger større fokus på hva som er intensjonen med teksten, viljen som ligger bak, enn refleksjon rundt måten man argumenterer på.

Organisasjonen FIVH gjør for øvrig helt klart mediestrategiske vurderinger. Det er viktig å satse på egne nisjesaker og å få oppmerksomhet for å opprettholde medlemsmassen. Det ligger dermed alltid en viss grad av formålsrasjonalitet i kommunikasjonsbudskapene. Dette kan være et problem dersom organisasjonen unngår saker og blir passiv innenfor sine felt, i stedet for å være offensiv. Dersom organisasjonens opprettholdelse eller overlevelse går foran de mer normative målene vil det her kunne føre til en målforskyvning. Innenfor dette perspektivet kan politiske budskap reduseres til en salgsvare, der de vurderes utfra effektivitetskriterier, og hvorvidt de "selger" er et teknisk spørsmål. Skjervheim går til angrep mot dette sofistiske perspektivet og hevder at det er journalistisk ideologi som har skapt denne forestillingen. Han peker på at det oppstår et problem dersom denne *mediebevissthetens ekspansjon* griper inn over andre felt som for eksempel politikk og påvirker hva en tenker og gjør (Gripsrud 1999:159-160). Sakers og personers forhold til mediene vil i så fall bli indoktrinert stadig tidligere i saksbehandlinger og beslutningsprosesser der profil og image er nøye gjennomtenkt.

Hvordan kan etiske og moralske argumenter føres i offentligheten?

Rapportene forsøker å tilføre offentligheten nye aspekter i forhold til etikk og verdier. Samtidig kan vi spore en tankegang om at fakta og tall er viktig for å begrunne verdier. Dette kan igjen føres tilbake til et mediestrategisk syn på at journalister ønsker tall og fakta for å kunne tillegge egne verdier, egen tolkning og egen retorikk. Det er også forskjellige syn på hvordan budskap skal fremlegges, både i form og innhold, verdiargumentasjon eller faktaargumentasjon. Rapportforfatterne klager over at økonomiske premisser går foran etiske i saken, men reflekterer lite rundt at deres egne tekster viderefører dette synet. Det er ellers en klar oppfatning, at det er vanskelig å skape politisk debatt om etikk og moralske spørsmål i offentligheten uten å måtte inngå visse kompromisser for å tilnærme seg det som kalles realpolitikken.

Rapportene viser kanskje et skille mellom den tidligere faktabaserte og den nye, mer kommunikative miljøretorikken. Et interessant poeng er at den teksten som hevder å bevege seg lengst vekk fra den realpolitiske diskusjonen (Rapport 2) i stor grad baserer sin argumentasjon med tall og fakta, mens den som ligger nærmest (Rapport 1), i større grad kommunikativt bruker og forklarer etiske og moralske argument. Det kan være at Bay tilfører saken det nye aspektet med sin moral- og etikkargumentasjon, mens Hille i større grad bare unngår denne og går rett inn på tall og fakta, som allerede ligger innenfor et domene som den økonomiske tankegangen har kontroll over.

Det kan bli feil å oversette folks vurdering av miljøkvaliteter til pengenes språk. Det kan virke merkelig at moralske vurderinger ikke er gode nok som argumenter, men må reduseres til økonomiske kriterier. Dette er maktens språk ikke offentlighetens.

I hvilken grad kan et utvidet saklighetsbegrep brukes for å vurdere argumentene?

Det saklighetsretoriske begrepet i oppgaven støtter seg mye til Habermas teorier om kommunikativ rasjonalitet og danner en ramme man kan vurdere tekstene innenfor. De største parametrene innenfor en slik vurdering vil da være hvorvidt en tekst åpner eller lukker for dialog og om den i sin argumentasjon legger en upassende vekt på de retoriske begrepene pathos og logos. De punktene som da har falt utenfor dette saklighetsbegrepet kan kanskje vurderes opp mot Jørgen Fafners propagandabegrep eller begrepet ideologi.

Analysen viser for øvrig at så lenge verdirasjonaliteten blir forklart, slik at man gjør seg forstått av leseren, vil ideologiske argument absolutt kunne vurderes og diskuteres. Det er

først når argumentene blir tilslørt eller fremstår under andre rasjonaliteter at de kan bli usaklig. Det saklighetsretoriske begrepet jeg benytter meg av i oppgaven er så åpent at det er rom for tolkning men fungerer for å illustrere noen viktige poeng. Likevel er det flere betingelser både i den retoriske situasjon og overordnet i uttrykkskulturen som må vurderes opp mot hvert enkelt kommunikasjonsbudskap for å kunne vurdere sakligheten.

Hvordan kan retorikken klargjøre hvor tekstene står i forhold til dette saklighetsbegrepet?

Rapportene i analysen viser at organisasjonen forsøker å gå omveier, eller spille med på rådende oppfatninger for å være med og skape en debatt. Kommunikasjonsbudskapene benytter seg derfor tidvis av samme lukkede teknokratiske form som dem de opponerer mot og gjør også propagandistiske grep som konfliktskaping, håning av motstående syn, oppsetting av dikotomier som godt mot ondt og spiller på fryktappeller. Samtidig ser vi tendenser til et deliberativt klart saklighetsretorisk språk med rike metaforer, neologismer, alternative tanker, vilje til å argumentere på et verdigrunnlag og forsøk på å åpne en flerstemt demokratisk debatt. Den utpregede metaforbruken kan være en motreaksjon mot politikken som på den andre siden skyver den personlige eller kulturelle meningsfullheten vekk ved å trekke verdier ut av metaforene, ved å bruke gamle klisjeer for å trekke seg unna det som burde være den politiske diskusjonen (Lakoff og Johnson 1980:236).

Vår tids overvurdering av det objektive og faktarelaterte kan svekke sakligheten. Den kommunikative rasjonalitet og en større bevisstgjøring om retorikk kan på den andre siden frigjøre nye og alternative virkelighetssyn, men da må man først innse hvilket potensial som ligger i språket. En god retorisk tekst har bredde i sin argumentasjon, både i forhold til kommunikativ rasjonalitet og formålsrasjonalitet, den åpner for ny tenkning og dialog. Heldigvis, nettopp fordi det ikke finnes noen absolutte regler for retorikk, ettersom enhver retorisk situasjon er særegen, kan man aldri gripe retorikkens uendelige mangfoldighet i et endelig system. En god retorisk tekst kan derfor på mange måter være viktig for å ivareta et åpent og levende demokrati.

Litteraturliste

Bøker

- Aanes, Guttorm (2000) *Grønne kilder*, Oslo: UiO.
- Andersen, Øivind (2000) *I retorikkens hage* (3 utg.), Oslo: Universitetsforlaget.
- Bakhtin, Mikhail (2003) *Latter og dialog. Utvalgte skrifter*, Oslo: Cappelen.
- Bohner, Gerd og Wänke, Michaela (2002) *Attitudes and Attitude Change*, East Sussex: Psychology Press.
- Cuff mfl. (1995) *Perspectives in Sociology* (3. utg.), London: Routledge.
- Eide, Tormod (1990) *Retorisk leksikon*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Enos, Theresa (1996) *Encyclopedia of Rhetoric and Composition – Communication from ancient times to the information age*, London: Garland Publishing INC.
- Eriksen, Erik O. og Weigård, Jarle (1999) *Kommunikativ handling og deliberativt demokrati: Jürgen Habermas' teori om politikk og samfunn*, Bergen: Fagbokforlaget.
- Foss, Sonja K (1996) *Rhetorical Criticism Exploration & Practice* (2 utg.), Prospect Heights: Waveland Press.
- Foss, Sonja m. fl. (1999), *Feminist Rhetorical Theories*, Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Fossen, Erling (2000), *Antinatur. Natur som ideologi*, Oslo: Pax Forlag.
- Gentikow, Barbara (2002a) *Hvordan utforsker man medieerfaringer? Kvalitativ metode for (ferske) medieforskere* (Rapport 53), Bergen: Institutt for medievitenskap.
- Gripsrud, Jostein (1999) *Mediekultur, Mediesamfunn*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Habermas, Jürgen (1971) *Borgelig offentlighet – dens framvekst og forfall. Henimot en teori om det borgelige samfunn* (Side 148-182), Oslo: Gyldendal.
- Habermas, Jürgen (1999) *Kraften i de bedre argumenter*, Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Hausken, Liv og Larsen, Peter (1999a) *Medievitenskap Bind 4. Medier – kultur og samfunn*, Bergen: Fagbokforlaget.
- Hausken, Liv og Larsen, Peter (1999b) *Medievitenskap Bind 2. Medier – tekstteori og tekstanalyse*, Bergen: Fagbokforlaget.
- Heradstvedt, Daniel og Bjørge, Tore (1986) *Politisk kommunikasjon*, Oslo: NUPI.

- Jamieson, Kathleen H (1988) *Eloquence in an electronic age: The transformation of political speechmaking*, Oxford: Oxford University Press.
- Johannesen, Georg (1992) *Retorikkens tre ansikter*, Oslo: Cappelen.
- Johansen, Anders (2002) *Talerens troverdighet. Tekniske og kulturelle betingelser for politisk retorikk* (manuskriptutgave), Oslo: Universitetsforlaget.
- Jowett, Garth S. og O'Donnell Victoria (1999) *Propaganda and persuasion* (3 utg.), Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Kjeldsen, Jens (2002) *Visuell retorikk* (Rapport 50), Bergen: Institutt for medievitenskap.
- Kvale, Steinar (1997) *Det kvalitative forskningsintervju*, Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Lakoff, George og Johnson, Mark (1980) *Metaphors we live by*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Lausberg, Heinrich (1998) *Handbook of literary rhetoric: A foundation for literary study*, Nederland: Brill.
- Lerstad, Thor Henning (2002) *Mediedramatikere og verdikommisærer: en studie av pressedekningen av Verdikommisjonen*, Bergen: Institutt for medievitenskap.
- Nisbett, Richard og Ross, Lee (1980) *Human Inference: Strategies and Shortcomings of Social Judgment*, New Jersey: Prentice Hall.
- Nørretranders, Tor (1997) *Stedet som ikke er: Fremtidens nærvær, nettverk og internet*, Oslo: Aschehoug.
- Scott, Richard W. (1998) *Organizations. Rational, Natural and Open Systems* (4 utg.), New Jersey: Prentice Hall.
- Skirbekk, Sigurd (1986) *Ideologiavsløring som ideologi*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Taule, Ragnvald (1993): *Escolas Ordbok*, Indre Arna: Escola forlag.
- Toulmin, Stephen (1979) *An introduction to reasoning*, N.Y: Macmillan.
- Warren, Shibles A. (1971) *Metaphor: An annotated biography and history*, Whitewater: The language press.
- Weber, Max (1997) *Makt og byråkrati* (5 utg.), Oslo: Gyldendal.
- Østby, Helge m. fl (2002) *Metodebok for mediefag* (2 utg.), Bergen: Fagbokforlaget.
- Østerud, Øyvind (1997) *Statsvitenskaplig leksikon*, Oslo: Universitetsforlaget.

Artikler (Alle nettadresser sjekket 16.11.03)

Bitzer, Lloyd F (1997) *Den retoriske situation* (Oversatt av Jens Kjeldsen), Rhetorica Scandinavia nr 3. 1997.

Dammann, Erik (1998) Om *miljøkapital, vekst og økonomisk system*, ARR nr 4. 1998.
<http://www.hf.uio.no/iks/arr/arkiv.html>

Eidsvåg, Inge (2002) *Dialog eller debatt?*, Samtiden nr. 4. 2002..
http://www.samtiden.no/02_4/art4.html

Enebakk, Vidar (1998) *Debatten om "Klodens sande tilstand"*, ARR nr. 4. 1998.
<http://www.hf.uio.no/iks/arr/arkiv.html>

Ergo, Thomas (2001) *Finansierer død og fordervelse*. Dagbladet. 21.05.01.
<http://www.dagbladet.no/print/?magasinet/2001/05/04/328744.html>

Fafner, Jørgen (1985) *Retorikk og propaganda*, Syn og Segn nr. 3. 1985.

Foss, Per Kristian (2002) *Oljefondets investeringer*, Dagbladet Debatt. 01.10.02.
<http://www.dagbladet.no/nyheter/2002/10/01/350206.html>

Fossen, Erling (1998) *Anti- Naturvern*, ARR nr 4. 1998.
<http://www.hf.uio.no/iks/arr/arkiv.html>

Gentikow, Barbara (2002b) *Oppmerksomhetssamfunnet*, Bergens tidende Kronikk, 26.01.02.
<http://www.bt.no/meninger/article75046>

Haraway, Donna J. (1991) *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective* i Simian, Cyborgs, and women: the reinvention of nature (183-201), London, Free Association Books.

Jamieson, Andrew og Hansen, Karsten (2002) *Grøn hverdag*, Politiken.dk, 06.06.02.
<http://politiken.dk/VisArtikel.sasp?PageID=217617>

Jørgensen, Sten I (2003) *Statlige fond henger etter*, Morgenbladet 30.01.03.

Lomborg, Bjørn (1998) *Klodens sande tilstand*, ARR nr. 4. 1998.
<http://www.hf.uio.no/iks/arr/arkiv.html>

Mathisen, Werner C. (2003) *Kunnskapsmakt og miljøpolitikk* (Rapport 58), Oslo: Makt og demokratiutredningens rapportserie UiO.
<http://www.sv.uio.no/mutr/publikasjoner/rapp2003/rappport58/index.html>

Straume, Ingerid (2002) *Den avpolitiserende miljøpolitikken*, Samtiden nr 2. 2002.
http://www.samtiden.no/02_2/art2.html

Vetlesen, Arne Johan og Henriksen, Jan-Olav (2003) *Moralsk verdi blir privat, økonomisk verdi blir herre*, Aftenposten Kronikk 17.08.03.

Nettsider

<http://www.vartland.no/apps/pbcs.dll/article?Avis=VL&Dato=20030225&Kategori=ARTIKLER&Lopenr=302240014&Ref=AR&Profile=1007>

<http://www.fivh.no/index.php?back=1&artikkelid=534>

<http://tv2.no/tabloid/>

<http://tux1.aftenposten.no/nyheter/iriks/d96665.htm>

<http://tux1.aftenposten.no/nyheter/sport/ntb/d96824.htm>

<http://www.runcornshs.qld.edu.au/faculty/library/reportgenre.htm>

Intervjuer

Bay, Ingrid (2003) *telefonintervju*, 16.09.03.

Hermstad, Arild (2002) *intervju*, Oslo, 28.10.02.

Hille, John (2003) *telefonintervju*, 08.09.03.

Lem, Steinar (2002) *E mail*, 14.11.02.

Løtvedt, Øyvind (2003) *E mail*, 02.09.03.

Traasdahl, Tor (2002) *intervju*, Oslo, 01.11.02.

Ellers

Informasjonsmateriell fra FIVH.

Kjeldsen, Jens (2000) *Forelesningsnotat utdelt på stensil*.

Verdiløse penger?

Oljefondet – veien mot etiske retningslinjer

Av: Ingrid Bay

Rapport 1/2002

Framtiden i våre henders forskningsinstitutt (FIFI)

”Debatten om etiske retningslinjer for oljefondet er en helt spesiell politisk sak. Ingen annen politisk sak i Norge dreier seg om så mye penger. Ikke i noen annen sak er kløften mellom Norges interesser og de fattige landenes interesser større”.

Arnfinn Nygaard, RORG-samarbeidet

Tittel Verdiløse penger? Oljefondet – veien mot etiske retningslinjer	Rapportnummer, utgivelsesdato FIVH-rapport nr. 1/2002, 06.03.02
Forfatter Ingrid Bay	Utgiver Framtiden i våre hender, Fredensborgveien 24 G 0177 Oslo
Prosjektstyrer Dag Nagoda	Ansvarlig redaktør Arild Hermstad
Kvalitetssikrer Audun Ruud	
<p>Denne rapporten er godkjent av Framtiden i våre henders forskningsinstitutt (FIFI). Instituttet har til formål å engasjere eksterne fagfolk med den nødvendige vitenskapelige kompetanse til å utføre prosjekter innen miljø- og utviklingsspørsmål. Prosjektene skal frambringe vitenskapelige utredninger som skal publiseres i FIVHs rapportserie og legges ut til offentlig debatt. Årlig utgis det 10-12 rapporter av denne typen. Rapportene kvalitetssikres og godkjennes av instituttets styre. FIFIs styre består av:</p> <p>cand. oecon. Ingeborg Rasmussen (styreleder) dr. polit. og siv. øk. Audun Ruud dr. scient. Erling Krogh dr. scient. Gary Fry dr. philos. Hilde Ibsen cand. polit. Ane Mygland</p>	

Rapporten er utgitt med støtte fra Forum for utvikling og miljø (ForUM)

Internett: www.fivh.no, telefon: 22 03 31 50

Sammendrag

Gjennom oljefondet blir norske sparepenger investert i blant annet miljøødeleggelse og menneskerettighetsbrudd. Denne utredningen viser at det er fullt mulig å innføre etiske retningslinjer, og at argumentasjonen mot å innføre slike retningslinjer ikke holder mål. Empiriske studier viser at etiske kriterier ikke vil gå på bekostning av den økonomiske avkastningen. Også tungtveiende juridiske, politiske og moralske argumenter taler for at det tas etiske og miljømessige hensyn ved forvaltningen av oljeformuen. Alternativet til å innføre etiske retningslinjer bør være å ta en ny grunnleggende debatt om fondets eksistens.

Bakgrunn

Oljefondet, eller Statens petroleumsfond, utgjorde 522,8 milliarder kroner ved utgangen av andre kvartal 2001 og fondet forventes å beløpe seg til 860 milliarder kroner innen utgangen av 2002. Denne kapitalformuen gjør oljefondet til en betydelig aktør på det internasjonale finansmarkedet.

Oljefondet blir stadig utsatt for kritikk fordi investeringene, med unntak av 2 milliarder i miljøfondet, kun forvaltes ut fra *økonomiske* kriterier. Blant annet er oljefondet beskyldt for å investere i selskaper som er involvert i produksjon av landminer, ammunisjon, tobakk og alkohol; gambling, oljeutvinning i Nigeria, genmanipulering, slavearbeid med mer. Nordmenns sparepenger investeres altså i selskaper som bryter med Norges folkerettslige forpliktelser, som produserer produkter som myndighetene forsøker å begrense omsetningen av, og som mange nordmenn selv ville unngått å investere i.

Både på Stortinget, i de senere regjeringene, i Finansdepartementet og Norges Bank har det vært stor skepsis til å innføre etiske retningslinjer for oljefondet. Hovedinnvedingene har vært at færre investeringsmuligheter gir økt risiko og lavere avkastning, og at det er for vanskelig å utarbeide gode investeringskriterier.

Hovedfunn

Rapporten viser at det er manglende vilje som forhindrer innføringen av etiske retningslinjer for oljefondet. Staten står helt fritt til å velge å bruke pengene til å støtte virksomheter som står for en utvikling vi ønsker, eller til å investere i selskaper med slett sosial- og miljøadferd. I dag baserer Finansdepartementet seg på stortingsflertallet når det gir Norges Bank mandat til å forvalte oljefondets portefølje, mens Stortinget gjør sine vurderinger på

grunnlag av Norges Banks og Finansdepartementets anbefalinger. Dette medfører en pulverisering av forvalteransvaret, og hindrer en bred og åpen debatt om hvordan oljefondet skal forvaltes.

Rapporten viser at det er fullt mulig å oppnå god økonomisk avkastning med etiske retningslinjer. Empiriske og teoretiske studier viser ingen signifikant forskjell på avkastningen mellom kapitalfond med og uten etiske retningslinjer. En begrenset innsnevring av porteføljen som følge av at det innføres etiske retningslinjer trenger ikke føre til økt risiko. Forvaltningskostnadene kan øke noe (fra dagens 2 promille), men økt kvalitet på forvaltningen vil kunne gi større avkastning. Det er samfunnsøkonomisk fornuftig å begrense investeringer som kan føre til negative og irreversible miljøkonsekvenser i framtiden. Markedet for alternative investeringer er i kraftig vekst, det finnes mange alternative indekser, fondsforvaltere og utredningsenheter samt en rekke etablerte metoder for renavasking av porteføljer som oljefondet kan benytte seg av.

Den norske stat har som forvalter av oljefondet *juridiske forpliktelser* ovenfor den norske befolkningen, bla ved å sikre nordmenn en god alderspensjon, og ovenfor mennesker og miljø andre steder i verden gjennom folkeretten og internasjonale konvensjoner. Rapporten viser at det ikke trenger å være et motsetningsforhold mellom det å ivareta retten til aldersomsorg og å investere i selskaper som ikke undertrykker mennesker eller ødelegger miljøet.

Spørsmålet om etiske retningslinjer er i stor grad et spørsmål om hva vi mener er *moralsk forsvarlig*. Dagens forvaltningspraksis medfører at staten fraskriver seg ansvaret for konsekvensene av investeringene, og forholder

seg passiv til investeringenes sosiale og miljømessige implikasjoner. Ikke å investere etter etiske retningslinjer er også et valg. Mens det medfører praktiske problemer å etablere retningslinjer, gir det oss moralske problemer å la være. At oljefondet forvaltes utelukkende etter økonomiske kriterier er i strid med hva flertallet i den norske befolkningen mener er riktig¹.

Oljefondet kan bli et viktig *politisk styringsverktøy* som kan tjene overordnede norske politiske interesser på flere områder - som å verne om menneskerettighetene, oppnå bistandspolitiske målsettinger og å fremme en bærekraftig utvikling. Etiske retningslinjer vil dermed føre til større konsistens mellom faktisk og uttalt politikk, ikke omvendt slik regjeringen hevder.

Hvordan bør oljefondet forvaltes?

Å utarbeide gode retningslinjer for oljefondet vil medføre et langsiktig arbeid som krever en åpen og inkluderende prosess. Et viktig tiltak for å sikre en demokratisk prosess vil være at Norges Bank offentliggjør porteføljen sammen med en etisk vurdering av investeringene hver måned. Dagens praksis med offentliggjøring av porteføljen en gang pr. år er et alvorlig hinder for en åpen debatt om investeringene.

Rapporten presenterer en investeringsstrategi som sikrer at et minimum av etiske hensyn vil bli lagt til grunn for investeringene.

Rapporten tar til orde for å utvide uttrekningsmekanismen og å endre formålsparagrafen for oljefondet. Videre foreslås det at fondet skal benytte både negativ og positiv filtrering samt aksjonærensengasjement. Dette vil styrke det juridiske, politiske og moralske grunnlaget for oljefondet, og står ikke i et motsetningsforhold til kravet om maksimal økonomisk avkastning.

Oljefondet stammer fra salg av en ikke-fornybar ressurs som forårsaker alvorlige globale miljøproblemer som rammer medmennesker i andre land og framtidige generasjoner. For å bøte på dette bør hele eller betydelige deler av fondet øremerkes virksomheter som aktivt fremmer en bærekraftig utvikling med fokus på teknologi for fornybar energi. En slik forvaltningsstrategi vil fremme overordnede politiske mål, spesielt innen bistand-, miljø-, utenriks- og finanspolitikken.

Ikke under noen omstendigheter bør dagens forvaltningspraksis videreføres. Staten velger å pumpe opp olje for større beløp enn vi klarer å forbruke. Dersom Norges Bank, Finansdepartementet og Stortinget holder fast ved at forvaltningen av Statens petroleumsfond er uforholdsmessig med grunnleggende menneskerettigheter og beskyttelse av miljøet, bør en nødvendig konsekvens bli at oljefondets eksistens tas opp til en ny og grunnleggende vurdering.

¹ 58 prosent av den norske befolkning svarte i en undersøkelse utført av MMI for Framtiden i våre hender i april 2001 at oljefondet burde plasseres slik at det fremmer menneskerettigheter og miljø, selv om det fører til redusert avkastning.

Innhold

<i>Innhold</i>	4
<i>Innledning</i>	5
Det norske oljeeventyret	5
Oljefondets vekst og utvikling	5
Den politiske motstanden mot etiske retningslinjer	6
Problemstillinger	9
Begrepsavklaringer	9
Avgrensning av rapporten	10
<i>Forvaltningen av oljefondet</i>	11
Formål	11
De ulike forvaltningsorganene	11
<i>Alternative investeringer</i>	17
Vekst og utvikling	17
Ulike strategier	17
Alternative fondsforvaltere	21
Alternative utredningsenheter	22
Alternative indekser	22
<i>Hvorfor skal vi renvaske porteføljen?</i>	24
Økonomiske årsaker	24
Juridiske årsaker	26
Politiske årsaker	28
Moralske årsaker	31
<i>Hvordan skal vi forvalte oljefondet?</i>	34
Kompliserte men viktige retningslinjer	34
Etablering av etiske retningslinjer	35
Innspill til etiske retningslinjer	37
En offensiv forvaltningsstrategi	39
<i>Konklusjon</i>	41
<i>Kilder</i>	42

Innledning

Det norske oljeeventyret

Etter at norsk utvinning av olje og gass startet i 1971 har petroleumsvirksomheten på norsk sokkel bidratt med enorme inntekter til den norske statskassen. I løpet av de siste ti årene har norsk olje- og gassproduksjon økt betraktelig, og vi er i dag verdens nest største eksportør av råolje (nest etter Saudi-Arabia). Petroleumsvirksomheten utgjør en av bærebjelkene i norsk økonomi og inntektene fra Nordsjøen utgjorde hele 14,6 prosent av bruttonasjonalproduktet (BNP) og 36,3 prosent av de totale eksportinntektene i 1999 (OED, 2000). Men som alle eventyr vil også oljeeventyret på norsk sokkel en dag ta slutt. Det faktum at olje og gass er en ikke-fornybar ressurs gir langsiktige utfordringer for norsk økonomi. Petroleumsinntektene skiller seg fra andre statlige inntekter på flere punkter (Olsen 1997):

Inntektene er basert på uttapping og salg av en ikke-fornybar ressurs. Inntektene motsvares dermed av en nedskrivning i petroleumsformuen.

Det er *usikkerhet* knyttet til inntektene fra petroleumsvirksomheten, særlig på lang sikt, ettersom råoljeprisen svinger på verdensmarkedet.

Petroleumsinntektene fra oljevirkosmhet har ikke den samme inndragende effekten i forhold til innenlandsk etterspørsel som andre statlige inntekter. Bruk av petroleumsinntekter kan derfor skape pressproblemer og svekke fastlandsøkonomien².

På bakgrunn av dette begynte man på slutten av 80-tallet å diskutere hvorvidt petroleumsinntektene skulle brukes i dagens Norge, eller investeres i et eget fond for å imøtekomme de langsiktige utfordringene. I 1990 vedtok man Lov av 22. juni 1990 nr. 36 om Statens Petroleumsfond, også kalt oljefondet.

Formålet med oljefondet er a) å tjene som buffer dersom oljeprisen eller aktiviteten i fast-

landsøkonomien svikter, og b) å finansiere eldreomsorgen i tiårene som kommer, da petroleumsinntektene og antall sysselsatte vil gå ned, samtidig som antall pensjonister og utgiftene til folketrygden vil gå opp.

Oljefondets vekst og utvikling

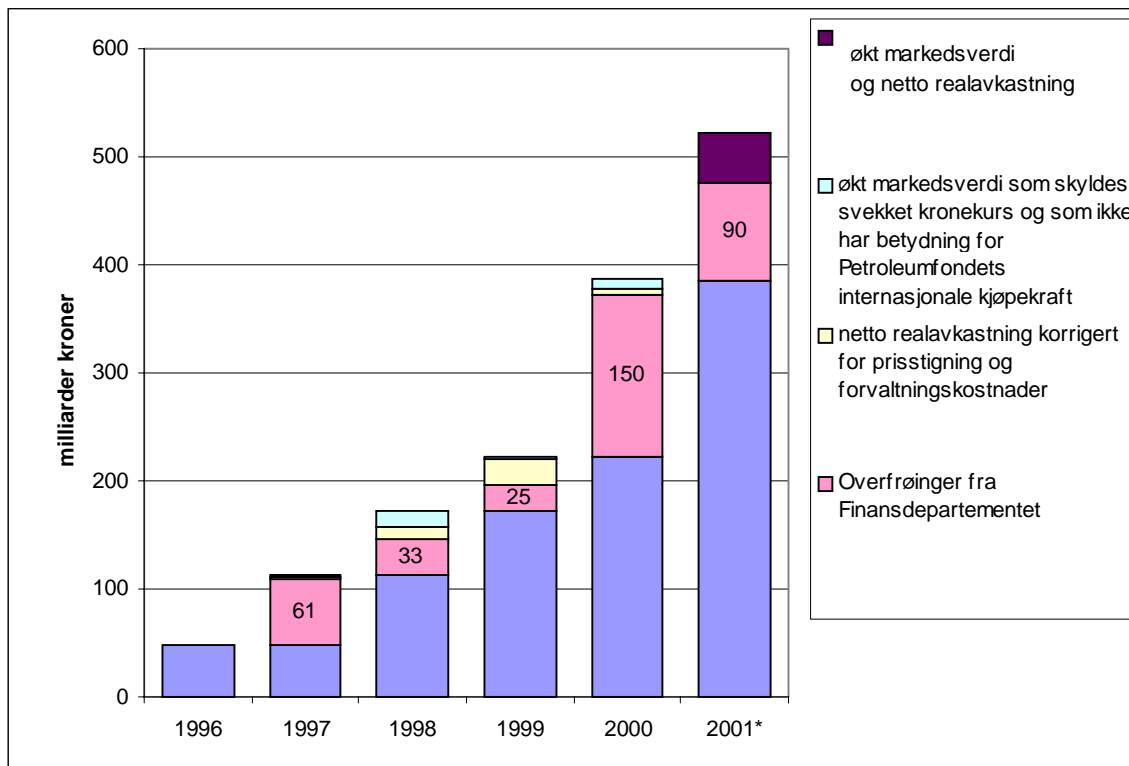
Oljefondet blir hvert år tilført *avsetninger fra Finansdepartementet* (overskuddet på statsbudsjettet, inkludert inntekter fra petroleumsvirksomheten) samt *avkastningen av fondets formue*. Ettersom statsbudsjettet gikk med underskudd i perioden 1990-1994, fikk man ikke avsetninger fra Finansdepartementet før i mai 1996 (på bakgrunn av overskuddet for budsjettåret 1995). I 1996 og 1997 ble avsetningene overført ved utgangen av de respektive årene, mens det fra og med 1998 er blitt overført penger gjennom året.

Oljefondet har vært i kraftig vekst i perioden 1996-2001 (figur 1) Ved utgangen av andre kvartal 2001 utgjorde oljefondet 522,8 milliarder. Dette tilsvarer en vekst på 900 prosent i løpet av fem år. Fondet forventes å beløpe seg til 860 milliarder kroner i løpet av 2002 (Norges Bank, 2000).

Veksten skyldes først og fremst de enorme overføringene fra petroleumsvirksomheten som de to siste årene har vært i størrelsesorden 100 milliarder kroner. Samlet for årene 1995-2000 har det vært avsatt om lag 314 milliarder kroner fra petroleumsvirksomheten. I 1998 åpnet man også for investeringer i aksjer (mot tidligere bare obligasjoner), og videre at disse skulle utgjøre mellom tretti og femti prosent av den totale porteføljen (se *referanseporteføljens oppbygning*), noe som har ført til økt avkastning.

Selv om disse avkastningene fra aksjer ikke har gitt store prosentvise bidrag til oljefondets vekst, utgjør de samlede avkastningene for perioden 1996-2000, hele 45,4 milliarder kroner.

² Såkalt "Dutch disease", etter problemene som oppstod i den nederlandske økonomien som følge av at enorme eksportinntekter (fra salg av naturgass) ble investert i innenlandssektorer. Da eksportinntektene ble redusert førte dette til kollaps i innenlands økonomi.

Figur 1: Oljefondets forventede vekst for perioden 1996-2002.

Tabell 1: Oversikt over de største fondsforvalterne i verden. Alle tall i milliarder kroner.

Kilde: Norges Bank, 2000

CALPERS (USA) pensjonsfond (31.10.00)	ABP (Nederland) pensjonsfond (31.10.00)	Petroleumsfondet (prognose for 31.12.04)	Petroleumsfondet (prognose for 31.12.02)	Kuwait Reserve Fund for Future Generations (anslag medio 2000)	Norske livselskaper totalt (31.12.00)
1590	1170	1070	831	500	369

Dersom oljeprisen og petroleumsaktiviteten på norsk sokkel forblir stabil de nærmeste årene, kan man forvente fortsatt store overskudd på statsbudsjettet og dermed også avsetninger fra Finansdepartementet. Allerede i dag er Petroleumsfondet den desidert største porteføljen av verdipapirer som forvaltes i Norge, og om noen år kan man forvente at fondet vil være blant de største i verden (tabell 1). Dersom disse prognosene blir virkelighet vil oljefondet være i stand til å kjøpe opp de tre selskapene Texaco, Nokia og Walt Disney i løpet av neste år, dersom de var lagt ut for salg³.

³ Selskapenes verdi per 31.07.2001: Texaco 51 mrd US\$, Nokia 28 mrd US\$, Walt Disney 25 mrd US\$ (Fortune 2001).

Det største pensjonsfondet i USA (CALPERS, for offentlige ansatte i California) og det største europeiske pensjonsfondet (ABP, for offentlig ansatte i Nederland) hadde en portefølje verdt henholdsvis 1590 og 1170 milliarder kroner ved utgangen av oktober 2000).

Den politiske motstanden mot etiske retningslinjer

Problemstillingen etikk og investeringer er blitt aktualisert blant annet fordi en større del av fellesskapets midler går til investeringer i enkeltforetak eller gjennom fond. Petroleumsfondet, Folketrygdfondet og Opplysningsvesenets Fond er slike eksempler i Norge. I

nasjonale og internasjonale finansmiljøer er det bred oppslutning rundt etiske og sosiale retningslinjer for fondsforvaltning. I flere europeiske land har dessuten myndighetene innført administrative tiltak for å fremme bærekraftige og etiske fond (Economical and Financial Bulletin 2001) (Aslaksen og Synnøstvedt 2001, French 2001, Osmundsen 2001a, SIF 2001, Aftenposten 2001b, Joly 2001, Natur og MiljøBulletin 2001).

Det faktum at oljefondets investeringer kun velges ut fra *økonomiske* kriterier, har ført til at oljefondets retningslinjer og praktiske forvaltning er blitt utsatt for massiv kritikk de siste årene. For det første investerer Statens petroleumsfond i selskaper som bryter med Norges folkerettslige forpliktelser. For det andre investerer fondet i virksomhet som forsyner det norske markedet med produkter som myndighetene forsøker å begrense omsetningen av (blant annet tobakk, alkohol). For det tredje investerer fondet i selskaper som de fleste nordmenn ville unngått å investere i (se *fritt informert samtykke*, s. 32). Kritikken baserer seg bl.a. på dokumentasjon som viser at oljefondet har investert i selskaper som driver med produksjon av landminer (VG 1999) og ammunisjon med utarmet uran (Dagens Næringsliv 2001a), tobakk (Dagbladet 1999, Aftenposten 2001a), alkohol (Dagbladet 1999, Finansavisen 1999), gambling (Nettavisen 1999, Nationen 1999), Shells oljeutvinning i Nigeria (NorWatch 1999), genmanipulering (Dagbladet 1999), slavarbeid i Burma (Dagsavisen 2001, LO-nytt 2001, Klassekampen 1999), bedrifter som motarbeider lokale fagforeninger (TV2 nyheter 2001) for å nevne noen eksempler.

For å imøtekomme de etiske utfordringene ved forvaltningen av oljeformuen er det blitt reist krav om å utarbeide etiske retningslinjer som sikrer at fondet ikke investerer i virksomhet som bryter med internasjonale avtaler om beskyttelse av mennesker og miljø. Kravet om etiske retningslinjer for forvaltningen av oljefondet ble satt på dagsorden i 1997 etter at regjeringen Jagland åpnet for å investere oljefondet i aksjer mot tidligere bare obligasjoner. Mens regjeringen Jagland var tilbakeholden med å gå inn for etiske retningslinjer, erklærte sentrumsregjeringen (regjeringen Bondevik) følgende i sitt felles politiske dokument, Voksenåserklæringen (1997).

“En sentrumsregjering vil utarbeide retningslinjer for plassering av oljefondet i utlandet som sikrer at hensyn til menneskerettigheter og miljø blir lagt til grunn for investeringsvalg”.

Til tross for gode intensjoner klarte heller ikke Bondevik-regjeringen å utvikle slike kriterier, og fremdeles er det ikke innført etiske retningslinjer for forvaltningen av den største delen av oljefondet.

Motstanden har blant annet bygget på påstander om at etiske retningslinjer gir **økt risiko, lavere avkastning, og praktiske problemer for forvaltningen**, samt at de i tillegg vil ha liten effekt på de forhold man forsøker å forbedre. Å fremme sosiale og miljømessige verdier innen fondsforvaltning er dessuten ikke en del av formålet for Petroleumsfondet (se *det norske oljeeventyret*, s. 5). Nedenfor har vi sitert diverse uttalelser fra ulike ministre samt Norges Bank:

I brev fra Norges Bank til Finansdepartementet, 22. april 1998 står det at (Norges Bank 1998):

”Forvaltningskostnader og finansiell risiko øker samtidig som avkastningen kan svekkes”

Påstanden gjentas i Brev fra Norges Bank til Finansdepartementet 16.mars 1999 (Norges Bank 1999).

I regjeringen Bondeviks forslag til revidert nasjonalbudsjett for 1998 står det at:

”Man har ikke funnet måter å gjøre dette på som tilfredsstillende kravene til klarhet, konsistens og praktiserbarhet, og som således kan anbefales for stortinget.”

Påstanden gjentas i regjeringens første årsrapport om menneskerettigheter 10.des 1998 (ROrg 2001d). Daværende Finansminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersen utalte i Stortingets spørretime 7. mars 2001 (ROrg 2001a) at han:

”Tror det er vanskelig å foreslå etiske retningslinjer for oljefondet”

Videre uttalte daværende Statsminister Jens Stoltenberg i Stortingets spørretime, 21. mars 2001 at (Stortingstidende 2001):

"Mitt poeng er at hvis man skal ut av alle bedrifter som driver med genmodifisert virksomhet, alle som driver med tobakks- virksomhet, alle som driver virksomhet i Burma, alt som er miljøskadelig og store deler av våpenproduksjonen - eller er det slik at noen våpen er i orden og andre våpen ikke er det? - da innebærer det en dramatisk omlegging av Petroleumsfondet, som har et opplegg for å sikre best mulig avkastning til lavest mulig risiko"

Daværende Finansminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersen uttalte i brev til Stortingets Finanskomité, 4. mai 2001 (FIN 2001):

"Fondet er et redskap for å ta hånd om statens finansielle sparing og bør forvaltes ut ifra finansielle hensyn (risiko og avkastning). Andre hensyn ivaretas best gjennom andre virkemidler i utenrikspolitikken, bistands- politikken og miljøvernpolitikken"....."Det er lagt til grunn at fondet kun skal plasseres på børser i land med velutviklet selskaps, bør- og verdipapirlovgivning"..... "Det er ikke lagt opp til å analysere og vurdere de enkelte land og selskaper"..... "eventuelle begrensninger på Petroleumsfondets investeringsmuligheter ut ifra etiske hensyn vil trolig i liten grad påvirke aktiviteten en ønsker å ramme, selv om slike begrensninger kan ha en viss holdnings- skapende effekt. Konsekvensene ved forvaltningen av fondet kan imidlertid vise seg å bli store"

Faktiske framskritt

Til tross for at de ulike ministere og Norges Bank er svært skeptiske til innføring av etiske retningslinjer for oljefondet, kan det virke som om snøballen er begynt å rulle:

Miljøfondet

Etter langvarig politisk press ble det i januar 2001 omsider opprettet et miljøfond på én milliard norske kroner. Miljøfondet vil bli utvidet med ytterligere én milliard kroner i løpet av de første overføringene fra Finansdepartementet i 2002 (RORG 2001d). Da miljøfondet ble opprettet utgjorde det 1,9 promille av det totale fondet, og må derfor sees

som et viktig, men svært lite skritt i riktig retning (se *miljøfondet*, s 15).

Uttrekningsmekanismen

I september 2001 endret Finansdepartementet retningslinjene og etablerte en såkalt "uttrekningsmekanisme" slik at det nå er mulig å trekke seg ut av investeringsobjekter i helt spesielle situasjoner hvor det kan foreligge brudd på folkeretten. I hovedsak dreier det seg om landminekonvensjonen og konvensjonene om kjemiske og biologiske våpen fordi disse går særlig langt når det gjelder medvirkning til konvensjonsstridig aktivitet. Bakgrunnen for uttrekningsmekanismen var at det ble antatt at oljefondet hadde investert i et selskap som fremstiller antipersonellminer.

I Sem-erklæringen har samarbeidsregjeringen varslet at den "vil se nærmere på om uttrekningsmekanismen kan tas i bruk ved alvorlige brudd på forpliktelser når det gjelder menneskerettigheter" (RORG 2001b). Dette innebærer i så fall en utvidelse av dagens uttrekningsmekanisme til også å omfatte andre deler av den internasjonale folkeretten. I den forbindelse ble det den 30.11.01 opprettet et: "Offentlig oppnevnt råd som skal vurdere petroleumsfondet og forholdet til folkeretten", bestående av to jurister og en sivilingeniør. Disse skal vurdere en eventuell bruk av uttrekningsmekanismen overfor enkelt- selskaper. Rådet skal dessuten utrede hvorvidt selve uttrekningsmekanismen også skal omfatte menneskerettighetene. Etter anmodning fra Finansdepartementet skal rådet vurdere enkelt- selskaper på bakgrunn av opplysninger som innhentes av Norges Bank. Det er Finansdepartementet som avgjør om enkelt- selskaper skal utelukkes fra Petroleumsfondet eller ikke.

Utviklingsfond

I budsjettforliket mellom Arbeiderpartiet og sentrumspartiene i forbindelse med stats- budsjettet for 2001 ble partene enige om å be regjeringen utrede et "utviklingsfond som kan brukes til nærmere bestemte bistandsformål i fattige utviklingsland". Hva utviklingsfondet, som en del av oljefondet, konkret skal brukes til er imidlertid uklart. Regjeringen har så langt ikke lagt fram noe forslag, men har lovet at saken vil bli utredet grundig (RORG 2001c).

Problemstillinger

Denne rapporten ønsker å fokusere på de konkrete begrensningene ved dagens lovverk og retningslinjer, samt drøfte mulighetene for å innføre etiske retningslinjer. Den første delen av rapporten vil ta for seg bakgrunnen for opprettelsen av Statens petroleumsfond og dagens forvaltningsregime. Det vil også bli gjort rede for ulike tilnæringer til sosialt og miljømessig fondsforvaltning. Den andre delen vil bli en drøfting av hvorfor man burde renvaske oljefondets portefølje, og hvordan dette kan gjøres i grove trekk.

Til sammen ønsker vi å besvare følgende fire problemstillinger:

Problemstilling 1

Hvordan forvaltes oljefondet i dag?
En deskriptiv analyse av oljefondets formål og forvaltningsstrategi.

Problemstilling 2

Hvilke tilnæringer til alternativ fondsforvaltning finnes på markedet?
Hva er fordelene og ulempene ved disse?

Problemstilling 3

Hvorfor burde vi implementere etiske retningslinjer for Statens Petroleumsfond?
Det vil bli lagt vekt på økonomiske, politiske, etiske og juridiske årsaker til å endre retningslinjene for oljefondet.

Problemstilling 4

Hvordan burde de etiske retningslinjer for Statens Petroleumsfond være?
Med utgangspunkt i en redegjørelse for ulike tilnæringer for alternativ fondsforvaltning drøftes ulike alternativer til dagens forvaltning av oljefondet portefølje.

Begrepsavklaringer

Statens petroleumsfond

Statens petroleumsfond, oljefondet og Petroleumsfondet vil bli brukt om hverandre i rapporten.

Folkerett

"Folkerett" har tradisjonelt blitt forklart som komplekset av de rettsregler som gjelder for de enkelte statssamfunns innbyrdes samkvem i *deres egenskap av stater*. Folkeretten er et komplekst rettssystem, som omfatter et utall

regler innenfor et bredt spekter av områder, blant annet menneskerettigheter og miljø.

Folkerettens viktigste kilder er sedvane og traktat. "Sedvane" kan, forenklet, forstås som handlemåte stater følger i et bestemt forhold i den tro at det er en rettsregel. "Traktat" kan forstås som en overenskomst mellom to eller flere stater om bestemte rettforhold. En konvensjon er et annet ord for traktat.

Portefølje

Med begrepet portefølje mener man en beholdning av ulike aktiva, som for eksempel eiendom, aksjer og obligasjoner.

Aksjer

Eierandel i et selskap. Oljefondet forhandler aksjer på internasjonale børser i en rekke land og blir på den måten medeier i utenlandske selskaper. Aksjekursene, det vil si verdien på aksjene, varierer over tid. Dette betyr at man kan oppnå økonomisk gevinst ved å kjøpe aksjer på et tidspunkt da kursene er lave, og selge dem når verdien stiger. I tillegg kan aksjene gi et årlig utbytte i henhold til vedtak i generalforsamlingen.

Obligasjoner

En måte å låne store pengebeløp på er å utstede obligasjoner. En obligasjon er et verdipapir eller et bevis på at innehaveren har lånt ut penger til en gitt rente i et gitt tidsrom. Oljefondet har fram til nylig kun eid statsobligasjoner, det vil si fondet har lånt penger til andre stater.

Triple bottom line

Tre likestilte grunnprinsipper som selskaper eller fond måler resultater etter:

- Økonomisk resultat
- Sosialt resultat
- Miljømessig resultat

Etiske retningslinjer

I denne rapporten vil etiske retningslinjer omfatte alle retningslinjer som ivaretar sosiale og miljømessige hensyn.

Alternative investeringer

I denne rapporten vil "alternative investeringer" bli brukt som en samlebetegnelse for investeringer der også andre hensyn enn de økonomiske blir ivaretatt. Ettersom man har hatt en sterk utvikling i markedet for

alternative investeringer og fond, er en rekke nye begreper tatt i bruk. De følgende begrepene blir brukt om hverandre:

- **Sosialt ansvarlige investeringer (SRI)**

Mest kjente og brukte betegnelsen for investeringer der det i tillegg til økonomiske hensyn også legges vekt på miljøkonsekvenser og sosiale forhold. Investeringene kan ha høyst ulike tilnærminger, inkludert negativ og positiv filtrering, aksjonærensengasjement og samfunnsinvesteringer. Kriterier og metoder vil også variere betydelig. En viktig skillelinje går mellom fondsforvaltere som setter miljømessige og sosiale kriterier *foran* de økonomiske, det vil si de avstår fra å investere i en lang rekke selskaper uansett hvor mye penger de kan tjene på dem, og fondsforvaltere som legger like stor vekt på sosiale, miljømessige og økonomiske kriterier.

- **Etiske investeringer**

Er mye brukt i Canada og Australia for investeringer der det blir tatt hensyn til sosiale og miljømessige forhold i investeringsstrategiene. Den mest brukte betegnelsen også i Norge (jfr. debatten om etiske retningslinjer som henspeiler på sosiale forhold og miljøkonsekvenser).

- **Bærekraftige investeringer**

Innebærer at økonomisk vekst på bekostning av menneskeheten og miljøet kun kan realiseres på kort sikt. Ønsker bærekraftig utvikling og tar økologiske, sosial og etiske hensyn, i tillegg til økonomiske. Legger vekt på *positiv* filtrering (se *positiv filtrering s.*) og velger ut selskap som integrerer positive økologiske og sosiale aspekter i sin langsiktige strategi (Vermeir & Corten 2001).

Avgrensning av rapporten

Debatten om innføring av etiske retningslinjer for Statens petroleumsfond har aktualisert en rekke andre problemstillinger knyttet til forvaltningen av Norges oljerikdom. Det er mange som av ulike årsaker mener at man burde avvikle oljefondet, og i stedet bruke

pengene på andre formål. Hovland og Sørgaard (2001) hevder at oljefondet burde gis bort, blant annet fordi norske petroleumsressurser ikke utelukkende er norsk eiendom. Er det riktig at oljen som en så sentral ressurs i verdenssamfunnet, med betydelig innflytelse på miljø og fordeling av goder, skal tilhøre de stater der den tilfeldigvis befinner seg? Kanskje burde oljen "internasjonaliseres" og kontrollen med produksjon og priser gis til FN? Det følgende er noen av mange alternative forslag ulike aktører har fremmet til hvordan Norge kan forvalte petroleumsressursene og –inntektene:

- Norge burde gi bort oljefondet til fattige land.
- Norge burde arbeide internasjonalt for å få til en ordening som sikrer olje til utviklingsformål i fattige land.
- Norge burde bruke oljeinntektene på å utvikle andre og mer miljøvennlige måter å skaffe seg energi.
- Norge burde redusere tempoet i oljeutvinningen når vi vet hvilke konsekvenser det har og kan ha for miljøet.

Blant motstanderne av oljefondet blir det dessuten hevdet at etiske retningslinjer er en selv-motsigelse fordi den globale kapitalismen er selve årsaken til at mennesker og miljø er skadelidende. Et kapitalistisk system kan derfor ikke være virkemiddelet som skal til for å løse disse problemene. Andre hevder at såkalte etiske investeringer viser seg å være alt annet enn etiske i praksis, og at det bare er et forsøk på hvitvasking av sosialt uansvarlige bedrifter.

I denne rapporten tar vi utgangspunkt i at vi skal fortsette å ha et oljefond som skal investere på det internasjonale finansmarkedet, og de relaterte problemstillingene nevnt ovenfor vil således ikke bli berørt. Blant tilhengerne av oljefondet er det uenighet om hvorvidt man burde innføre etiske retningslinjer for forvaltningen eller ikke. Motstanden bygger på ulike argumenter, blant annet at økonomi og politikk av ulike årsaker ikke kan blandes, eller at etiske retningslinjer vil true den økonomiske avkastningen. Det er denne debatten vi ønsker å delta i med denne rapporten.

Forvaltningen av oljefondet

Formål

Da Statens Petroleumsfond ble opprettet i 1990 ble det lagt vekt på institusjonelle ordninger som skulle underbygge langsiktige hensyn og tjene som buffer mot uforutsette svingninger i oljeprisen. De to formålene ble definert som følger (FIN 2001c);

"Statens petroleumsfond skal være en buffer som gir større handlefrihet i den økonomiske politikken dersom oljeprisen eller aktiviteten i fastlandsøkonomien svikter samt være et redskap for å håndtere de finansielle utfordringene knyttet til en aldrende befolkning og samtidig avtakende petroleumsinntekter".

Investeringene via oljefondet gjøres utelukkende i utlandet. På den måten blir også andre hensyn som tjener norsk økonomi ivaretatt:

- Statsbudsjettet forblir det viktigste økonomiske styringsinstrumentet i Norge. Dersom en hadde finansiert norsk infrastruktur og næringsinteresser innenlands med oljefondets midler, ville fondet blitt et slags statsbudsjett nummer to, og dermed svekket Statsbudsjettet som politisk styringsinstrument.
- Opprettholdelse av norsk næringsstruktur blir i liten grad avhengig av petroleumsinntekter, og på den måten mindre sårbar når disse inntektene opphører.
- Den innenlandske økonomien blir skjermet. Dersom de høye petroleumsinntektene ble investert innenlands ville dette ført til et stort overskudd på driftsregnskapet til utlandet (fordi olje er et eksportprodukt). Slik det er nå vil investeringer i utlandet sørger for høy kapitalutgang som igjen gir et stabilt innenlands rentenivå og reduserer presset i norsk økonomi.
- Innenlandsk økonomi forblir upåvirket selv om størrelsen på fondet varierer. En stor og sterkt fluktuerende statlig finansformue kan gjøre innenlandske investorer mer tilbakeholdne, og ellers føre til generelt ustabile økonomiske forhold innenlands.

De ulike forvaltningsorganene

Finansdepartementet og Norges Bank har hovedansvar for forvaltningen av Petroleumsfondet. Norges Bank har satt bort deler av oppdraget til eksterne fondsforvaltere. Miljøfondets portefølje undersøkes av et engelsk utredningsbyrå (EIRIS). Forvaltningskostnadene for hele oljefondet beløp seg til 0,205 prosent av oljefondets verdi i 2000.

Finansdepartementet

Gjennom Lov nr. 36 av 22. juni 1990 om Statens Petroleumsfond, har Kongen myndighet til å gi utfyllende bestemmelser om forvaltningen av oljefondet. Denne myndigheten er delegert til Finansdepartementet, som videre har delegert den operative forvaltningen til Norges Bank. Finansdepartementet har utarbeidet forskrifter og nærmere retningslinjer (detaljerte bestemmelser som gjøres kjent for Norges Bank gjennom brev) som sentralbanken må forholde seg til. Forskriftene gir retningslinjer for den praktiske forvaltningen av oljefondet.

Etter hvert som oljefondet er blitt større er det kommet til stadig flere retningslinjer for hvordan det skal forvaltes. For at retningslinjene skal være forankret i Stortinget, legges endringer i forskrifter og nærmere retningslinjer fram til orientering. Inntil september 2001 var utelukkende økonomiske og geografiske kriterier lagt til grunn for de investeringene som ble gjort via oljefondet. **Verken politiske, miljømessige, sosiale eller etiske forhold ble tatt hensyn til ved utvelgelse av referanseporteføljen.**

Referanseporteføljens oppbygging

Referanseporteføljen er en tenkt portefølje og skal tjene som en modell, eller strategi for forvaltningen av oljefondet. Referanseporteføljen består altså ikke av faktiske investeringer.

Nedenfor illustreres oppbyggingen av referanseporteføljen. Først deles porteføljen opp i førti prosent aksjer og førti prosent obligasjoner. Aksje- og obligasjonsporteføljene fordeles på de tre regionene Amerika, Europa og

Asia/Oceania. Innen regionene fordeles aksjeporteføljen på land etter størrelsen på aksjemarkedene i landene, mens obligasjonsporteføljen fordeles etter størrelsen på landets økonomi (BNP). I 1999 hadde obligasjonsporteføljen i oljefondet negativ utvikling, men

takket være den gode avkastningen på aksjene, ble 1999 likevel et godt år for oljefondet. Dersom aksjemarkedene i tillegg til obligasjonsmarkedet opplever en nedgang i verdi, vil fondet imidlertid svekkes totalt sett og vice versa.

Lover og regler for oljefondet (FIN 2001c)

De formelle rammebetingelsene for Statens petroleumsfond og forvaltningen av fondets midler er definert gjennom følgende lovverk, forskrifter og retningslinjer:

Ot.prp. nr. 29 (1989-90) Om lov om Statens petroleumsfond. Omhandler bakgrunnen for forslaget om opprettelse av petroleumsfondet (lovens forarbeider) og utkast til lov.

Lov 22. juni 1990 nr. 36 om Statens petroleumsfond (med senere endringer, senest den 20. desember 1996). Den gjeldende loven om Statens petroleumsfond.

Forskrift 21.12.1990 nr.1018: Ikrafttredelse av lov av 22. juni 1990 nr. 36 om Statens Petroleumsfond.

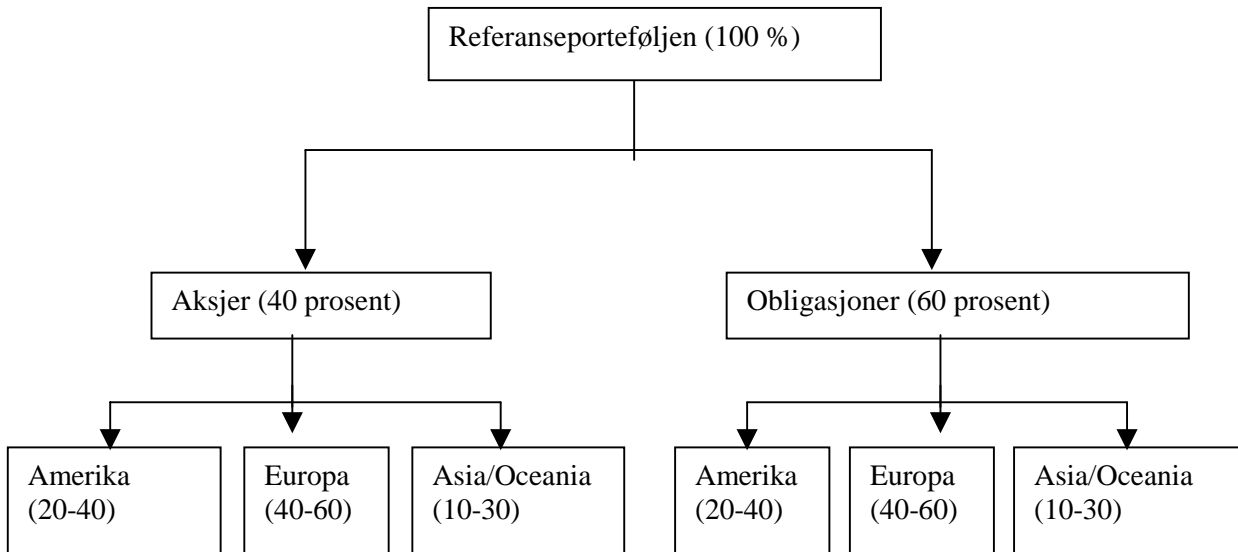
Tar for seg delegering av myndighet bl.a. delegering av Kongens myndighet (§7) til Finansdepartementet.

Forskrift 03.10.1997 nr. 1078: Forskrift for forvaltning av Statens petroleumsfond. Regulerer hvordan Norges Banks forvaltning av midlene i Statens petroleumsfond skal foregå

Ot.prp. nr. 102 (2000-2001) Om lov om endring i lov 22. juni 1990 nr. 36 om Statens petroleumsfond.

Omhandler inkludering av inntekter ved salg av aksjer i Statoil ASA, og utgifter knyttet til selskap som skal forvalte statens direkte økonomiske engasjement mv. som en del av fondets netto inntekter.

Forskrift 28.09.2001 om endring av forskrift 3. oktober 1997 nr. 1078 for forvaltning av Statens Petroleumsfond.

Figur 2: Referanseporteføljens oppbygging.

Risikosystemer og risikostyring

Investeringer i finansmarkedet innebærer mange ulike former for risiko. Retningslinjene for oljefondet setter grenser for hvor mye risiko fondet kan pådra seg i form av relativ volatilitet⁴, valutarisiko⁵, markedsrisiko⁶, renterisiko⁷, og kreditt/oppgjøringsrisiko⁸. Ved å sette rammer for de ulike risikofaktorene

⁴ Relativ volatilitet: Grense for forskjellen i risiko mellom den faktiske investeringsporteføljen og de tenkte investeringene i referanseporteføljen, samt kovariansen mellom disse. Relativ volatilitet er definert som standardavviket til differansen mellom avkastningen på de faktiske investeringene og avkastningen på referanseporteføljen. På den måten benytter man i større grad referanseporteføljen som et risikostyringsverktøy.

⁵ Valutarisiko: Risiko forbundet med endringer i valutakurser.

⁶ Markedsrisiko: Risiko som følge av usikkerhet i markedet. Markedsrisiko er definert som standardavviket til avkastningene på markedet. Generelt er det slik at den forventede avkastningen på en verdipapirportefølje øker med porteføljens markedsrisiko. Dette medfører at høy risiko på markeder i u-land også gir høy potensiell avkastning.

⁷ Renterisiko: Risiko forbundet med renteendringer. Rentefølsomhet, eller "modifisert durasjon" uttrykker hvor mange prosent en obligasjon endrer seg i verdi, når renten endrer seg med ett prosentpoeng.

⁸ Kreditt-/oppgjøringsrisiko: Risiko som følge av fravær av sentrale rettighetsregistre, elektroniske kontosystemer osv. Det er ingen sammenheng mellom avkastning og oppgjøringsrisiko, det vil si investorene kan ikke tjene på å ta oppgjøringsrisiko og vil derfor være interessert i å minimere denne.

unngår en uforholdsmessig store tap knyttet til enkeltfaktorer.

De ulike verdipapirene i en portefølje kan ha ulik risiko hver for seg. Når man skal beregne risikoen til hele porteføljen sett under ett, kan man ikke bare ta utgangspunkt i de enkelte verdipapirene i porteføljen. Ved sammensetning av porteføljen sprer man seg på flere ulike verdipapirer, og oppnår dermed en risikoreduksjon. Man har derfor funnet det nødvendig å innføre et system for risikostyring som tar hensyn til denne samvariasjonen ved forvaltning av oljefondet. Som et ledd i denne risikostyringen har man etablert referanseporteføljen (se over).

Regionfordeling

I retningslinjene for oljefondet er det lagt vekt på at landene skal ha velutviklet selskaps-, børs- og verdipapirlovgeving. Fram til og med desember 2000 var det derfor investert utelukkende i industriland. I løpet av det siste året er det åpnet for investeringer i såkalte framvoksende markeder⁹. For å investere i disse markedene må visse krav være oppfylt i forhold til:

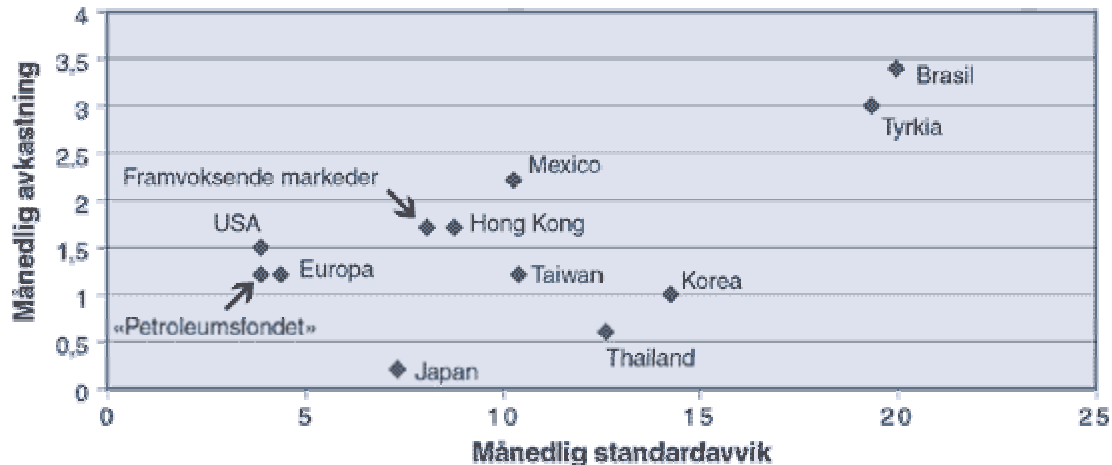
- oppgjørs- og avregningssystemer,
- markedets størrelse og likviditet,

⁹ En vanlig måte å definere "framvoksende markeder" på er markeder i vekst der landets gjennomsnittsinntekt ikke overstiger grensen for høyinntektsland (Norges Bank 2000).

- avkastning og markedsrisiko.

Figur 3 viser gjennomsnittlig avkastning og tilhørende risiko for en del framvoksende markeder sammenliknet med det amerikanske,

europaiske og japanske markedet. Tyrkia og Brasil har den høyeste avkastningen, men også den høyeste risikoen. Markedene i USA og Europa gir en lavere, men mer stabil avkastning.

Figur 3: Gjennomsnittlig avkastning (aritmetisk gjennomsnitt) og tilhørende risiko (standardavvik av månedlig avkastning). Kilde: Norges Bank 2000

Av de tretti utviklede markedene som ble vurdert, var det syv markeder som tilfredstilte kravene fra Petroleumsfondet. Tidlig i 2001 ble norske oljemilliarder derfor investert i fem av disse markedene; Brasil, Mexico, Tyrkia, Taiwan og Sør-Korea (Hellas og Thailand er tillegg godkjent). Investeringene utgjorde rundt to prosent av Petroleumsfondets aksjeportefølje (Norges Bank 2000).

Selv om det er nytt at Petroleumsfondet gjør direkte investeringer i framvoksende markeder, har man hele tiden investert i u-land via store multinasjonale selskaper som har virksomhet i utviklingsland.

Eierandel i aksjeporteføljen

Investeringen kan ikke plasseres slik at miljøporteføljen og den ordinære porteføljen til sammen oppnår en eierandel på mer enn tre prosent av aksjekapitalen i ett enkelt selskap eller en eierandel på mer enn tre prosent av de aksjene i ett enkelt selskap som gir stemmerett. Dette er gjort for å hindre Norges Bank i å øve aktiv innflytelse på de selskapene banken har investert i. Norges Bank skal være en finansiell, og ikke strategisk investor heter det i en pressemelding fra Finansdepartementet (FIN 2001b).

Norges Bank

Norges Bank er satt som forvalter av oljefondet og pålagt å følge forskriftene fra Finansdepartementet. Dette betyr at sentralbanken på vegne av den norske stat opererer som en hvilke som helst annen finanskapitalist på internasjonale aksjebørser. Forvaltningen ligger under avdeling for kapitalforvaltning og evalueres av sentralbanksjefens rådgivere.

Norges Bank skal søke å oppnå høyest mulig avkastning i forhold til referanseporteføljen, og er tildelt en risikoramme for hvor mye en kan tillate seg å avvike fra denne. Ved å sammenlikne Petroleumsfondets avkastning med avkastningen på referanseporteføljen over tid, får man en indikasjon på hvor godt midlene forvaltes. Risikorammen er imidlertid relativt liten sett i forhold til den risiko som den overordnede strategien (referanseporteføljen) representerer. Valg av referanseporteføljen har langt mer å si enn det bidraget Norges Bank kan gi ved å avvike fra referanseporteføljen. (Forutsatt at det er etablert sikkerhetssystemer som forhindrer at enkeltforvaltere på egne vegne kan gjøre store avvik fra referanseporteføljen).

Indeksforvaltning

Indekser er utviklet på bakgrunn av en rekke valgfrie kriterier og representerer verdien i et aksje-obligasjonsmarked i en bestemt region eller et land. Globale indekser bygger på de regionale indeksene. Det finnes et stort antall aksje- og obligasjonsindekser på de ulike verdipapirmarkedene. Ved hjelp av dataprogrammer konstruerer porteføljeforvaltere en portefølje bestående av de aksjer/obligasjoner som replikerer indeksen.

Referanseporteføljen til oljefondet settes sammen på bakgrunn av indekser. For sammensetningen av aksjeporteføljen benyttes FTSE-indeksene (Financial Times Stock Exchange) for hvert land, mens Salomon Smith Barneys (SSB) statsobligasjonsindekser benyttes for obligasjonene. Verdien av referanseporteføljen bestemmes av et veid gjennomsnitt av utviklingen i hhv. aksje- og obligasjonsindekser (FTSE og SSB) i de enkelte landene.

En av fordelene ved den passive indeksforvaltningen er at man på en billig måte oppnår en stabil resultatutvikling i forhold til markedene, og reduserer behovene for å vurdere enkeltelskaper. Ulempen er imidlertid at man er prisgitt den generelle utviklingen på markedet. I nedgangstider vil dermed indeksbaserte porteføljer følge de negative trendene i markedet. Man kan derfor risikere lavere avkastning enn ved aktiv forvaltning, gitt at man ved aktiv forvaltning kan skaffe til veie bedre informasjon enn man ellers ville hatt tilgang til.

Eksterne forvaltere

Norges Bank har utpekt eksterne forvaltningsorganisasjoner som ivaretar den *aktive* forvaltningen av fondet, d.v.s den ikke-indeksbaserte.

Miljøfondet

Miljøfondet er en del av Statens petroleumsfond og utgjorde en milliard norske kroner da det ble etablert 31.01.01. I sin innstilling til statsbudsjettet går et flertall på Stortinget inn for å øke Miljøfondet med ytterligere 1 milliard kroner (ROrg 2001d).

Fondet forvaltes av Norges Bank, men miljøanalysene er basert på databasene til det britiske konsultantselskapet Ethical Investment Research Service (EIRIS). Fondets overordn-

ede mål er å investere i *selskaper som antas å ha liten negativ innflytelse på miljøet samt i selskaper som oppfyller gitte krav til miljørapportering og sertifisering*. Investeringskriteriene er som følger (FIN 2000b):

- Miljøfondet kan bare investere i aksjer.
- Miljøfondet forvaltes som et indeksfond.
- Fondet kan bare investere i 22 utviklede markeder i Europa, Amerika og Asia/Oceania. Regionfordelingen til Miljøfondets referanseportefølje er i utgangspunktet lik regionfordelingen til hovedfondet. Finansdepartementet fastsetter en grense for hvilket avvik fondet kan ha i forhold til regionfordelingen.
- Referanseporteføljen vil bestå av alle selskaper som etter EIRIS sine vurdering tilfredsstillende miljøkriteriene for fondet¹⁰.
- Den øvre grensen for forventet relativ volatilitet for Miljøfondet blir satt til ett prosentpoeng. For hovedfondet er grensen for forventet relativ volatilitet satt til 1,5 prosentpoeng.
- Risikoen til Miljøfondet i forhold til en portefølje uten miljøkriterier er beregnet til 1,45 pst. målt ved forventet relativ volatilitet.

De fleste FTSE-selskapene er inkludert i fondet og transaksjonskostnadene blir derfor trolig små. Ulempen er at et selskap som senere viser seg ikke å oppfylle miljøkriteriene, kan bli inkludert i fondet i inntil tre måneder.

Miljøfondets økonomiske og miljømessige resultater skal evalueres om tre år. Ved den

¹⁰ Selskaper som etter EIRIS sin vurdering tilhører sektorer med små negative miljøkonsekvenser i de relevante landene, inkluderes automatisk (om lag 65 pst. av markedsverdien i aksjeindeksen FTSE. FTSE består av diverse indekser som måler utviklingen på ulike markeder). Selskapene som gjenstår, vurderes etter miljøkriterier. EIRIS benytter karaktersystem med fire nivåer (utmerket, god, moderat og dårlig) for å rangere selskaper, og miljøfondet inkluderer selskaper som har en miljørapport eller et miljøstyringssystem som EIRIS gir minst nest beste karakter (god). Begrunnelsen er at man da sikrer akseptabel risiko samtidig som miljøkravene er relativt ambisiøse. Totalt inkluderer miljøfondet om lag 80 pst. av markedsverdien til aksjene i FTSE-indeksene.

økonomiske evalueringen vil en da sammenlikne Miljøfondets avkastning og risiko med en tenkt portefølje som har de samme karakteristika som Miljøfondet - med unntak av miljøretningslinjene. Slik blir det mulig å fastslå hvordan miljøkriteriene i seg selv har påvirket fondets økonomiske resultater.

Det er viktig å merke seg at forskjeller i avkastning mellom Miljøfondet og hovedfondet ikke bare vil skyldes miljøkriteriene. Hovedfondet inneholder 60 prosent rentebærende instrumenter, mens Miljøfondet er et rent aksjefond. Aksjeporteføljen til hovedfondet omfatter fem framvoksende markeder, mens Miljøfondet bare inneholder utviklede markeder. Videre vil rebalanseringen av hovedfondet føre til ulik regionsammensetning over tid. Når regionsammensetningen er forskjellig, vil også avkastningen bli forskjellig.

De politiske partiene

Stortinget tar stilling til regjeringens forskrifter og retningslinjer og kan endre loven om Statens Petroleumsfond. De politiske skillelinjene i debatten om etiske retningslinjer for oljefondet går i hovedsak mellom Arbeiderpartiet, Høyre og Fremskrittspartiet - på den ene side - som mener at:

"Petroleumsfondet skal være et rendyrket redskap for finansiell sparing",

og:

"vil advare mot en utvikling der det legges føringer på Petroleumsfondet som kan gjøre det til en form for strategisk investor for å oppnå andre mål enn å sikre statens og fellesskapets finansielle sparing" (RORG 2001d).

På den andre side står Kristelig Folkeparti, Senterpartiet, Venstre og SV, som mener at vår

oljerikdom og forvaltningen av oljefondet på ulike vis reiser etiske utfordringer som krever politiske svar i form av etiske retningslinjer for forvaltningen av oljefondet eller andre tiltak som kan komme de fattige landene til gode. De tre sentrumpartiene (Kristelig Folkeparti, Senterpartiet og Venstre) klarte imidlertid ikke å legge fram noe tilfredsstillende forslag til etiske retningslinjer mens de satt i regjering (Bondevik-regjeringen), slik de hadde lovet i Voksenåserklæringen. Sentrumpartiene, i likhet med Arbeiderpartiet, viser derfor også til at det i praksis er for vanskelig å utvikle etiske retningslinjer.

De ulike partiprogrammene

Arbeiderpartiet mener at forvaltningen av oljefondet må være i samsvar med målene i norsk utenrikspolitikk. Deler av oljefondet skal investeres etter miljøkriterier.

Hverken **Fremskrittspartiet**, **Venstre** eller **Høyre** omtaler spørsmålet om etiske retningslinjer for oljefondet i sitt program.

Kristelig Folkeparti mener at forvaltningen av fondet, ved siden av avkastningen, også må legge vekt på sikkerhet og bygge oppunder viktige prinsipper i norsk politikk. KrF vil unngå at fondet investerer i selskaper som bryter menneskerettighetene og bidrar til alvorlige miljøødeleggelser.

Senterpartiet vil at kriteriene for plassering av oljefondet skal være i tråd med menneskerettighetene og hensynet til miljøet. Senterpartiet vil overføre deler av oljefondet til et nytt u-hjelpsfond, der avkastningen skal gå til utviklingshjelp.

SV har to ganger fremmet forslag om å innføre etiske retningslinjer for forvaltningen av oljefondet. Videre vil de arbeide for at deler av oljefondet blir brukt til å stimulere solidarisk bankvirksomhet og næringsbygging i de fattige landene.

Alternative investeringer

Vekst og utvikling

Markedet for alternative investeringer hatt en formidabel vekst de siste 5 – 10 årene. Det største og mest gjennom søkte markedet er USA der investeringene har økt fra 59 milliarder US\$ i 1984 til 2 169 milliarder US\$ i 1999. Da utgjorde alternative investeringer 1/8 av alle midler forvaltet av profesjonelle institusjoner i USA. I Europa finnes det i dag mer enn 220 alternative investeringsfond, mot bare 26 på midten av 80-tallet (French 2001, hentet fra Avanzi). Storbritannia er det største markedet i Europa med mer enn 44 grønne og etiske massemarkedsfond (French 2001).

Årsakene til denne veksten er mange. Først og fremst har miljøkatastrofer og grove brudd på menneske- og arbeidsrettigheter, brakt fram i medienes søkelys av frivillige organisasjoner, forbrukerorganisasjoner, handelsunioner m.fl., resultert i en økende bevissthet rundt sosiale og økologiske problemer blant folk flest. I tillegg har administrative grep fra myndigheter bidratt til økt oppmerksomhet rundt alternative investeringsstrategier.

Ulike strategier

Alternative fondsforvaltere har i hovedsak lagt seg på tre ulike strategier for å få gjennomslag for sine interesser; filtrering, påvirkning gjennom eierskap og samfunnsbaserte investeringer. Mens de to første strategiene sidestiller etiske og økonomiske kriterier, har samfunnsinvesteringer tradisjonelt prioritert et sosialt og/eller miljømessig utbytte, framfor et økonomisk.

For å kunne skille ut aktuelle selskaper for etiske investeringer kreves det kunnskap om selskapenes økonomiske, sosiale og miljømessige adferd og retningslinjer. Å skaffe tilveie denne type informasjon er arbeidskrevende, og småinvestorer benytter seg derfor som regel av fondsforvaltere som har egne utredningsenheter med spesialister på området. Det er i utgangspunktet tre tilnæringsmåter for å fremskaffe relevant informasjon; 1) sette bort hele jobben til eksterne spesialister, 2) kjøpe data av utredningsenheter og gjøre endringer i porteføljen selv, eller 3) gjøre alt arbeidet selv.

Filtrering

Med filtrering menes sortering av selskaper med hensyn på en eller flere miljø- og/eller sosiale kriterier. Dette medfører nødvendigvis en endring i porteføljens sammensetning.

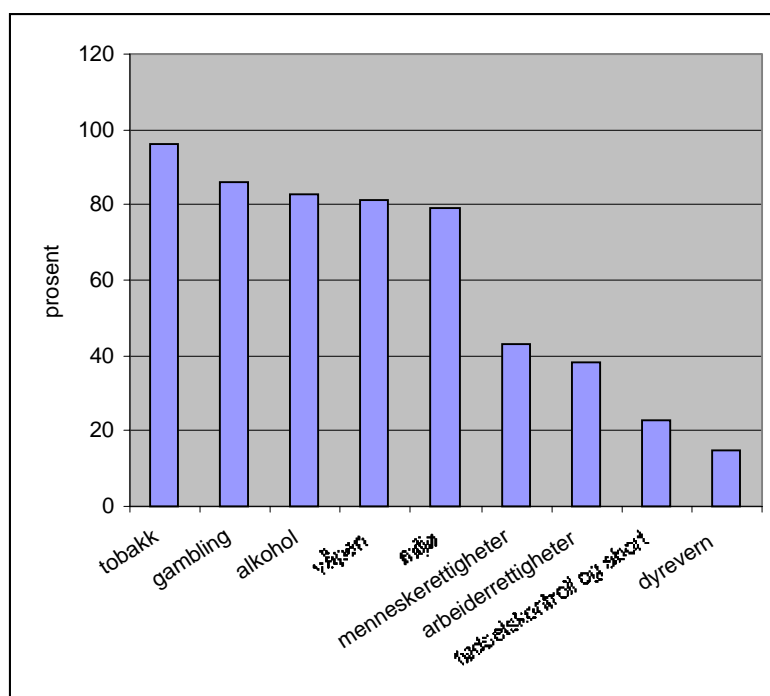
Filtrering er den mest brukte tilnærmingen til å renske porteføljen i et aksjefond (Social Funds 2001). I 1999 utgjorde den filtrerte porteføljen i USA 1 200 milliarder dollar (French 2001). I følge SIF¹¹ (1999) filtrerer 88 prosent av fondene med hensyn på tre eller flere kriterier. Mest vanlig er å filtrere med hensyn på (figur 4) tobakk (96 prosent), gambling (86 prosent), alkohol (83 prosent), våpen (81 prosent), miljø (79 prosent), menneskerettigheter (43 prosent), arbeidsvilkår (38 prosent), fødselskontroll og abort (23 prosent) samt dyrevern (15 prosent).

Filtrering kan i hovedsak deles inn i to kategorier; negativ og positiv. Negativ filtrering påstås å være den metoden som er mest praktisk, fordi man filtrerer med hensyn på *produktet eller prosessen*, for eksempel barnearbeid, tobakk og våpen¹². Ved hjelp av relativt enkle midler og i løpet av kort tid, kan man ekskludere virksomhet man ikke ønsker å støtte. Metoden er derfor svært effektiv for å styrke den sosiale og etiske profilen i en portefølje. I USA er metoden benyttet i mer enn 60 år for produkter som tobakk, alkohol og gambling (Social Funds 2001).

Svakheten ved negativ filtrering er at lite eller ingenting blir gjort for å påvirke og motivere selskapene til å forbedre seg med hensyn på miljø og sosiale forhold. At enkelte fond velger ikke å investere i tobakksindustrien er ingen trussel for tobakksprodusentene fordi det er nok av andre fond som ikke stiller krav til

¹¹ SIF er en medlemsorganisasjon (USA) bestående av 500 investeringsinstitusjoner, herunder finansielle rådgivere, -analytikere, porteføljeforvaltere, banker, fond, forskere, utredningsenheter, organisasjoner som jobber med utviklingsprosjekter blant mange. SIF ønsker å fremme konseptet, praktiserbarheten og veksten av sosialt og miljømessig ansvarlig investeringer.

¹² Å filtrere med hensyn på produkter kan likevel gi praktiske utfordringer, for eksempel dersom produktet er knyttet til lyssky virksomhet.

Figur 4: Figuren viser hvilke kriterier som er mest brukt blant de fondene som filtrerer etter ulike kriterier i USA. Kilde SIF (1999)

selskapenes produksjon eller retningslinjer. På den måten er det bare de alternative investorenes samvittighet som blir renvasket, og ikke selskapets framferd og produksjon. Filtrering etter strenge negative kriterier kan dessuten innsnevre investeringsuniverset så mye (fordi så mange selskaper utelukkes) at det øker risikoen og reduserer avkastningen. Gjennom *positiv* filtrering er ikke hensikten å kartlegge bedriftene man *ikke* skal investere i, men heller de bedriftene man ønsker å investere i. Dette kan gjøres på to måter; 1) ved å velge spesielt miljøvennlig/sosialt ansvarlige *bransjer*, eller 2) velge spesielt miljøvennlig/sosialt ansvarlige *selskaper* i en hvilken som helst bransje. Den første tilnærmingen skaper et investeringsunivers bestående av utelukkende miljø- og sosialt fremmede virksomhet. Avhengig av hvilke kriterier man velger å bruke kan man ende opp med den samme porteføljen som ved negativ filtrering. Den andre tilnærmingen søker etter selskaper som ligger langt fremme innen sin bransje hva gjelder miljøvennlige produksjon, teknologi og sosialt ansvarlig lederskap. Man vil ikke kategorisk utelukke de mer kontroversielle bransjene (som for eksempel tobakk, olje) men i stedet søke etter “de beste i klassen”, det vil si de bedriftene som innen en

bransje utmerker seg med hensyn på sosiale og miljømessige kriterier.

Den siste formen for positiv filtrering kan være mer omfattende dersom man kvalifiserer med hensyn på for eksempel utslipp til luft og vann, praksis på arbeidsplassen m.m. Man må i så fall innhente detaljerte opplysninger om virksomheten. Det er imidlertid ikke sikkert at de positive kriteriene er mindre praktiserbare, for eksempel dersom man filtrerer med hensyn på selskaper som skriver miljørapporter etter internasjonalt anerkjente standarder.

Selv om positiv filtrering i noen tilfeller gir større utfordringer på forvaltningssiden, vil metoden skaffe tilveie store mengder informasjon som også kan redusere risikoen ved investeringene. En annen fordel ved “den beste i klassen”- tilnærmingen er at den sikrer en diversifisert portefølje på tvers av ulike bransjer. Selskapene som utmerker seg innen sin bransje med hensyn på sosialt ansvar, får i tillegg positiv oppmerksomhet og blir på den måten oppmuntret til å videreføre strategien¹³. Ved å belyse muligheter og praktiske løsninger

¹³ På samme måte vil selskaper som ikke inkluderes i investeringsuniverset bli gjort oppmerksom på fordelene ved å forbedre seg og utnytte sitt potensiale.

på f.eks. miljøproblemer, vil de beste selskapene fungere som foregangsbedrifter i bransjen. På den måten er man med på å dyrke fram gode eksempler innen bransjen hvilket kan gi en positiv utvikling.

Aksjonærensengasjement (eierprinsippet)

Selv om filtrering er en effektiv måte å sette sammen en portefølje som er i tråd med investorenes verdisyn, vil den holdningsskapende effekten være begrenset. For å påvirke selskapets retningslinjer og politikk i en mer sosial ansvarlig retning kan investorer utnytte de rettigheter og den innflytelse man får som medeier i bedriften. Hensikten er altså ikke å endre sammensetningen av selskaper slik at man får en "perfekt" portefølje, men snarere å endre enkeltelskapene innenfra. Mange alternative fond som har lagt seg på denne strategien beholder den opprinnelige porteføljen og forsøker å påvirke selskapets adferd i en mer "etisk" retning gjennom eierskapet. Den samfunnsbevisste og globale aksjonæraktivismen som blomstrer på internett, "straffer" selskaper som ikke har en aktiv dialog med miljøgrupper, menneskerettighetsaktivister og andre interessenter. Dette var for eksempel noe aksjonærene i Aventis og Monsanto fikk merke da de i fjor forsøkte å presse genmodifiserte frøvarer på bøndene. Videre velger investorene i økende grad bedrifter som de kan være stolte av å representere; derfor satser for eksempel Nokia på programmer som støtter vanskeligstilt ungdom verden over (Osmundsen 2001a).

Som aktiv medeier kan man bruke sin innflytelse på ulike måter:

- Å fremme forslag som kan vedtas på generalforsamlinger.
- Å avgi stemme på generalforsamlingene
- Å skape aktiv dialog med ledelsen

Ved å oppmuntre selskapenes ledelse til å utvikle en bedriftskultur og adferd som andelshaverne mener vil øke velferden til *alle* berørte parter av selskapet (inkludert kunder, ansatte, selgere og lokalsamfunn, i tillegg til andelshavere), vil også selskapets omdømme forbedres over tid (SIF 1999). På samme måte som engasjerte forbrukere måtte til for å bygge opp det økologiske landbruket som et alternativ til den konvensjonelle matproduksjonen, kan

investorer benytte sin innflytelse til å etablere miljømessig og sosial strategi i selskapene. Aksjonærensengasjement kan knytte seg til ulike forhold, for eksempel:

- Bedriftens ledelse
 - kompensasjonsordninger, styrets sammensetning og kvalifikasjoner
 - etablering av strategier for etikk og miljø (CERES (Coalition of Environmentally Responsible Economies), SA 8000 (Social Accountability), EMAS)
- Bedriftens forhold til
 - miljø (forurensende utslipp, ødeleggelse av friluftsområder)
 - helse og sikkerhet (helsefarlige produkter og beskyttelse av arbeidere og forbrukere)
 - arbeidstakers rettigheter (rase og kjønn, diskriminering på arbeidsplassen, lønn)
 - menneskerettigheter

Mange av problemstillingene sammenfaller med kriteriene som brukes ved filtrering av en portefølje. Forskjellen ligger i at man i stedet for å unngå å investere i selskaper med et frynsete miljørykte, benytter seg av muligheten til å bringe ledelsen til forhandlingsbordet for å diskutere problemene. En modell utviklet av Social Invest Forum (SIF) foreslår å nedsette en kommisjon som har ansvar for å skape en dialog mellom ledelsen og investorene. Alle investorer som eier aksjer for mer enn 2000 US\$ har tilgang til prosessen. Forhandlingene ender i avstemning på en årlig generalforsamling.

Dersom man etter gjentatte forsøk ikke når fram til ledelsen med sine bekymringer, vil det å trekke seg ut av selskapet være en siste mulighet for å påvirke. At enkeltinvestorer velger å trekke seg ut, vil neppe ha noen effekt. Større institusjoner (for eksempel pensjonsfond) vil derimot legge større tyngde til handlingen.

Den åpenbare ulempen ved denne metoden er at den legger tilrette for useriøse fond som ønsker å skaffe seg et etiske varemerke på en billig måte. Det er svært vanskelig for publikum å vurdere hvorvidt en investor har benyttet seg av sine rettigheter og sin innflytelse dersom graden av innsyn er liten. Fondsforvaltere som ønsker å misbruke denne

strategien kan hevde å ha forsøkt å påvirke lederskapet i bedriften uten i virkeligheten å ha gjort det. Hva er egentlig investorenes mulighet for påvirkning? Dersom mulighetene er små, skal man si seg fornøyd med små forbedringer? Hvordan måler man forbedringer i en bedrift? (På det overordnede, strategiske planet, eller i praksis?) Er det nok at en bedrift innfører rutine på å skrive miljørapport, eller må de i tillegg vise til praktiske forbedringer?

Verdien av investeringer som blir forvaltet av fond som benytter seg av aksjonærens økte fra 736 til 922 milliarder dollar (25 prosent), fra 1997 til 1999. Av de 922 milliardene fra 1999, ble 265 i tillegg filtrert (SF 1999). Bare i USA, ble det i 1999 investert for 657 milliarder dollar i fond som benytter denne strategien for å fremme sosial ansvarlighet i næringslivet (French 2001).

Samfunnsinvesteringer

De fleste investorer ønsker høy økonomisk avkastning på kapitalen. En stadig større gruppe investorer ønsker imidlertid også et større "sosialt" utbytte, i form av f.eks. økt velferd eller bærekraftig utvikling i nærmiljøet eller andre lokalsamfunn i inn- og utland. Disse investorene plasserer pengene sine i små, lokale, høyrisikoprojekter, eventuelt i nylig oppstartede selskaper som ennå ikke er børsnotert, såkalte samfunnsinvesteringer. De kan også sikre lån til lav rente for lavinntektssamfunn eller mennesker som ellers ikke har tilgang på lånt kapital, og er på den måten en effektiv måte å skape sosial utvikling på grasrotnivå.

I likhet med positiv filtrering (der man filtrerer med hensyn på bransjer som fremmer sosiale og miljøhensyn) vil også samfunnsinvesteringer gjøres i virksomhet som fokuserer på bærekraftig og sosial utvikling. Forskjellen ligger i at positiv filtrering velger blant børsnoterte selskaper med miljø/sosial profil og som antas å ha en konkurransedyktig økonomisk avkastning, mens samfunnsinvesteringene gjøres i små, lokale utviklingsprosjekter der den økonomiske avkastningen er mer usikker. Det sosial utbyttet ved samfunnsinvesteringer får man eksempelvis gjennom sosiale tiltak som overnattingssteder for hjemløse, gratis helsetjenester, arbeidsmarkedstiltak o.s.v.

Samfunnsinvesteringene kan organiseres via ulike typer institusjoner, såkalte CDFI (Community Development Financial Institutions). Dette kan være:

- a) Utviklingsbanker (f.eks. Cultura Sparebank)
- b) Utviklingsfond (f.eks. Statens Nærings- og distriktsutbyggingsfond)
- c) Kreditorforeninger
- d) Mikrofinansiering (prosjekter som krever lite kapital, først og fremst i utland)
- e) Spesialiserte organisasjoner (venture capital projects/funds)

Institusjonene varierer med hensyn på hvilke type prosjekter de investerer i, hvilke krav de stiller til profitt, risiko m.m. Felles for institusjonene er imidlertid at de investerer i mennesker og prosjekter som ellers har svært begrenset tilgang på kapital.

Myndighetsregulerende tiltak

I Storbritannia har det i en årrekke gitt skattefordeler å investere i alternative fond, og i 2000 ble pensjonsfond lovpålagt å redegjøre for hvorvidt etiske, miljømessige og sosiale hensyn ble tillagt vekt ved utvelgelsen av porteføljen. Tiltaket ble delvis lobbet fram av investorene selv, hvorav 77 prosent ønsket at pensjonsfondet skulle investeres etter bærekraftige retningslinjer (gitt at dette ikke ga redusert økonomisk utbytte). Hele 39 prosent var villige til å akseptere mindre økonomisk avkastning dersom investeringene ble gjort etter sosiale og miljømessige kriterier. I Nederland ble det i 1994 introdusert skattelette for aksjonærer som investerte gjennom fond der minst 70 prosent av investeringene gjøres i såkalte "grønne prosjekter" (sol- og vindenergiprojekter, økologisk landbruk eller bevaring av kulturlandskap) (Economic and Financial Bulletin 2001). Også i Frankrike, Australia, Tyskland, Belgia og Sverige har de utarbeidet eller jobber med å utarbeide liknende regelverk.

De myndighetsregulerte tiltakene har hatt en effekt, ikke bare på omsetningen av grønne aksjer, men også på strukturen i det alternative aksjemarkedet. I Storbritannia er markedet dominert av *etiske* fond, mens det i Nederland

er dominert av *bærekraftige* fond (Economic and Financial Bulletin 2001).

Alternative fondsforvaltere

En rekke alternative fondsforvaltere opererer på det amerikanske (USA) og europeiske finansmarkedet. Vi vil her kort presentere Storebrand Principle Funds og det svenske AP-fondet

Storebrand Principle Funds

Storebrand har satt seg som mål å "være en nasjonal og internasjonal pådriver i utviklingen av sosiale og miljømessige kriterier for aksje-, obligasjons- og eiendomsforvaltning", og selskapet har i flere år solgt sosialt ansvarlig investeringsprodukter (Storebrand 2000). Det vil derfor være interessant å se på hvilken investeringsstrategi Storebrand kapitalforvaltning har valgt å bruke i sin aksjeutvelgelse (figur 5).

Metoden bygger på både negativ og positiv filtrering, samt aksjonærensengasjement i forvaltningen av sine sosialt ansvarlige investeringer. Den **negative filtreringen** tar sikte på å utelukke selskaper etter følgende kriterier (Bartlett 2001):

- **Tobakk:**
Selskaper som produserer og distribuerer tobakksprodukter (selskaper som får mer enn 10 % av sin inntekt fra tobakksindustrien).
- **Landminer:**
Selskaper som ikke etter beste evne prøver å forhindre at deres produkter benyttes til produksjon, distribusjon eller salg av landminer (i overensstemmelse med Norsk Folkehjelp, International Campaign to Ban Landmines og Human Rights Watch ekskluderes selskaper som opptrer i strid med kriteriene).
- **Menneskerettigheter:**
Selskaper som beskyldes for å ha begått grove brudd på menneskerettigheter; barnarbeid, tvangsarbeid, bruk av slaver, feil bruk av sikkerhetsutstyr, krenkelse av innfødtes rettigheter og innskrenket rett til fagorganisering.

Den **positive filtreringen** innebærer at man investerer kun i de selskapene som ligger blant de 30 % beste i sin respektive sektor med hensyn på miljø- og sosiale ytelser. I tillegg må selskapene være finansielt attraktive. Aksjeutvelgelsen er basert på et egenutviklet, kvantifisert analyseverktøy som integrerer åtte miljøkriterier og fire sosiale kriterier¹⁴.

Storebrand benytter **aksjonærensengasjement** både ved positiv og negativ filtrering. Viktig å legge merke til er at metoden aktivt trekker inn ekstern informasjon fra berørte parter av selskapet. I følge Sarita Bartlett som er metodeansvarlig for de sosialt ansvarlige investeringene i Storebrand, har ikke innføringen av disse retningslinjene ført til noen systematisk endring hva gjelder risiko og utbytte (Bartlett 2001).

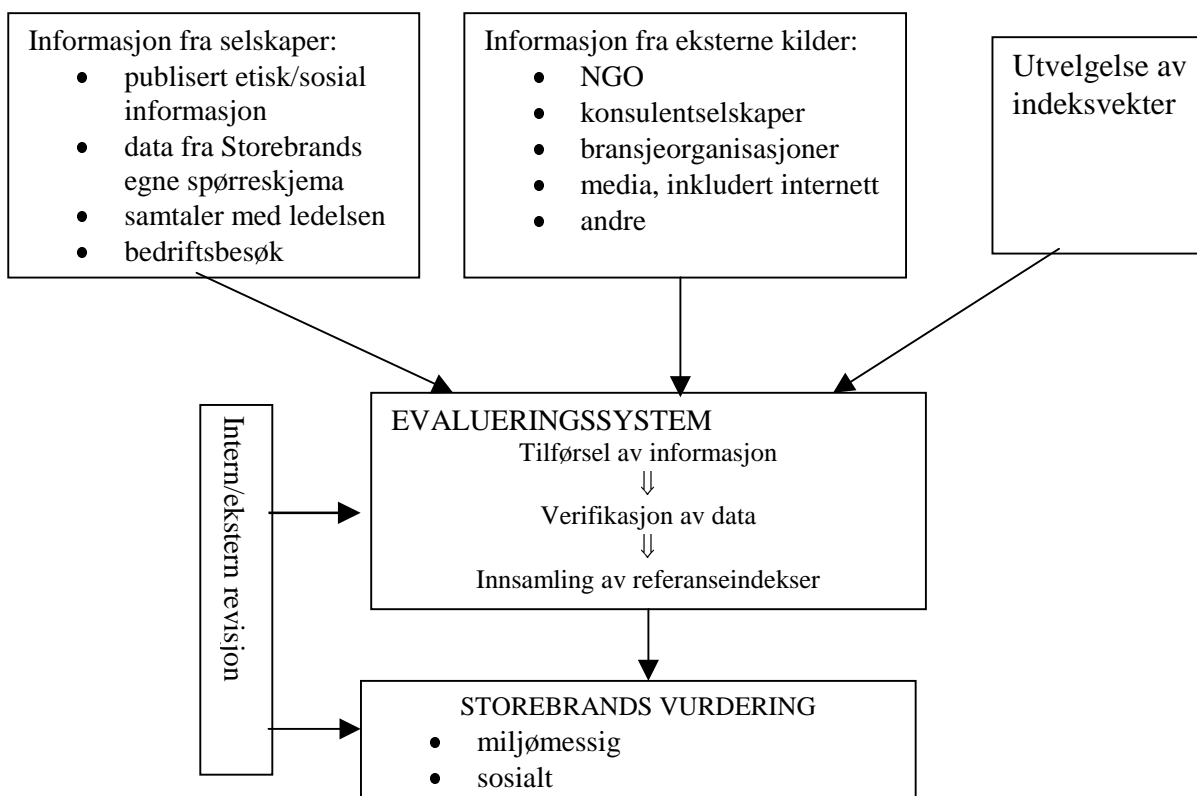
Det første AP-fondet

I Sverige har regjeringen vedtatt at de offentlige pensjonsmidlene skal forvaltes etter miljømessige og etiske kriterier. Ettersom det er snakk om å forvalte kapital i det svenske pensjonssystemet blir det lagt vekt på at de etiske retningslinjene er i henhold til den svenske statens etikk, det vil si slik den er utformet i svensk lov og i internasjonale avtaler som Sverige har undertegnet (Første AP-Fonden 2001a).

AP-fondet investerer i en global portefølje som inneholder mer enn 2000 aksjer. Dette stiller store krav til utforming og administrering av de etiske og miljømessige kriteriene, og fondet har derfor bestemt å opprette en egen utredningsenhet som skal ta for seg globale etikk- og miljøanalyser.

Fordi målsetningen om økt konkurransedyktig avkastning på lang sikt vil ilegges økt vekt, vil investeringskriteriene være mer fleksible og tillate investeringer i et bredt spekter av aktivklasser. Bla kan fondet eie opptil ti prosent av aksjene (de som gir stemmerett) i et selskap. For ikke-noterte selskaper er grensen satt til tretti prosent.

¹⁴ Miljøkriterier: global oppvarming, ozonnedbrytende stoffer, giftige utslipp, materialforbruk, energieffektivitet, vannforbruk, produktkarakteristikk og – innflytelse, samt miljøstrategi
Sosiale kriterier: bedriftens strategi, praksis, forretningspartnere og overordnede målsetning.

Figur 5: Storebrands informasjonsbearbeiding og analyse av miljø- og sosiale kriterier.

Alternative utredningsenheter

Ettersom andelen av forsikrings- og livselskaper samt pensjonsfond som ønsker en sosialt ansvarlig investeringsstrategi har økt, har etterspørselen etter utredningsinstitusjoner og indekser som kan måle selskapenes adferd økt betraktelig. Arbeidet med å undersøke enkelt-selskaper og deres nedfelte strategi og faktiske adferd i forhold til miljø og menneskerettigheter, er imidlertid en enorm oppgave for fondsforvalterne. Mange av dem velger derfor å kjøpe tjenesten av spesialister på området, eller de velger en portefølje tilsvarende den som danner en sosialt ansvarlig indeks.

Social Responsible Investing International (SiRi)

SiRi er en samling av de største europeiske og amerikanske utredningsenheter som forsyner alternative fondsforvaltere med informasjon om selskapers sosiale og miljømessige adferd. Følgende institusjoner er medlem av SiRi (SiRi 2001):

- ARESE (Frankrike)
- Avanzai s.r.l (Italia)
- Caring Company AB (Sverige)
- Centre Info SA (Sveits)
- Fundación Ecologica y desarrollo (Spania)
- KLD Research & Analytics Inc.(USA)
- Michael Jantzi research Associates (Canada)
- Pension & Investment Research Consultants Ltd. (Storbritannia)
- Scoris GmbH (Tyskland)
- Stock at Stake SA (Belgia)
- Tridos Research (Nederland)
- DIRC (USA)

Andre utredningsenheter er:

- EIRIS (Storbritannia)
- IRRC (USA)
- Good Bankers (Japan,)
- Innovest (USA)

Alternative indekser

Nedenfor er det listet opp eksempler på indekser som måler avkastningen på selskaper med etisk og/eller miljøstrategi:

- FTSE4GOOD, utvikles bl.a. av konsultentselskapet EIRIS (som også undersøker selskapene tilknyttet miljøporteføljen i Oljefondet). Inkluderer 280 britiske og 210 europeiske selskaper som oppfyller tre kriterier; miljømessig bærekraftighet, god kontakt med aksjeeierne og støtte til internasjonale menneskerettigheter. Listen ekskluderer tobakksprodusenter og alle selskaper som eier eller driver kjernekraft.
- Domini 400 Social Index (DSI 400) 400 selskaper i USA (SIF 2001).
- Calvert Social Index. Indeksen er basert på de 1000 største selskapene i USA etter markedsverdi. Selskaper som produserer våpen, tobakk, alkohol, pornografi, kasinospill eller militært utstyr er ekskludert. Videre blir selskapene filtrert med hensyn på miljø, sosiale forhold og registrert i en database (Calvert Group 2001).
- DJSI World (Dow Jones Sustainability Index), positiv filtrering. DJSI World er basert på 310 selskaper fra 62 industrier i 26 land. Tar utgangspunkt i

DJ Global Index med de 2500 største selskapene fra 64 sektorer i 34 land. De 10 prosent ledende bærekraftige selskapene i hver industrisektor danner utgangspunktet for DJSI World (Dow Jones 2001). I februar 2001 hadde finansinstitusjoner i 11 land (inkl. Japan, Australia, Tyskland, Nederland, Sveits) etablert seg på bakgrunn av denne indeksen (French 2001).

- DJSI STOXX, indeks for det europeiske markedet som plukker selskaper fra Dow Jones STOXX SM 600 (Dow Jones 2001).
- SAM Sustainability Group (Sveits). Selger lisenser på indekser, blant annet til DJSI.

Når det gjelder etisk indeksforvaltning kan det være vanskelig å sammenlikne de ulike selskapene og indeksene fordi indeksforvaltning gir lite innsyn i selskapene de måler. For å sammenlikne ulike alternative indekser må en derfor se på investeringskriteriene.

Hvorfor skal vi revaske porteføljen?

Å investere flere hundre milliarder kroner på det internasjonale kapitalmarkedet gir konsekvenser utover de økonomiske. Blant annet kan mennesker og miljø bli skadelidende dersom investeringene underbygger det økonomiske grunnlaget i selskaper med slett sosial- og miljøadferd. Dersom man investerer utelukkende etter økonomiske kriterier vil det være *tilfeldig* hvilke sosiale og miljømessige konsekvenser dette gir. Hvis man derimot investerer etter etiske kriterier i tillegg til de økonomiske, vil man lettere kunne styre virkningene av kapitalformuen slik at de gjenspeiler økonomiske, sosiale og miljømessige målsetningene, både i innenriks- og utenrikspolitikken.

Miljømessig og sosialt akseptabel framferd i tillegg til økonomisk avkastning er etter hvert blitt vanlige grunnprinsipper i selskapers overordnede målsetninger. Det blir stadig mer vanlig å måle bedrifter mot en trippel bunnlinje, og etter hvert har man fått øynene opp for at også fond kan forvaltes etter samme standard. Både fra Europa og USA finnes det en mengde erfaring som viser at god avkastning kan oppnås samtidig som man bruker etiske og miljømessige kriterier i utvelgelsen av aksjer (Joly 2001). Blant Stortinget, regjeringen og forvalterne av Petroleumsfondet, er det imidlertid stor skepsis knyttet til det å innføre etiske retningslinjer for oljefondet. Hovedinnvendingene mot å etablere etiske retningslinjer for oljefondet lar seg oppsummere i to punkter:

- Færre investeringsmuligheter gir økt risiko og lavere avkastning
- Å utarbeide gode investeringskriterier er vanskelig

Det er åpenbart at det er mer komplisert å forvalte fond det stilles krav til enn fond det ikke stilles krav til. Det er allikevel økonomiske, juridiske, så vel som moralske årsaker til at oljefondet burde etablere sosiale og miljømessige retningslinjer.

Økonomiske årsaker

Å innføre etiske retningslinjer for forvaltningen av oljefondet betyr å måtte ta hensyn utover de økonomiske. Sentralbanken og finans-

departementet har derfor uttrykt bekymring for at den økonomiske avkastningen vil lide som følge av; 1) høyere forvaltningskostnader, og 2) økt risiko.

Avkastning

Fordi etiske fond utgjør en høyst ulik sammensetning av finansinstitusjoner er det vanskelig å generalisere med hensyn på avkastning, forvaltningskostnader og risiko. Det økonomiske utbyttet avhenger av tre ting; 1) de sosiale og miljømessige retningslinjene 2) de økonomiske retningslinjene og 3) hvordan 1) og 2) integreres.

Empirien på området omfatter studier av både etiske *bedrifter* og etiske *fond*. Når det gjelder bedrifter har man funnet positiv så vel som negativ sammenheng mellom høy etisk profil og høy lønnsomhet. De blandede resultatene er ikke overraskende i og for seg, ulike utvalg vil føre til forskjeller i blant annet markedsstruktur, reguleringsmessige rammebetingelser og lokalisering. Hvorvidt avkastningen under etiske retningslinjer blir lavere enn uten slike beskrankinger, avhenger i tillegg av hvordan lønnsomheten i bedriftene som kvalifiserer til inkludering i en etisk portefølje utvikler seg i forhold til bedrifter som ikke kvalifiserer seg. Å være en miljøvennlig eller sosialt ansvarlig bedrift kan gi økonomiske ulemper i form av økte kostnader, som dyrere råvarer, investering i miljøvennlig teknologi, høyere lønninger osv. Det kan også gi økonomiske fordeler i form av høyere markedsandeler dersom kundene er villige til å betale en "etisk premie". I tillegg kan bedriftene ha et stort forbedringspotensiale med hensyn på etikk og miljø (energi-effektivisering, resirkulering m.m.), noe som kan gi sammenheng mellom sosial-/miljøinnsats og økonomisk lønnsomhet. Andre bedrifter derimot kan allerede ha utnyttet potensialet som ligger i forbedringene, og kan på kort sikt ikke forvente forbedret lønnsomhet ved økt sosial-/miljøinnsats. Publiserte resultater fra Eco-Value'21¹⁵ viser at det i bransjer med stor miljøpåvirkning (olje, stål, kjemisk industri etc.) var en forskjell i avkastning på over 20

¹⁵ Modell for økologisk renavking av porteføljen, utarbeidet av rådgivningsfirmaet Innovest (USA).

prosent mellom bedriftene med god og dårlig økologisk framferd.

Når det gjelder etisk *fondsforvaltning*, tyder en rekke undersøkelser på at slike investeringer gir like god risiko-justert avkastning som andre investeringer. Det er med andre ord ingen signifikant forskjell mellom porteføljer med og uten etiske retningslinjer (Aslaksen & Synnøstvedt 2001). I følge Norges Bank sine egne analyser, blir ikke avkastningen mindre selv om man innfører etiske og miljømessige kriterier (Gusevik 2001).

Internasjonalt har det vist seg at fond som investerer etter etiske retningslinjer faktisk har større avkastning enn andre (Gusevik 2001). Social Investment Forum (SIF 1999) gjorde en undersøkelse som viser at det ikke var systematisk forskjell mellom de to etiske referanseporteføljene Domino Social Index og Citizen's Funds versus Standard and Poor's 500 i perioden 1990-1997. Etter 1997 viste imidlertid de etiske fondene en noe høyere avkastning Standard and Poor. *"Bedriftene blir mer og mer avhengige av kundenes reaksjoner, og kundene blir mer og mer bevisste. Bedriftene oppdager etter hvert at hvis de blir hengt ut som medansvarlige for brudd på menneskerettigheter eller miljøulykker, så blir det belastning for deres renommé i markedet. På den måten ser vi at god avkastning, sosial ansvarlighet og miljøhensyn går hånd i hånd"* (Osmundsen 2001a).

Det er også viktig å skille mellom avkastning på kort og lang sikt. Gitt at det i framtiden blir flere og mer omfattende nasjonale og internasjonale miljøbestemmelser, vil miljøbedrifter få et konkurransefortrinn. I følge Osmundsen (2001a) vil miljøkriterier etter Eco-Value-metoden få stadig større betydning for verdutviklingen på aksjemarkedene i framtiden, og allerede nå ville kriteriene gitt Petroleumsfondet en meravkastning på 10 milliarder kroner dersom de hadde blitt etablert i retningslinjene fra Norges Bank. Konsulent-selskapet PwC har regnet ut at selskaper som proaktivt møter Kyoto-prosessen med tiltak, kan oppnå besparelser på nærmere 100 dollar per tonn CO₂ redusert (Osmundsen 2001a). *Hvis vi overhodet skal plassere oljeformuen i aksjer, burde vi ha særlig interesse av å posisjonere oss i aksjer som trolig vil være*

blant vinnerne i en bærekraftig økonomi" (Osmundsen 2001b).

"Føre-var prinsippet" er et anerkjent grunnprinsipp innen miljøvernlovgivning, ikke minst i Norge. Prinsippet medfører at dersom det er knyttet stor usikkerhet rundt framtidige konsekvenser ved en virksomhet, skal virksomheten ikke igangsettes. Prinsippet kan også innebære at man legger restriksjoner på investeringer som kan fortone seg som bedriftsøkonomisk lønnsomme i dag, men der konsekvensene i framtiden er svært usikre, f.eks. drivhuseffekten, tap av biologisk mangfold og helse- og miljøeffekter ved genmodifiserte organismer. Tar man hensyn til denne betydelige usikkerheten, kan innføring av miljøretningslinjer og en begrensning av investeringer i dag utfra miljøhensyn være samfunnsøkonomisk lønnsomt, siden det kan bidra til å redusere irreversible konsekvenser i framtiden.

Forvaltningskostnader

I fjor utgjorde forvaltningskostnadene 0,203 prosent av oljefondet. Å innføre etiske retningslinjer vil muligens øke disse forvaltningskostnadene, blant annet fordi det er arbeidskrevende å opparbeide den kunnskap som kreves for å ekskludere enkeltelskaper fra porteføljen. Forvaltningskostnadene avhenger imidlertid av det samlede settet med kriterier man ønsker å innføre. Det er flere faktorer som tyder på at økte forvaltningskostnader kan gi økt kvalitet på forvaltningen, og dermed økt avkastning. Sosialt og miljømessige ansvarlig investeringer krever innsikt i selskapene utover det økonomiske. I dag eksisterer det lite eller mangelfull dokumentasjon på hva oljefondet investerer i¹⁶. Dette kan medføre risiko for lavere avkastning ettersom dagens aksjekurs ikke nødvendigvis reflekterer alle forhold som er relevant for fremtidig lønnsomhet. Tilleggsinformasjon i de etiske kriteriene kan dermed bidra til å identifisere bedriftene som har best lønnsomhet på lang sikt.

Det ligger mange økonomiske muligheter i en aktiv strategi. Forutsetningen er at man (i klar kontrast til tradisjonell fondsforvaltning) definerer etikk og miljø som mer enn en kostnad

¹⁶ Dette reiser i tillegg en viktig *etisk* problemstilling; I hvilken grad er forvaltningen av den norske oljeformuen åpen, i hvilken grad kan berørte parter få vite *hva* man har investert i og *hvorfor*?

(Aslaksen & Synnestvedt 2001). Som Osmundsen (2001b) uttalte det: *“Alle som har jobbet i industrien vil vite at det stor forskjell på selskaper som for eksempel Weyerhaeuser og Abitibi når det gjelder bruk av klor og kjemikalier i kokeprosessen. For Petroleumsfondet og de fleste aksjefondene, derimot, eksisterer ikke slike forskjeller – fordi dette er verdidrivere som aksjeanalytikerne har liten forståelse eller sans for”*

Som et resultat av økende internasjonal interesse og kunnskap om etisk filtrering, kan man dessuten forvente reduserte forvaltningskostnader ved etisk fondsforvaltning. Større krav til bedrifter om miljømessig og sosial rapportering vil i tillegg bidra til at disse informasjonskostnadene veltes over på bedriftene. Hvis fondene øker i størrelse vil også forvaltningskostnadene per krone investert bli redusert. (Aslaksen & Synnestvedt 2001). Fordi oljefondet er en attraktiv kunde for fondsforvaltere (på grunn av sin størrelse, stabilitet og forventede vekst) vil det kunne få en langt bedre pris enn andre investorer, selv investorer av samme størrelse.

For å begrense informasjonskostnadene ved etisk forvaltning, kan man investere oljepengene i fond som allerede sitter inne med informasjon, og allerede har foretatt en utvelgelse av selskaper. Man kan også kjøpe aksjer som inngår i indekser med etisk profil dersom de etiske kriteriene er i overenstemmelse med oljefondets kriterier. Det er imidlertid en lang rekke fordeler og ulemper ved eksternt, kontra intern forvaltning, bla er det i tillegg til kostnader viktig å vurdere nytten av intern kompetansebygging.

Risiko

I følge Joly (2001) krever ikke sosialt og miljømessig ansvarlige investeringer nødvendigvis mer av beslutningstakerne enn tradisjonelle investeringsbeslutninger. De trenger heller ikke innebære økt risiko (dette avhenger som sagt av kriterier og metoder). De krever bare at vi benytter andre teoretiske rammer og måleverktøy for å tilnærme oss erfaringer og vitenskapelige fakta. De krever med andre ord en tillært vurdering av miljørettede og sosiale verdier, på samme måte som beslutninger om kapitalplasseringer krever en tillært vurdering av makroøkonomiske framtidsscenarier. Når vi skal fatte beslutninger er det *valg av metode*

som i siste instans er avgjørende for hvorvidt våre fakta er til å stole på eller ikke. Det er metoden som avgjør om vi løper en høy eller lav risiko.

For å øke den økonomiske avkastningen og redusere risikoen er det lagt vekt på bred diversifisering i Petroleumsfondets referanseportefølje (se *den politiske motstanden mot etiske retningslinjer* s. 6). Rent teoretisk vil anvendelse av etiske kriterier medføre en innnevning av investeringsuniverset, og dermed lavere avkastning på grunn av reduserte diversifiseringsmuligheter. Daværende finansminister Karl-Eirik Schjøtt-Pedersen uttrykte i sitt brev til Stortingets Finanskomite (2001) bekymring for at etiske kriterier ville begrense oljefondets investeringsunivers, hvilket kunne gi store konsekvenser. I følge Aslaksen og Synnestvedt (2001) viser imidlertid finansiellitteraturen at diversifiseringsgevinsten langt på vei er hentet ut når man har investert i 20-30 forskjellige aksjer. Det vil derfor være mulig å opprettholde en tilstrekkelig diversifisert portefølje selv ved innføring av forholdsvis strenge etiske kriterier.

En mer generell kommentar er at norsk økonomi er i utgangspunktet svært sårbar for svingninger i råoljeprisen på verdensmarkedet. Når oljefondet i tillegg investerer store beløp i petroleumssektoren oppstår det en dobbel risiko. At en så stor del av den norske nasjonalformuen hviler på ustabile oljepriser og dagens skjøre samarbeid i OPEC, medfører en risikoeksponering mot olje og gass som får risikoen i Statens petroleumsfond til å blekne (Bellona 1999).

Juridiske årsaker

Motstridende forpliktelser

Den norske stat har juridiske forpliktelser i forhold til den norske befolkningen, bl.a. skal den sikre en god alderspensjon. Ved å sørge for maksimal økonomisk avkastning i oljefondet vil man best mulig ivareta denne rettigheten til den norske befolkningen. Den norske stat har imidlertid også forpliktelser overfor mennesker og miljø andre steder i verden gjennom den internasjonale folkeretten og gjennom internasjonale konvensjoner om beskyttelse av mennesker og miljø.

Etter vårt skjønn er det alt søkt å skape et skille mellom norske og eksempelvis burmesiske statsborgere. Norge har raftifisert FNs menneskerettighetskonvensjon, der det i artikkel 1 presiseres at menneskerettighetene er universelle og gjelder for alle individer. Dette burde gi den norske stat forpliktelser også overfor utenlandske statsborgere.

Det kan derfor synes som et juridisk (og moralsk) dilemma at den norske regjeringen ved å ivareta menneskerettighetene i Norge, forårsaker brudd på menneskerettighetene i for eksempel India. Et viktig motargument er at den norske stat vil kunne ivareta retten til aldersomsorg *uten* å investere i selskaper som krenker menneskerettighetene. Sagt på en annen måte, regjeringen er ikke nødt til å investere i selskaper som benytter seg av barneslaver for å ivareta oljefondets formål. Og dersom man kan velge et selskap som ved siden av å ivareta den økonomiske avkastningen, i tillegg ivaretar menneskerettighetene, er det ikke lenger et moralsk dilemma, men en moralsk plikt å gjøre dette.

Dessuten - hva om den norske befolkningen ikke ønsker at sparepengene utelukkende skal investeres etter økonomiske kriterier? Hva om de ønsker at pensjonsmidlene i tillegg skal fremme bærekraftig utvikling i andre land. Den norske befolkningen er ikke informert om hva velferden vår bygger på (se *fritt informert samtykke* s. 32).

Det juridiske grunnlaget

I november 2001, ble det påstått fra Stortingets talerstol at oljefondet hadde investert i produksjon av klasebomber som ble brukt i forbindelse med krigen i Afghanistan (ROG 2001b)¹⁷. SVs Øystein Djupedal reiste samtidig spørsmål om regjeringen ville sørge for at disse investeringene ble trukket. Kulturminister Svarstad Haugland svarte spontant ja på spørsmålet, men måtte etter samtale med finansminister Per Kristian Foss, trekke tilbake uttalelsen. Finansministeren hevdet at det ikke var *juridisk grunnlag* for å trekke seg ut av disse selskapene, det vil si det fantes ingen formuleringer verken i loven om Statens Petroleumsfond, eller de tilhørende retningslinjene,

som ga Norges Bank mulighet til å trekke seg ut av virksomheten.

Selv om påstandene om oljefondets investeringer i dette tilfelle viste seg å være gale, viser regjeringens reaksjon at det kan være vanskelig å skille mellom hva som er juridisk riktig og hva som er moralsk riktig. Mens kulturministeren sannsynligvis la vekt på det moralske i sin vurdering av saken, la finansministeren vekt på det juridiske. Hvem er det så som hadde rett? Mitt svar vil være begge to. Eksempelet er typisk for hvordan mye av debatten om etiske retningslinjer har foregått. Tilhengerne forsøker å gjøre regjeringen og sentralbanken moralsk ansvarlig for de til tider kyniske investeringene, mens regjeringen og sentralbanken på sin side har vist til paragrafer, retningslinjer og det juridiske grunnlaget.

Det er på tide å føre debatten videre. Et oppfølgingsspørsmål til finansministeren kunne vært: ”Synes du vi har et *moralsk* grunnlag for å trekke oss ut? – eller ”Gitt at det ikke er juridisk grunnlag tilstede, burde vi endre regelverket slik at vi dermed *får* et juridisk grunnlag til å gjøre det vi mener er moralsk riktig? Carlos Joly: ”*Lovverket regulerer kun noe av det vi mener er riktig. For å handle rett må vi vanligvis gjøre mer enn hva loven foreskriver*” (Joly 2001). Loven ivaretar med andre ord ikke alle moralske hensyn. Det finnes mange eksempler på lover som er foreldet eller rett og slett feil, for eksempel de lovene som en gang i tiden tillot slaveri, barnearbeid eller diskriminering av kvinner.

I den globaliserte verden vi lever i, finnes det i tillegg ulike typer virksomhet som burde vært lovregulert, men som ikke er det. Den internasjonale økonomien mangler overnasjonale organer som kan løse alle miljøproblemer og sosiale problemer som følger av økonomisk aktivitet på tvers av landegrensene. Viktige institusjoner for demokratisk styring av bedrifter som for eksempel forurensingstilsyn, arbeidstilsyn, likestillingslov, kredittilsyn og konkurransetilsyn finnes bare innenfor nasjonalstatene og ikke på globalt nivå. Men at det ikke er juridisk grunnlag for å regulere store internasjonale selskaper, betyr vel ikke at det er riktig at disse undertrykker mennesker og ødelegger miljøet?

¹⁷ Påstanden viste seg etter kort tid å være feil.

Daværende finansminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersen, samt Jens Stoltenberg har en rekke ganger trukket fram at det ikke er flertall i Stortinget for å innføre etiske retningslinjer. Det ville vært interessant å vite *hvorfor* Stortinget gjentatte ganger har gått imot forslag om etiske retningslinjer. Var det på grunnlag av den informasjon og de anbefalinger de fikk fra Finansdepartementet og/eller Norges Bank? I så fall er det grunn til å hevde at det juridiske grunnlaget burde vært gjenstand for en mer grundig gjennomgang i nasjonalforsamlingen.

Det juridiske grunnlaget er bare et formelt verktøy for å føre en politikk i henhold til våre verdier og vår moral. Det juridiske grunnlaget må derfor aldri bli den eneste, eller selve årsaken til valgene vi gjør.

Praktiserbarhet

Når det gjelder praktiserbarheten av å innføre etiske retningslinjer hevder daværende finansminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersen (FIN 2001a) at det er *vanskelig* å investere etter etiske kriterier. Han begrunnet dette videre med følgende:

- 1 Man må ha generelle investeringskriterier.
- 2 Norges Bank og Finansdepartementet kan ikke selv undersøke hvert enkelt selskap i et investeringsunivers som består av 20 000 selskaper - mange konserner med en svært variert virksomhet, og mange konserner hvor virksomheten endres relativt raskt.
- 3 Det må være mulig å etterprøve undersøkelserne.

Det er interessant å merke seg at Finansdepartementet allerede har utarbeidet svært detaljerte retningslinjer for oljefondet. Det er derfor ikke godt å vite hva behovet for generelle retningslinjer er bygget på. Videre er det grunn til å påpeke at den økonomiske analysen av oljefondets portefølje blir satt bort til eksterne finansanalytikere. Dette kan også gjøres med de etiske analysene. Etiske data, og analysen av disse kan behandles på samme måte som finansielle data og analyser. Det vil med andre ord være mulig å etterprøve de etiske retningslinjene på lik linje med de økonomiske.

Finansdepartementet har hevdet at det er vanskeligere for oljefondet å innføre etiske retningslinjer enn for Storebrand, blant annet fordi oljefondet er så mye større enn Storebrand Principle Funds. I en undersøkelse foretatt av ForUM ble en rekke finansanalytikere spurt hvorvidt det var praktiserbart å innføre etiske retningslinjer for oljefondet. Samtlige mente det ikke var knyttet uoverstigelige problemer til å forvalte oljefondet etter etiske kriterier. Men også politikere og de som forvalter oljefondet må innse spekteret av muligheter. I følge Osmundsen (2001b) skyldes den norske "tafattheten" på området at man ikke har gått dypt nok inn i saken; *"I Norge har debatten om investeringer som er sosialt og miljømessig ansvarlig pågått i flere år blant politikere og økonomer. Jeg konstaterer at handlingslammelsen er iøynefallende."* Gusevik (2001) er imidlertid mer optimistisk på politikernes vegne: *"Jeg tror ikke spørsmålet er om vi skal innføre etiske retningslinjer, men når!"*.

Politiske årsaker

Oljefondet som politisk styringsverktøy

Etiske retningslinjer kan være et skritt på veien til å redusere miljøproblemer og sosiale problemer i samfunnet. De kan derfor være ett blant mange virkemidler for en verdibasert utvikling av den globaliserte økonomien. Man kan skille mellom to scenarier for hvilken betydning etiske retningslinjer kan få for utviklingen av norsk innenriks- og utenrikspolitikk.

- 1) Petroleumsfondet kan brukes til å ivareta langsiktige hensyn i norsk økonomi, *uten* å krenke internasjonal folkerett (passiv eller reaktiv holdning),
- 2) Petroleumsfondet kan være et utgangspunkt for å realisere andre overordnede målsetninger (i tillegg til langsiktige hensyn i norsk økonomi). For eksempel kan oljefondet brukes som et instrument for aktivt å fremme verdier som bærekraftig utvikling, menneskerettigheter og miljø (offensiv eller proaktiv holdning).

Mens førstnevnte kun vil sikre at Norge ikke *bryter* internasjonal folkerett og avtaler om menneskerettigheter og miljø, vil sistnevnte

skape rom for å bruke oljeformuen som et kreativt styringsinstrument i den økonomiske politikken, utenrikspolitikken og ikke minst miljøpolitikken. En etablering av etiske investeringskriterier vil innebære en bevisstgjøring av ulike verdier og en utvidelse av perspektivet fra bedriftsøkonomisk lønnsomhet til samfunnsøkonomisk lønnsomhet, bærekraftighet og samfunnsansvar.

I en kronikk i Aftenposten tar McNeill m.fl. (1998) til orde for at en investeringspraksis som legger større vekt på langsiktige miljø- og menneskerettighetsinteresser, vil kunne tjene norske politiske og samfunnsøkonomiske interesser. Dette krever imidlertid at etikk, politikk og økonomi må sees i sammenheng. McNeill m.fl. (1998) hevder at oljefondet kan tjene norske politiske interesser på tre områder:

1. Å verne om menneskerettighetene: Gjennom utenrikspolitikken har Norge plikt til å respektere fundamentale menneskerettigheter. Tradisjonelt har vi søkt innflytelse gjennom relativt store økonomiske bidrag til FN og andre multilaterale institusjoner. Ved å håndheve Statens petroleumsfond i tråd med menneskerettighetserklæringen kan man på en ny, og kanskje mer effektiv, måte realisere disse målsetningene.
2. Å ivareta diverse målsetninger i bistandspolitikken. I vår bistand har vi stilt krav både til miljø, kvinnes stilling, forholdene for urbefolkninger, menneskerettigheter og demokrati -for å nevne noen. Også oljefondets investeringer kan være med på å fremme slike hensyn.
3. Å ivareta et bredt investeringsunivers. Dersom forvaltningen av vår oljeformue blir knyttet til systematiske brudd på menneskerettighetene, vil utvilsomt kritikken bli stor - ja, kanskje så stor at slik forvaltningspraksis ikke kan opprettholdes.

Den enorme kapitalformuen kan dermed bli et viktig styringsverktøy i politikken. *"Det er liten tvil om at man står overfor store utfordringer i utformingen av en alternativ forvaltningspraksis, men det er sterkt beklagelig at disse utfordringer forleder Regjeringen til unnlatelse og passivitet, snarere enn kreativt politisk entreprenørskap"* (McNeill m.fl. 1998).

Politisk konsistens

Norge har vært langt fremme i arbeidet med å sette begreper som bærekraftig utvikling og fredelig konfliktløsning på den internasjonale dagsorden. Plikten til å ivareta noen minimumsstandarder blir derfor påfallende. Til stadighet holder nordmenn politiske taler i utlandet der de bedyrer nødvendigheten av å fremme en mer bærekraftig utvikling, av at nåværende generasjoner dekker sine behov uten at fremtidige generasjoners muligheter blir forringet, og betydningen av menneskerettigheter og demokratisering. Samtidig foregår det stadig brudd på de mest fundamentale menneskerettigheter, spesielt i totalitære regimer, som ofte er direkte knyttet til markedsdynamikken i verdens finansmarkeder (McNeill m.fl. 1998). Behovet for konsistens og en videreføring av disse verdiene i den praktiske politikken er med andre ord stort. At staten ikke tillater bedrifter i Norge å benytte seg av barnearbeid, burde medføre at staten heller ikke kan investere i utenlandske selskaper som benytter seg av barnearbeid.

I Aftenpostens leder 11.12.01 heter det: *"Norge som miljønasjon har et janusansikt, en adferd i splid med seg selv"* (Aftenposten 2001c). Bakgrunnen var publiseringen av den nye samlingsrapporten til OECD om medlemslandenes miljøpolitikk. Norge gjorde tidlig miljøvern til et honnørord, og bærekraftig utvikling til et lovprist prinsipp. I 1993 fikk vi også god omtale, da OECD rapporten slo fast at Norge var et foregangsland og en viktig internasjonal miljøaktør. I årets rapport derimot, hevdes det at Norges innsats det siste tiåret ikke har vært tilstrekkelig for å oppfylle en rekke av våre egne miljømål. Miljøforvaltningen har blant annet sviktet internasjonale avtaler. OECDs viktigste anbefalinger er at Norge må øke effektiviteten i miljøpolitikken, sikre bedre effekt av at miljøhensyn *blir en del av økonomiske og samfunnsmessige beslutninger og styrke det internasjonale miljøsam arbeidet*. På dette området heter det at Norges innsats *"på sett og vis har vært mangelfull"*. OECD er ikke i tvil om at det blir en utfordring for Norge å vise at landet kan oppfylle sine nasjonale og internasjonale forpliktelser, også de som ikke betyr så mye for vårt eget miljø (Aftenposten 2001c).

Det interessante er imidlertid at også Finansdepartementet benytter argumentet om politisk konsistens i debatten om etiske retningslinjer, men da for å forklare hvorfor vi *ikke* burde etablere disse. I brev til Stortingets finanskomité (FIN 2001) presiserer daværende finansminister Karl-Eirik Schjøtt-Pedersen at oljefondet ikke kan ivareta andre utenrikspolitiske hensyn, blant annet fordi dette vil true den politiske konsistensen. Som eksempel på det siste viste finansministeren til at Norge produserer våpen, og at vi derfor vanskelig kan avstå fra å investere i våpenproduksjon i utlandet. Finansdepartementet¹⁸ har dessuten stilt seg kritisk til å forby oljefondet å investere i Total Fina Elf¹⁹ fordi staten samtidig tillater at selskapet er aktør på norsk sokkel og på den måten bidrar til norsk oljeproduksjon.

At Norge er en våpenprodusent betyr imidlertid verken at vi er moralsk eller juridisk forpliktet til å investere i våpenindustrien i utlandet. Det samme er tilfelle for en lang rekke andre produkter, blant annet tobakk og alkohol. Selv om man produserer og selger både tobakk og alkohol i Norge, er *det* i seg selv ingen grunn til å investere i denne virksomheten i utlandet. Det er åpenbart at vi ikke kan investere i all økonomisk virksomhet i hele verden. Vi er derfor nødt til å velge. Så lenge det finnes alternative investeringsobjekter til våpenindustrien og annen kontroversiell virksomhet, er det nærliggende å unngå å investere i disse. At man heller ønsker å investere i annen virksomhet, trenger ikke å bety at man motarbeider den internasjonale våpenindustrien på et prinsipielt grunnlag. Det er i tillegg forskjell på våpen. Å produsere antipersonell-

¹⁸ Daværende statssekretær Ovesen redegjorde for dette synet under Fafo-konferansen "Etikk og Butikk" i Oslo 12.juni 2001. "En bør være varsom med å anvende Statens petroleumsfond som et aktivt virkemiddel til å fremme andre politiske målsettinger" uttalte statssekretæren (RORG 2001c).

¹⁹ Total Fina Elf opererer i Burma der militærdiktaturet beskyldes for å hugge ned regnskogen og undertrykke innbyggerne. Det finnes blant annet dokumentasjon på at det ble brukt slavearbeid og tvangsarbeid under byggingen av rørledningene som transporterer gass fra sokkelen. Den burmesiske motstandsbevegelsen og fredsprisvinner Aung San Suu Kyi har oppfordret det internasjonale samfunnet om ikke å handle med Burma. I tillegg har ILO, for første gang i historien, oppfordret til sanksjoner mot det burmesiske regimet.

miner er for eksempel ikke det samme som å produsere ammunisjon til jaktrifler. Selv om Kongsberg og Raufoss våpenfabrikk er involvert i aktivitet mange mener er uønskelig, er det foreløpig ingen grunn til å tro at virksomheten bryter med internasjonale konvensjoner.

Når det gjelder Total Fina Elf virker det som om Finansdepartementet har snudd hele saken på hodet. I 1997 oppfordret statsminister Kjell Magne Bondevik det norske næringslivet til ikke å samhandle med Burma. I løpet 2001 er importen på rekordnivå, og oppfordringen fra statsministeren ble gjentatt den 09.12.01 (Finansavisen 2001). Dersom den norske regjeringen oppfordrer det norske næringslivet til ikke å samhandle med Burma, kan det virke lite logisk at den samme regjeringen er medeier i utenlandske selskaper som opererer i det samme landet. I hvert fall når investeringen blir rettfærdiggjort med påstander om at man dermed opprettholder politisk konsistens! Er det slik at statsministerens oppfordring ikke gjelder dersom samhandelen går via et utenlandsk selskap, og dersom dette selskapet i tillegg til å operere i Burma, også opererer i Norge?

Det er viktig å være klar over at mens internasjonale avtaler regulerer kjøp, salg og tildeling av konsesjoner (deriblant noksesjon til å utvinne på norsk sokkel), produkter og tjenester, er det ingen avtaler som regulerer investeringer. Med andre ord er det ingen avtaler som hindrer staten i å la være å investere i et selskap, selv om selskapet operer lovlig i Norge. Dersom regjeringen likevel har problemer med å etablere retningslinjer for oljefondet som utestenger Total Fina Elf fra porteføljen samtidig som selskapet opererer på norsk sokkel, er en annen tilnærming å avslutte samarbeidet på norsk sokkel.

Ett hovedproblem knyttet til politisk konsistens er imidlertid at det per i dag ikke eksisterer nedfelte overordnede målsetninger for den norske utenrikspolitikken. En debatt om politisk konsistens blir derfor lite konstruktiv, ettersom det ikke eksisterer overordnede prinsipper den praktiske politikken skal være konsistent i forhold til.

Moralske årsaker

Spørsmålet om etiske retningslinjer er ikke bare et økonomisk og juridisk anliggende, men også et spørsmål om hva vi mener er rett og galt, hva vi mener er moralsk forsvarlig og hva vi mener ikke er det. Investeringer av de norske oljemilliardene på det internasjonale aksje- og verdipapirmarkedet gjøres utelukkende etter økonomiske retningslinjer. I Norge er det imidlertid ingen tradisjon for at maksimering av økonomisk profitt skal være eneste prinsipp for forvaltningen av offentlige ressurser, og det er få som er uenige at vi skal ha lover og regler som beskytter samfunn og individ mot de mest uheldige virkningene av markedskreftene. Når staten agerer på internasjonalt nivå bør det ikke være noe større problem å avstå investeringer i skadelig virksomhet der, enn det er å avstå fra dette i Norge. I det følgende vil flere moralske sider ved dagens forvaltning av oljeformuen bli drøftet.

Hellige verdier

De fleste mennesker innehar et sett "hellige verdier", det vil si prinsipper de mener ikke under noen omstendighet kan krenkes. I Norge er det for eksempel et allment syn at barn skal beskyttes mot seksuell utnyttelse og prostitusjon. Det finnes ingen omstendigheter som unnskylder seksuelle overgrep mot barn. Ettersom Norge nå foretar investeringer i Thailand der sexindustrien utgjør mellom 10 og 14 prosent av bruttonasjonalprodukt, og en tredjedel av dem som arbeider som prostituerte i Thailand er mindreårige (Dagsavisen 13.12.01), er det bare et spørsmål om tid før oljefondet står i fare for å investere i selskaper involvert i barneprostitusjon. Tilfredsstillende juridisk grunnlag og politisk konsistens, samt frykt for økte forvaltningskostnader og risiko blir et uanstendig forsvar for slike investeringer. Å tjene penger på mindreårige sexslaver er uakseptabelt uansett hvor mange millioner det vil bidra til å øke oljefondets avkastning.

Å forvalte kapital i tråd med grunnleggende verdier i samfunnet dreier seg ikke om velledighet, men om å være sitt sosiale ansvar bevisst. Den norske stat har plikt til ikke å krenke menneskerettighetene, *selv om* dette skaper mindre økonomisk profitt²⁰.

²⁰ Under *økonomiske årsaker* (s. 24) ble det imidlertid gjort klart at den økonomisk inntjeningen ikke

Det er en kausal sammenheng mellom oljefondets investeringer og undertrykkelse av mennesker og ødeleggelse av miljøet.

Det er gjentatte ganger dokumentert at oljefondet investerer i selskaper som krenker menneskerettigheter og internasjonale miljøkonvensjoner (se *den politiske motstanden mot etiske retningslinjer* s. 6). Norske sparepenger er altså med å finansiere selskaper som har dårlig rulleblad i så måte.

Kan man påstå at vi har et medansvar for målsetting og konsekvenser ved selskapets adferd? Motstanderne av etiske retningslinjer for oljefondet hevder at det ikke er en kausal sammenheng mellom det å eie andeler i et selskap og selskapets adferd (jfr. Schjøtt-Pedersen i brev til finanskomitéen (FIN, 2001)). Det vil si, det faktum at våpen produseres er ingen direkte konsekvens av at en investor kjøper aksjer i våpenindustrien. Dette begrunnes på flere måter. Med mindre man eier en betydelig andel i selskapet, vil selskapets ledelse legge opp strategi uavhengig av hva enkeltinvestorene mener. Dessuten, dersom etiske investorer velger å selge sine andeler i et selskap som produserer våpen, vil verdien på selskapets aksjer etter hvert bli så lav at andre, ikke-etiske investorer gjør god butikk i å kjøpe dem. Økt etterspørsel øker verdien på aksjene og dermed også på selskapet. Og selv om en enkelt våpenprodusent skulle bli slått konkurs som følge av mangel på investorer, vil andre selskaper i samme bransje mest sannsynlig kjempe seg til de ledige markedsandelene. På den måten forblir våpenproduksjonen på et jevnt nivå.

Selv om man ikke kan pålegge enkeltinvestorer ansvaret for eksistensen av et helt selskap, eller en hel bransje, kan man med rette hevde at det er en sammenheng mellom det å investere i våpen og det å ha et medansvar for at våpen blir produsert. Snudd på hodet, dersom *ingen* valgte å investere i våpenproduksjon, så fantes det heller ingen våpen eller våpenprodusenter. På samme måte kan man si med stor sannsynlighet at dersom man brukte fem hundre oljemilliarder på investeringer i alternativ energiutvikling, ville dette fremme utviklingen av alternative energikilder, selv om våpenproduksjonen forble på et stabilt nivå.

nødvendigvis trenger å gå på bekostning av menneskerettigheter og miljø.

Det er liten tvil om at dagens økonomiske system ikke er tilstrekkelig effektivt med tanke på å bekjempe fattigdom og miljøødeleggelser. I tillegg er det opplagt at Norge har mye å vinne på stabilitet og en kontrollert vekst i den internasjonale økonomien, og å bevare verdensøkonomiens hovedtrekk slik de er i dag. Det faktum at Norge tjener penger i et system som undertrykker mennesker og ødelegger miljøet, gjør at vi ikke kan kreve å være en nøytral part. Derfor har vi et moralsk medansvar for hvilke konsekvenser vår økonomiske aktivitet, inkludert oljefondets investeringer, har for andre berørte parter i verdensøkonomien.

Fritt informert samtykke

Med begrepet fritt informert samtykke menes at man ikke med overlegg kan utsette en person for skade eller risiko for skade, uten først å ha innhentet samtykke (Oughton 1996). Informert samtykke er en av de grunnleggende verdier i et demokrati fordi det ivaretar informasjonsplikt og enkeltmenneskets rett til å bestemme over sitt eget liv. Statens petroleumsfond er den norske befolkningens sparepenger og har som formål å ivareta velferdsstaten Norge. Pengene investeres per i dag i kontroversiell virksomhet, blant annet våpen- og tobakksproduksjon. Det er tvilsomt at den norske befolkningen er inneforstått med at myndighetene bygger deres velferd på virksomhet som strider imot internasjonale konvensjoner og norsk lov. Det er heller ikke innhentet samtykke til å investere uten kjennskap til selskapenes sosiale og miljømessige praksis. Dette kan krenke den moralske integriteten til norske statsborgere.

Enkelte kan hevde at fritt informert samtykke er irrelevant i denne sammenheng fordi den norske befolkningen gjennom stortingsvalget har gitt stortingsrepresentantene og regjeringen mandat til å fatte beslutninger på vegne av dem selv. Det er selvsagt umulig å kreve at enkeltmennesker skal bli hørt i alle saker. På den annen side; er det selvsagt at forvaltningen av oljefondet, med all den makt og de muligheter som ligger der, utelukkende skal være et anliggende for Finansdepartementet og Norges Bank? Etter mitt skjønn er det åpenbart at forvaltningen av oljeformuen reiser langt flere spørsmål enn hva ett enkelt fagmiljø er i stand til å besvare.

At Stortinget og regjeringen har fått ansvaret for forvaltningen av oljefondet, betyr ikke at den norske befolkningen er totalt likegyldig til hvordan fondet forvaltes. En undersøkelse utført av MMI for Framtiden i våre hender våren 2001 (MMI, 2001) viser at den norske befolkningen er opptatt av etiske retningslinjer. På spørsmål om hvordan inntektene i oljefondet burde plasseres svarte tretti prosent at de burde plasseres slik at vi får høyest mulig økonomisk avkastning på pengene. Hele 58 prosent mente imidlertid at inntektene i oljefondet burde plasseres slik at de fremmer menneskerettigheter og miljø selv om dette skulle gi lavere økonomisk avkastning. At oljefondet forvaltes utelukkende etter økonomiske kriterier er altså i strid med hva flertallet i den norske befolkningen mener er riktig. Og selv om en gallupundersøkelse ikke er en tilfredsstillende metode for å innhentet et eventuelt samtykke i befolkningen, gir det en indikasjon på hva folk mener.

Fritt informert samtykke innebærer også at man skal innhente tillatelse for å påføre et annet menneske risiko. Man kan ikke utsette andre menneskers liv, helse eller eiendom for fare dersom disse ikke har gitt sitt samtykke. Å investere i selskaper man ikke kjenner forhistorien til, innebærer en gitt sannsynlighet for å investere i økonomisk virksomhet som understøtter blant annet barnearbeid. Ved at internasjonale fondsforvaltere muliggjør slik virksomhet, risikerer barna i eksempelvis Kambodsja å bli utnyttet og fratatt barndommen. Er det riktig at barnarbeiderne i Kambodsja skal bære den risiko det medfører at internasjonale kapitalforvaltere ikke er forpliktet til å undersøke om deres investeringer er med på å finansiere virksomhet som benytter seg av barneslaver? Det er liten tvil om at denne praksisen bryter med prinsippet om fritt informert samtykke. Ikke bare blir barna uten viten og vilje utsatt for risiko, barn er dessuten i liten grad i stand til å gi sitt frie samtykke fordi de ofte mangler innsikt i situasjonen.

Plikten til å være informert - bevisets byrde

Tidligere ble det diskutert hvorvidt innhenting av informasjon, ville utgjøre en trussel mot den økonomiske avkastningen. Her vil vi imidlertid legge vekt på de *moralske* aspektene ved å tilsege seg informasjon. I følge Terje

Osmundsen (2001b) har staten ansvar å øke bevisstheten i bransjen som sådan.

”Fondsforvalterne tar ikke bedriftenes forhold til etikk og miljø i betraktning når de vurderer aksjekjøp. De mangler rett og slett kunnskap om dette. Staten har en viktig oppgave i å presse fram større bevissthet i forvaltningsmiljøet ved å stille krav om etisk og miljømessig ansvarlige investeringer av oljefondet”....”Man kan ikke forvente at forvalterne selv skal kunne se denne sammenhengen”.

Norges Bank er ikke forpliktet til å orientere seg om virksomheten bryter med internasjonal folkerett, *før* de kjøper aksjene. Uttrekningsmekanismen gir bare rom for å trekke seg ut av selskaper som strider imot folkeretten, dersom man måtte ha et ønske om dette. Slik situasjonen er i dag, er det altså opp til rettighetshaverne (eventuelt deres talspersoner) å dokumentere overfor sentralbanken og finansministeren at deres rettigheter er krenket. Bevisets byrde ligger hos den svake part (blant annet ofrene for landminer). Spørsmålet er om ikke bevisets byrde i stedet burde ligge hos forvalterne av oljefondet. Ville det ikke vært mer anstendig at oljefondet, med sine 500 milliarder kroner, på forhånd måtte dokumentere at virksomheten de skulle investere i, *ikke* var i strid med Norges folkerettslige forpliktelser? Med Norges oljevelstand har vi en plikt til å unngå at visse typer økonomisk aktivitet understøttes av norske oljepenger.

I norsk strafferett kan man bli dømt for uakt-somhet. Dersom man ved uhell eller tanke-løshet forvolder skade på personer eller gjen-stander kan man bli dømt skyldig fordi ”man burde visst”. Det trenger altså ikke foreligge noe motiv eller en intensjon om å påføre andre skade, det er tilstrekkelig at skaden oppstår som en sideeffekt av hva som i utgangspunktet var formålet med gjerningen. På samme måte burde den norske stat stilles til ansvar når oljefondet gjør investeringer i virksomhet som forårsaker lemlesting av mennesker og utryd-ding av arter. Det er ikke nok å komme i etter-tid å si at man ikke var informert om situasjon-en, eller at man ikke hadde muligheten til å forutse konsekvensene. For å unngå uønskede sideeffekter ved oljefondets investeringer, er det åpenbart at man må innføre strengere retningslinjer. Dagens retningslinjer er *ikke* tilstrekkelig for å unngå at norske sparepenger blir investert i miljøødeleggelser og menneske-rettighetsbrudd i framtiden.

Det er verdt å merke seg at det i følge dagens regelverk bare er ofrene for en virksomhet som er i strid med *folkerettslige forpliktelser* som i praksis har en sak og føre og et forhold å bevise. Ettersom det ikke eksisterer noe juridisk grunnlag for å trekke investeringer som er i strid med for eksempel menneske-rettighetene, vil ikke ofrene for menneskeret-tighetsbrudd ha noen sak, i henhold til finans-minister Per Kristian Foss sitt resonnement.

Hvordan skal vi forvalte oljefondet?

Kompliserte men viktige retningslinjer

Å utarbeide gode retningslinjer for forvaltningen av oljefondet vil innebære mange utfordringer og vanskelige valg. Internasjonalt finnes det imidlertid en rekke fond som har vist at dette er mulig i praksis (Gusevik 2001). Det er verdt å nevne at *ikke å* investere etter etiske retningslinjer også er et valg. Forskjellen er at sistnevnte valg innebærer økt risiko for mennesker og miljø, først og fremst i andre land, mens førstnevnte kan innebære økonomisk risiko for oss nordmenn. Mens det gir oss praktiske problemer å etablere retningslinjene, gir det (eller burde det gi) oss moralske problemer å la være.

En av hovedutfordringene ved å etablere etiske retningslinjer, er at det råder stor forvirring rundt begrepsbruken. Hva er etisk, og hva er bærekraftig? Spørsmål om verdier er forankret i religion, så vel som i tradisjoner og kultur. Etikk, og dermed også etiske retningslinjer og fond, er altså til en viss grad relative begreper²¹. I USA er det eksempelvis stor motstand mot abort, noe som gjenspeiles i at etiske fond velger ikke å investere i farmasøytisk industri som produserer p-piller. I Norge er motstanden mot abort langt mindre, og mange hevder tvert imot at å kjempe mot denne retten er umoralsk eller uetisk. Dette resulterer i et vidt spekter av såkalte etiske fondsforvaltere med svært varierende og sprikende investeringsstrategier. Hver enkelt forvalter kan skreddersy investeringsregimer etter investorenes ønske, og det som for enkelte er etiske retningslinjer kan derfor oppleves som moralsk forkastelige for andre. Imidlertid finnes det noen universelt anerkjente absolutter, som blant annet er nedfelt i tunge internasjonale menneskerettighets- og miljøkonvensjoner med bred oppslutning (menneskerettighetskonvensjoner, biodiversitetskonvensjonen m.fl.).

Begrepene "etiske", "grønne", "bærekraftige", "sosiale" retningslinjer vil trolig bli utvannet i

²¹ Flere vil hevde at det finnes en absolutt moral, det vil si en moral som eksisterer uavhengig av mennesket.

tiden framover ettersom man erfarer at både kjernekraft- og våpenindustrien, blant mange, smykker seg med slik omtale. Det er derfor viktig å utvikle en presis begrepsbruk for lettere å kunne skille de ulike etiske fondene fra hverandre, og selvsagt for å kunne skille fond som bruker disse termene for å renvaske sitt eget rykte ("grønnvasking"), fra fond med edlere hensikter. Mange etiske fond er blitt kritisert fordi det i ettertid er kommet fram at de har investert i selskaper med tvilsomt etisk eller miljømessig renommé. Dette kan igjen føre til pessimisme og handlingslammelse, hvilket var tilfelle for regjeringen Bondevik som gjentatte ganger konkluderte med at: *"Man har ikke funnet måter å gjøre dette på som tilfredsstillende kravene til klarhet, konsistens og praktiserbarhet, og som således kan anbefales for Stortinget"* (se den politiske motstanden mot etiske retningslinjer s. 6).

Strengt etiske kriterier kan være med på å skape en illusjon om at det er mulig å trekke et klart skille mellom selskaper med god og dårlig etisk praksis. Sammenvevningen av multinasjonale selskaper gjennom internasjonale finansmarkeder gjør det vanskelig å trekke et skille mellom mer eller mindre etiske selskaper. Det er med andre ord ikke hensiktsmessig å definere etiske retningslinjer slik at en renser oljefondet for alle selskaper som er tvilsomme i etisk eller miljømessig forstand. Dette ville i så fall bli uforholdsmessig dyrt, og begrense investeringsuniverset så mye at det øker risikoen.

Etiske retningslinjer for oljefondet er et kontroversielt tema som høyst sannsynlig blir utsatt for omfattende kritikk dersom de blir realisert. Etter etableringen av Miljøfondet i januar 2001, er retningslinjene for denne delen av oljefondet sterkt kritisert både i finansmiljøer og miljøvernorganisasjoner. Ifølge Osmundsen (RORG 2001c) vil retningslinjene verken sørge for god avkastning eller miljømessige investeringer. Naturlig nok ønsker ikke forvalterne av oljefondet å utsette seg for kritikk, men dette kan ikke bli brukt som en hvilepute for ikke å forsøke. Målet i første omgang må være å ta ett skritt av gangen. Etableringen av en miljøportefølje er et viktig skritt i riktig

retning, uttrekningsmekanismen ett annet. Men det er langt, langt igjen til kriterier som fanger opp etiske forhold i vid forstand.

Etablering av etiske retningslinjer

Investeringsstrategi

Som nevnt finnes det mange ulike definisjoner på etiske retningslinjer. Dersom de etiske retningslinjene for oljefondet baseres på prinsippet om en trippel bunnlinje, vil første skritt på veien være å avgjøre hvilke økonomiske, miljømessige og sosiale verdier man ønsker å ivareta. Dernest må man undersøke hvorvidt kriteriene lar seg operasjonalisere og hvilke kostnader det vil innebære å etablere kriteriet som en del av forvaltningsstrategien. Hvis kriteriet ikke lar seg operasjonalisere, eller medfører uakseptable økonomiske belastninger, må man revidere kriteriene.

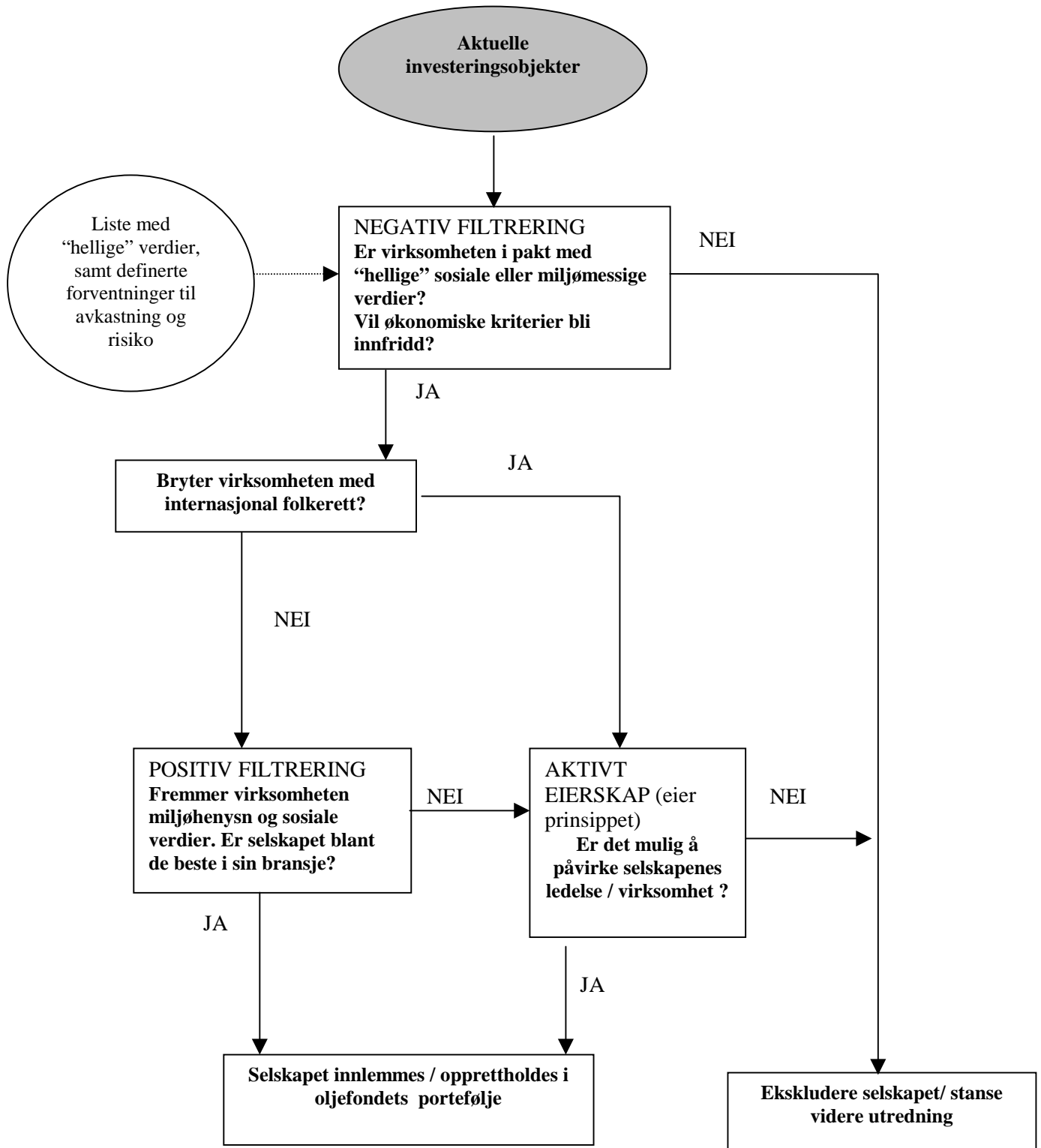
Nedenfor er det presentert forslag til oljefondets investerings- og renvaskingsstrategi i et flyt-skjema. En kombinasjon av negativ og positiv filtrering, samt aksjonær engasjement vil være egnet for renvasking av oljefondets portefølje. På den måten kan man filtrere negativt med hensyn på gitte "hellige" verdier slik at man ekskluderer bransjer som strider mot disse. Samtidig kan man forbedre bransjer som har vilje og mulighet til å utvikle en anstendig virksomhet.

Hvorvidt det er etisk riktig å gå i dialog med selskaper som bryter med fundamentale konvensjoner avhenger av på hvilken måte de bryter konvensjonene. Hvis et selskap på en enkel måte kan redusere sine miljøbelastninger, og ikke er klar over at virksomheten bryter med konvensjoner, kan en dialog ha stor påvirkning. Det er imidlertid viktig å ha en plan for framdrift slik at man ikke blir sittende som gissel.

Rekkefølgen for filtrering er valgt utifra praktiske hensyn, men er i og for seg likegyldig (det er enklere å utrede hvorvidt et selskap har tilfredsstillende økonomisk avkastning, enn om selskapet er blant de beste i sin bransje med hensyn til miljørapportering eller andre miljømessige/sosiale hensyn). Når det gjelder selskaper som driver i strid med internasjonal folkerett kan det være hensiktsmessig å forsøke aktivt eierskap overfor disse (dersom de innfrir krav til økonomi og "hellige" verdier). Dersom bruddene skyldes forhold som lar seg løse gjennom aktivt eierskap, kan man opprettholde/innlemme selskapet i porteføljen. Hvis ikke, burde selskapet ekskluderes fra porteføljen.

De etiske retningslinjene burde gjøre rede for hvordan man skal gå fram for å sikre at verken nye eller gamle investeringer bryter med det utvidede formålet eller det prinsipielle grunnlaget (se *en utvidet formålsparagraf* s. 6). Retningslinjene må kunne anvendes både for å bestemme hvilke nye selskaper som skal innlemmes, og for å renvaske den eksisterende porteføljen. Sistnevnte innebærer i så fall en utvidelse av dagens uttrekningsmekanisme. Slik mekanismen fungerer i dag stilles det store krav til faktiske og juridiske undersøkelser, før mekanismen kan benyttes overfor enkeltelskaper²². Uttrekningsmekanismen er derfor å regne som en *reaktiv* prosedyre, i den grad at Norges Bank verken er forpliktet til å undersøke selskaper på forhånd, eller er forhindret i å investere i selskaper som er i strid med deler av folkeretten. Uttrekningsmekanismen gir bare Norges Bank et *juridisk grunnlag* for å trekke ut investeringer. Det er opp til Norges Bank å bruke denne mekanismen - eller la være.

²² Påstander om at selskaper som Petroleumsfondet investerer i faktisk er produsenter av antipersonellminer er ikke blitt verifisert.

Figur 6: Forslag til investerings- og renvaskingsstrategi for oljefondet.

Krav om en åpen prosess

Å etablere etiske retningslinjer stiller ikke bare krav til miljømessig og sosialt analyseverktøy, det krever i tillegg en åpen, dynamisk prosess som inkluderer alle berørt parter. Dagens forvaltning har først og fremst vært et anliggende for Stortinget, Regjeringen og Norges Bank. Det er derfor på høy tid at andre interessegrupper (frivillige organisasjoner, bransjeorganisasjoner, arbeidstakerforeninger, osv.) blir involvert. Først og fremst er det behov for en bred og åpen debatt i Stortinget der man diskuterer hvilke verdier man ønsker å ivareta gjennom oljeformuen. Skal vi oppnå noe mer med vår kapital enn økonomisk lønnsomhet? Skal våre investeringer samsvare med våre etiske normer? Debatten må baseres på høringer der også andre institusjoner enn Norges Bank og Finansdepartementet kommer med innspill.

Under utarbeidelsen av etiske retningslinjer vil det være viktig å understreke på hvilken måte man ønsker å bli mer etisk. Et rådgivende organ, bestående av alle berørte parter, burde utarbeide forslag til investeringskriterier og vurdere praktiserbarheten til disse.

For å oppnå en bred debatt burde Norges Bank kunngjøre endringer i porteføljen oftere enn en gang i året. Det er vanlig at porteføljeforvaltere offentliggjør hvilke selskaper de investerer i hvert kvartal eller hver måned. Dagens praksis medfører at oppdaterte kilder er utilgjengelige, noe som vanskeliggjør innsynet i oljefondets investeringer. Det ville bety en stor forbedring hvis porteføljen, sammen med en redegjørelse for investeringsendringene, kunne offentliggjøres hver måned

Også selve organiseringen av forvalteransvaret vil være av avgjørende betydning for etableringen av etiske retningslinjer. Dagens forvaltning av petroleumsfondet gir en tredeling av ansvar. Norges Bank gjør hva de får beskjed om å gjøre fra Finansdepartementet. Finansministeren hevder å gjøre hva som er i tråd med stortingsflertallet, mens Stortinget først og fremst gjør sine vurderinger på grunnlag av hva Norges Bank og Finansdepartementet anbefaler. På den måten blir forvaltningsansvaret pulverisert. De ulike partene gjøres dessuten avhengig av hverandre for å fatte beslutninger. Det kan virke som om dette har vært med på å

gjøre debatten om etiske retningslinjer forvirrende, ikke minst for partene selv.

Når det gjelder ”offentlig oppnevnt råd som skal vurdere petroleumsfondet og forholdet til folkeretten”, er rådenes juridiske vurderinger og anbefalinger sterkt farget av forvalternes vurderinger. Det er Finansdepartementet som bestemmer hvilke selskaper som i utgangspunktet skal vurderes, og Norges Bank som bestemmer hva slags informasjon vurderingene skal gjøres på grunnlag av. I siste instans er det Finansdepartementet som avgjør hvorvidt vurderingene og anbefalingene fra rådet skal følges. Det kan derfor virke som om rådet i liten grad kan arbeide uavhengig av oljefondets forvaltere. Disse har, på sin side, en overordnet målsetning om å sikre størst mulig avkastning til lavest mulig risiko.

I tillegg kan rådets vurderinger unntas offentlighet med hjemmel i offentlighetsloven. Per dags dato foreligger det ingen informasjon om hvor mange selskaper som er vurdert av det oppnevnte rådet, og eventuelt ekskludert. Årsaken er at selskapenes omdømme, og dermed aksjeverdi, kan skades dersom det blir kjent at virksomheten er under utredning. Finansdepartementet vil derfor ikke offentliggjøre rådets vurderinger før de mener det er sikkert at dette ikke vil skade enkelt-selskapene og forvaltningen av oljefondet. At opplysninger holdes tilbake over tid kan være i strid med ønske om åpenhet og innsyn rundt forvaltningen av petroleumsinntektene.

Innspill til etiske retningslinjer

Gjennom debatten om etiske retningslinjer for oljefondet er det blitt utarbeidet en rekke forslag til alternative investeringsstrategier inkludert spesifikke kriterier. Forslagene som presenteres her tar for seg negativ og positiv filtrering samt aksjonær engasjement. Et viktig moment i utarbeidelsen av etiske retningslinjer er imidlertid sammensetningen av de enkelte kriteriene. Det er den helhetlige investeringsstrategien som i siste instans må ivareta oljefondets formål. Kriteriene som foreslås i det følgende er ikke gitt en slik samlet vurdering, men representerer kun enkeltstående retningslinjer.

Forslagene er å regne som minstekrav til hvordan forvaltningen av oljefondet burde være,

gitt dagens overordnede målsetning²³. Vi kommer tilbake til hvordan man mer offensivt kan bruke oljeformuen til å fremme andre overordnede målsetninger i utenriks- miljø- og bistandspolitikken (*en offensiv forvaltningsstrategi*, s. 39).

En utvidet i formålparagraf

Å etablere etiske retningslinjer for forvaltningen av petroleumsfondet vil innebære en endring av selve formålet for fondet. Slik formålet står beskrevet i dag blir bare økonomiske hensyn ivaretatt. Et minimumskrav til formålparagrafen burde i tillegg 1) sikre at staten ikke er medeier i selskaper som åpent undergraver hovedprinsipper i norsk politikk, og 2) sikre at selskapene i oljefondet ikke har hovedaktiviteter som ville være forbudt i Norge.

Dersom man skal ta etiske hensyn er det nødvendig at disse *sidestilles* med de økonomiske i den overordnede målsetningen for forvaltningen. Følgende burde derfor legges til dagens formålparagraf:

”Statens petroleumsfond skal oppfylle målsetningen uten at dette medfører brudd på grunnleggende verdier i det norske samfunnet eller internasjonal Folkerett”.

Negativ filtrering

For å ivareta oljefondets utvidede formålparagraf må Staten utelukke enkelte selskap og bransjer fra porteføljen. En start kan være å vurdere hvorvidt det vil være nødvendig å utelukke følgende virksomhet og bransjer:

- a) Virksomhet knyttet til produksjon av våpen.
- b) Virksomhet knyttet til kjernekraft, kullkraft eller andre sterkt miljøskadelige bransjer.
- c) Virksomhet basert på utvinning av fossil energi.

- d) Tobakksindustri eller og andre sterkt helseskadelige bransjer.
- e) Virksomhet som er i strid med internasjonale menneskerettighetskonvensjoner.
- f) Virksomhet som er i strid med internasjonale miljøvernkonvensjoner .
- g) Pornografisk industri.
- h) Selskaper som ikke etter beste evne prøver å forhindre at deres produkter benyttes til produksjon, distribusjon eller salg av landminer.

Et selskap regnes for å ha virksomhet innen én bransje dersom fem prosent av omsetningen i selskapet stammer fra virksomhet i bransjen.

I tillegg bør virksomheter som befinner seg blant de 30 prosent verste m.h.p. miljø innen sin bransje ekskluderes. Basert på Storebrand Principle Funds erfaringer ser dette ut til å gi bedre avkastning enn ingen bruk av miljøfilter. Grunnen er at de selskapene som er dårligst på miljø også ofte er de med dårligst styring på økonomien og derfor rammes hardest av skjerpede reguleringer og nye krav fra markedet (Bellona 1999).

Kommentarer til g)

Ettersom Thailand er et av de nye markedene oljefondet planlegger å investere i er det verdt å merke seg ILO-rapporten (ILO 1998) som hevder at inntektene fra sex-industrien utgjør opptil 14 prosent av bruttonasjonalproduktet. Denne store betydningen for landets økonomi kan føre til at myndighetene unnlater å motarbeide prostitusjon og forsømmer å bidra til å utvikle andre kilder til livsopphold for nødlidende kvinner. Internasjonal handel med kvinner er en annen illegal bransje som stadig får større økonomisk omfang, ikke minst som følge av sosiale og økonomiske problemer i Øst-Europa (Aslaksen og Synnestvedt 2001). Når oljefondet nå skal investere i nye markeder er behovet for å innhente uavhengig informasjon og å innta en føre-var holdning, om mulig, enda større enn tidligere. Det er svært få børsnoterte selskaper der mer enn fem prosent av omsetningen stammer fra salg av pornografi, og andre kriterier bør vurderes for å unngå å støtte pornografisk industri.

Positiv filtrering

Etter å ha valgt ut bransjer eller virksomheter som staten ikke under noen omstendigheter

²³ Jfr. oljefondets formål: "Statens petroleumsfond skal være en buffer som gir større handlefrihet i den økonomiske politikken dersom oljeprisen eller aktiviteten i fastlandsøkonomien svikter samt være et redskap for å håndtere de finansielle utfordringene knyttet til en aldrende befolkning og samtidig avtakende petroleumsinntekter"(FIN, 2001).

ønsker å investere i, burde man benytte seg av positive filtre som sikrer at man når fram til de beste selskapene i de gjenværende bransjene. Disse filtrene kan eksempelvis være:

- Å investere i de 30 prosent beste (med hensyn til miljø- og sosiale ytelser) selskapene i hver bransje. De sosiale og miljømessige kriteriene man måler etter kan eksempelvis være: global oppvarming, ozonnedbrytende stoffer, giftige utslipp, materialforbruk, energi-effektivitet, vannforbruk, produkt-karakteristikk og –innflytelse, miljø-strategi, praksis, forretningspartnere, bedriftens strategi og målsetning.
- Å investere i miljøsertifiserte bedrifter: Bedrifter som følger helt grunnleggende etiske krav og miljøkrav etter anerkjente internasjonale standarder (SA 8000, ISO 14001, EMAS og lignende). Bedriftene følges opp med stikkprøver. Dersom det oppdages at praksis bryter med egenerklæringen trekkes investeringene.

Aksjonærengasjement

Aksjonærengasjement burde benyttes for å få selskaper til å innfri sosiale og miljømessige krav. Dersom selskapene representert i porteføljen ikke innfrir kravene, burde de oppmuntres til å forbedre praksis. Eksempelvis kan staten trekke investeringene dersom et selskap ikke blir miljøsertifisert i løpet av tre år. For å øke innflytelsen i selskapet kan det derfor vurderes å åpne for å eie mer enn tre prosent av selskapet i de tilfeller dette viser seg å være en egnet strategi. Det svenske AP-fondet har eksempelvis retningslinjer som gir rom for å eie opptil ti prosent av aksjene i et selskap. Dette vil i så fall innebære at oljefondet ikke lenger bare opererer som en finansiell investor, men også som en strategisk.

En offensiv forvaltningsstrategi

Våre sparepenger har betydning for hvordan våre liv vil bli på alle måter – materielt, økonomisk og sosialt. Oljefondets plasseringspolitikk er derfor av stor symbolsk verdi, og reiser spørsmål om hva vi som nordmenn ønsker å bygge vår framtidige velferd, livskvalitet og identitet på. Som Aslaksen og Synnøve (2001) skriver:

”Oljefondet er et nasjonalt monument som ruver i samfunnets verdilandskap. I den forstand har forvaltningen av oljefondet en stor signaleffekt og symbolverdi – en betydning som sannsynligvis vil fortsette å øke i takt med veksten i oljefondet”

Det ligger mye makt og uendelig mange muligheter i en så stor kapitalbeholdning. Ønsker vi å omdanne oljeformuen til en enorm kapitalbeholdning og bli en renteniststat? Ønsker vi å investere i bærekraftig utvikling? Hvis vi vil kan vi etablere en ny verdensbank eller på annen måte skape bærekraftig utvikling for 500 mrd kroner (tilsvarende femti bistandsbudsjett eller tusen ganger så mye som de årlige bevilgningene til forskning på alternative energikilder i Norge). Vi kan også bygge opp kompetanse på etisk fondsforvaltning og bli et foregangsland i så måte. Som Joly påpeker (Joly 2001):

”Når Helsinki kan bli hovedstad for teleteknologi er det ingen grunn til at Oslo ikke skal kunne bli et internasjonalt sentrum for etiske investeringer”.

Med andre ord; evne til kreativ tenkning setter den største begrensningen for hva man kan skape med over 500 milliarder kroner. Det er derfor høyst aktuelt å vurdere i hvilken grad oljefondet kan benyttes som styringsverktøy for å fremme grunnleggende verdier og politiske mål i det norske samfunnet. Spesielt innen utenriks-, bistands-, miljøvern- og finanspolitikken, er det mye å hente ved en proaktiv investeringsstrategi. Dersom oljefondet påtar seg bevisets byrde vil den moralske standarden ved investeringene bli ytterligere styrket.

Det er fremmet mange forslag til hvordan avkastningene fra oljefondet kan benyttes:

- 25 prosent av avkastningen kan overføres til FN.
- Avkastningen kan brukes til å utvikle ny, miljøvennlig teknologi.
- Etablering av fond som gir lån og pengegaver til internasjonale miljøtiltak.
- Etablering av fond som går inn på eiersiden i selskaper som fremmer positiv miljøutvikling.

På politisk nivå foreligger det imidlertid kun to konkrete forslag per dags dato;

- 1) Norge burde investere deler av fondet i virksomhet i fattige land for å bidra til økonomisk vekst og utvikling i slike land.
- 2) Norge burde plassere deler av fondet i et eget utviklingsfond som skal brukes til bistand.

Sett i lys av at oljefondet er basert på utnyttelse av en ikke-fornybar ressurs med stor innflytelse på miljø og fordeling av goder, er det fra et miljø- og rettferdighetsperspektiv berettiget å kreve at hele eller deler av fondet skal investeres i virksomhet som fremmer bærekraftig utvikling også i andre deler av verden.

Å investere i utviklingsland er som regel forbundet med økt risiko, noe som kan gi både positive og negative utslag for den økonomiske avkastningen. Når det gjelder det første forslaget er det verdt å merke seg at de store selskapene notert på de vestlige børsene (f.eks. Storbritannia, Sverige, Tyskland) ofte har et bedre rykte med hensyn på sosialt og miljømessig ansvar, enn hva tilfellet er for mange av de store selskaper notert på børsene i utviklingsland, f.eks. i Mexico og Hellas (Bartlett 2001). Det er med andre ord ikke gitt at investeringer via børsene i utviklingsland vil fremme utvikling og miljø på en god måte.

For å sikre en tilfredsstillende sosial og miljømessig profil på investeringene kan det derfor være hensiktsmessig å gå utenom børsene og i stedet satse på samfunnsinvesteringer. Forslaget om å opprette et utviklingsfond begrunnes med at et slikt fond kan lette gjennomgangen av opptrappingsplanen for bistanden, og gi inndekning for gjeldsslette utover det

som er vedtatt i regjeringen Bondeviks gjeldsplan. Et utviklingsfond kan dessuten gi rom for finansieringen av uventet store og akutte behov for nødhjelp, eller nye bistandsformer som forutsetter tilsagn om framtidige utbetalinger til bistandsformål.

For fullt ut å kunne utnytte potensialet som ligger i den norske petroleumsformuen, er det nødvendig å kombinere målsetninger fra ulike politiske sektorer. Den sektorvise inndelingen av norsk politikk gjør dette svært krevende. Spørsmålet til dagens forvaltningsregime må derfor bli: Er det viljen eller evnen som hindrer Finansdepartementet, finansanalytikerne i Norges Bank og representantene på Stortinget, i å ta disse utfordringene?

Selvsagt vil ikke sosialt ansvarlige investeringer alene løse verdens grunnleggende miljø- og fattigdomsproblemer. Men alternative investeringsstrategier kan allikevel bidra til å ikke gjøre vondt verre. I denne rapporten har vi prøvd å grunngi *hvorfor* dagens forvaltning av oljefondet ikke under noen omstendighet bør opprettholdes. Vi hevder videre at det fullt ut er mulig å etablere etiske retningslinjer uten at dette trenger å gå på bekostning av oljefondets overordnede målsetting. At Norges Bank, Finansdepartementet og Stortinget betviler dette, må allikevel gi følger for dagens forvaltningspraksis. Vi kan ikke tillate oss å bygge vår framtidige velferd på undertrykking av mennesker og ødeleggelse av miljøet. Dersom Norges Bank, Finansdepartementet og Stortinget holder fast ved at forvaltningen av Statens petroleumsfond er uforenelig med grunnleggende menneskerettigheter og miljøvern, bør en nødvendig konsekvens bli at oljefondets eksistens tas opp til en ny og grunnleggende vurdering.

Konklusjon

Etter andre kvartal 2001 utgjorde Statens petroleumsfond 523 milliarder kroner. Fondet forvaltes utelukkende etter økonomiske kriterier med unntak av miljøfondet på 2 milliarder. Til tross for at denne praksisen har ført til at oljefondet har investert i virksomhet som er skyld i alvorlige brudd på menneskerettighetene og ødeleggelse av miljøet, viser Norges Bank, Stortinget og Finansdepartementet stor skepsis til innføring av en alternativ forvaltningsstrategi.

Det finnes imidlertid en rekke økonomiske, juridiske, politiske, og moralske årsaker til å etablere etiske retningslinjer for oljefondet. Etiske retningslinjer kan blant annet:

- gi konkurransedyktig avkastning, risiko og forvaltningskostnader
- innføres uten at dette medfører uoverkommelige praktiske problemer
- styrke det juridiske grunnlaget slik at den norske stat kan ivareta sine juridiske forpliktelser i inn- og utland
- føre til økt konsistens i norsk politikk ved at oljefondet benyttes som styringsinstrument også i utenriks-, miljø- og bistandspolitikken
- ivareta den moralske integriteten til den norske befolkningen ved ikke å krenke hellige verdier og respektere normen om fritt informert samtykke
- sikre at miljø og uskyldige mennesker ikke lider unødige belastninger derom opplysninger om virksomheten blir innhentet i forkant.

Den alternative forvaltningsstrategien for oljefondet kan baseres på en kombinasjon av ulike utredningsmetoder for porteføljen; negativ og positiv filtrering, aksjonær engasjement og samfunnsinvesteringer. Gjennom *negativ filtrering* ekskluderes selskaper med uønsket, eller uetisk praksis, gjennom *positiv filtrering* inkluderes selskaper med ønsket eller etisk praksis. Aksjonæringasjement innebærer å

bruke sin innflytelsesmulighet som medeier i et selskap, for å endre selskapets overordnede målsetning og praksis i en mer sosialt ansvarlig retning. Samfunnsinvesteringer utgjør først og fremst investeringer i småskalaprojekter, der investorer får anledning til å stille sine økonomiske midler til disposisjon gjennom prosjekter som skal fremme utvikling på grasrotnivå. Mens filtrering og aksjonær engasjement prioriterer økonomisk avkastning på lik linje med de etiske retningslinjene, vil samfunnsinvesteringer i mindre grad legge vekt på det økonomiske utbytte.

De etiske retningslinjene for oljefondet kan være av *passiv* (reaktiv) eller *offensiv* (proaktiv) karakter. Mens en passiv tilnærming vil sikre at dagens formål ikke er i strid med internasjonal folkerett eller grunnleggende verdier i det norske samfunnet, vil en offensiv tilnærming bruke oljeformuen til aktivt å fremme målsetninger i miljø-, bistands-, finans- og utenrikspolitikken. For å få gjennomslag for en offensiv tilnærming kreves det at forvalterne av oljefondet er villige til å innse den makt og de muligheter som ligger i forvaltningen av en så stor kapitalformue. Fordi oljeformuen stammer fra forbruk og eksport av en ikke-fornybar og sterkt forurensende energiressurs bør det vurderes om hele eller deler av oljefondet burde investeres i virksomheter som fremmer bærekraftig utvikling som for eksempel fornybar energiteknologi i utviklingsland.

Ikke under noen omstendigheter kan dagens forvaltningspraksis videreføres. Norge velger å pumpe opp olje for større beløp enn vi klarer å forbruke. Dersom Norges Bank, Finansdepartementet og Stortinget holder fast ved at forvaltningen av Statens petroleumsfond er uforenlig med grunnleggende menneskerettigheter og beskyttelse av miljøet, bør en nødvendig konsekvens bli at oljefondets eksistens tas opp til ny vurdering.

Kilder

- Aftenposten 2001a:
"Tobakk mot dårlig samvittighet?"
24.03.01
- Aftenposten 2001b:
"Etisk rensing av aksjeporteføljen: Storebrand vasker seg" 18.03.01
- Aftenposten 2001c:
"Norges miljøstjerne daler" 11.12.01
- Aslaksen, J. & Synnøstvedt, T. 2001:
"Er etikk god butikk?", Økonomisk Forum nr. 6/2001, s.14-19.
- Bartlett, S.:
Notater fra seminar om "Forretningsmessig samfunnsansvar" 13.nov. 2001.
- Bellona 1999:
"Forslag til utvidet forskrift for Statens petroleumsfond", Brev til statsminister Kjell Magne Bondevik, finansminister Gudmund Restad og Stortingets finanskomité.
- Calvert Group 2001:
[Calvert. Online.no] "Calvert Social Index"
- Dagens Næringsliv 2001a:
"Bittelitt etikk for oljefondet" 12.06.01
- Dagbladet 1999:
"Oljefondet brukes til spill, tobakk og alkohol". 05.05.1999
- Dagbladet 1999:
"Oljepenger investeres i genmanipulering". 31.08.1999
- Dagsavisen 2001a:
"LO: Regjeringen mangler etikk". 03.09.01
- Dagsavisen 2001b:
"Millioner av barn rekrutteres av sexindustrien" 13.12.01
- Dow Jones 2001:
[Dowjones.com] DJSI.
- Economical and Financial Bulletin 2001:
"Sustainable investment - beyond the hype", KBC Banking and Insurance, No.3/2001, ISSN 1374-2124, p.1-12.
- French et. al. 2001:
"Socially responsible Investing Surges", ("Vital Signs .2001 - The trends that are shaping our future", ed. Abramovitz et. al.), World Watch Institute in co-operation with the United Nations Development Programme (UNDP), W.W. Norton & Company, New York, London, p. 113-115 (178).
- Finansavisen 1999:
"Staten eier umoral for én mrd" 05.05.99.
- Finansavisen 2001:
Bondevik ber nordmenn slutte å handle med Burma" [www.Finansavisen.no] 08.12.01
- FIN (Finansdepartementet) 2000a:
"Statens Petroleumsfond: økt eierandel i enkeltelskaper". Pressemelding 12.05.00.
- FIN 2000b:
"St.mld.nr.1 (2000-2001) Nasjonalbudsjettet 2001". (Om retningslinjer for det nye miljøfondet).
- FIN 2001a:
Brev fra daværende finansminister Karl-Eirik Schjøtt-Pedersen 04.05. 2001 til Stortingets finanskomité "Finanskomitéens behandling av Dokument nr. 8:79 (2000-2001) om en forvaltning av Petroleumsfondet som ivaretar grunnleggende hensyn til både miljøet og menneskerettigheter". <http://odin.dep.no/fin/norsk/stortinget/p10003171/p10002931/006051-110076/index-dok000-b-n-a.html>].
- FIN 2001b:
Pressemelding Nr.: 111/2001, Dato: 30.11.01:"Råd for Petroleumsfondet oppnemnt i dag".
[<http://odin.dep.no/fin/norsk/aktuelt/pressem/006071-070221/index-dok000-b-n-a.html>]
- FIN 2001c:
[http://odin.dep.no/fin/norsk/statens_petroleumsfond/index-b-n-a.html]
- Fortune 2001:
Global 500, [www.fortune.com].
- Första AP-fonden 2001a:
"Upphandling av etik och miljöanalys" [www.ap1.se] Aktuella upphandlingar.
- Första AP-fonden 2001b:
"Investment rules" [www.ap1.se]
- Gusevik 2001:
"Intervjuer foretatt av Forum for utvikling og miljø"
- Hovland, N.P og Sørsgaard, N.E 2001:
"Gi bort oljefondet!" Kronikk. 22.09.01. Dagens Næringsliv
- ILO (International Labour Organisation) 1998:
"The sex sector – the economic and social bases of prostitution in Southeast Asia", International Labour Office, Geneva.
- Joly, C. 2001:
"Etikk og investeringer et norsk paradoks", kronikk av Carlos Joly 18.11.01. Aftenposten
- Klassekampen 1999:
"Senterpartiet og oljefondet" Leder 19.03.99
- LO-nytt 2001:
"Stopp oljefondet i Burma".
- McNeill, D., Bøås, M., Ruud, A.1998:
"Oljefondet, etikk og politisk unnfalleshet": Kronikk, 06.01.98, Aftenposten.
- Nationen 1999:
"Investerer i sprit og spill". 06.05.1999

- Natur og Miljøbulletin 2001:
 "Indeks skal sikre etiske investeringer"
 nr.14/2001 s.9
- Nettavisen 1999:
 "Oljefondet investerer i tobakk, alkohol og
 gambling", 05.05.99
- Nettavisen 2001:
 "Kjøp grønne energiaksjer" 11.09.01
- Norges Bank 1998:
 Brev av 22. april 1998 fra Norges Bank til
 finansdepartementet "Konsekvenser for
 forvaltningen av petroleumsfondet av å
 innføre spesielle etiske retningslinjer"
 [http://www.norgesbank.no/petroleumsfon
 d/brev/etikk220498.html]
- Norges Bank 1999:
 "Brev av 16.mars 1999 fra Norges bank til
 finansdepartementet
 [http://solidaritetshuset.org/rorg/Tema/Olje
 /debatten/poldeb.htm]
- Norges Bank 2000:
 "Petroleumsfondets årsrapport 2000",
 [www.norgesbank.no]
- Norges Bank 2001:
 [www.norgesbank.no] sett 2001
- Norwatch Nyhetsbrev 1999:
 "Oljefondet uten retningslinjer – Støtter
 miljøverstinger og menneskerettighets-
 brudd", Framtiden i våre hendes søkelys
 på norsk næringsliv i sør. nr 5/99
- Ny Tid 2001:
 Oljefond uten moral "Motkrefter". 17.3.01
- Olsen, Ø. 1997:
 "Statens Petroleumsfond –et styrings-
 verktøy for finanspolitikken",
 [www.odin.dep.no/fin/norsk/norsk_okono
 mi/statens_petroleumsfond/publikasjoner]
- Osmundsen, T.2001a:
 "Oljefond med "økopremie"?, Økonomisk
 rapport 2/2001
- Osmundsen, T. 2001b:
 "Intervju foretatt av Forum for Utvikling
 og Miljø, april 2001
- Oughton D. 1996:
 "Ethical values in radiological protection",
 Radiation Protection Dosimetry, vol.68
 no3/4, pp. 203-208, Nuclear Technology
 Publishing
- RORG 2001a:
 "Temasider om oljefondet og etikk"
 Stortingets referat (midlertidig) fra
 Stortingets spørretime onsdag 7. mars
 2001.
 [http://www.solidaritetshuset.org/rorg/aktu
 elt/etikkspm.htm]
- RORG 2001b: "Temasider om oljefondet og etikk:
 Uttrekningsmekanismen",
 [http://www.solidaritetshuset.org/rorg/Tem
 a/Olje/ut.htm].
- RORG 2001c:
 "Temasider om oljefondet og etikk" Etikk
 ikke dårlig butikk.
 [http://www.solidaritetshuset.org/rorg/Tem
 a/Olje/.htm]
- RORG 2001d:
 "Temasider om oljefondet og etikk"
 Debatten om etiske retningslinjer.
 [http://www.solidaritetshuset.org/rorg/Tem
 a/Olje/.htm]
- SIF (Social Investment Forum) 2001:
 http://www.socialinvest.org] The Social
 Investment Forum, News and Media
 Center
- SIF (Social Investment Forum) 1999:
 "1999 Report on Socially Responsible
 Investing Trends in the United States", SIF
 Industry Research Program, Washington
 DC
- SiRi (Socially responsible Investing) 2001:
 [www.SiRi.com]
- Storebrand 2000:
 "Forretningsmessig Samfunnsansvar"
 Miljørapport 1998-2000, Forretnings-
 messig samfunnsansvar – Handlingsplan
 2000-2002
- Stortingstidende 2001:
 [http://www.stortinget.no/stid/2000/si0103
 21.html]
- Social Funds 2001:
 [www.socialfunds.com]
- SV (Sosialistisk Venstreparti) 2000-2001:
 "Dokument nr. 8:79. "Forslag fra
 stortingsrepresentantene Øystein Djupedal
 og Kristin Halvorsen om en forvaltning av
 Petroleumsfondet som ivaretar grunnlegg-
 ende hensyn til både miljøet og menneske-
 rettighetene"
- TV2 nyheter 2001:
 "Norge sponser fagforeningsknusere".
 30.04.2001 kl. 22:38
- UD (Utenriksdepartementet) 1989:
 "Om utviklingstrekk i det internasjonale
 samfunn og virkninger for norsk uten-
 rikspolitikk", St.mld. nr.11 1989
- Vermeir, W. & Corten, F. 2001:
 "Sustainable investment: The complex
 relationship between sustainability and
 return". This text is part of a larger dossier
 on the topic of SRI, published in Dutch and
 French in Bank-en Financieuzen/Revue
 bancaire et financière (Cordius Asset
 Management)
- Voksenåserklæringen 1997:
[http://www.krf.no/politikk/politiskedokum
 enter/voksenaas-
 dokumentet/voksenaasdokumentet.htm](http://www.krf.no/politikk/politiskedokum

 enter/voksenaas-

 dokumentet/voksenaasdokumentet.htm)
- VG 1999:
 "Kapitalisme og samfunnsansvar".
 27.04.1999

Vikan Ø. 2000:
"Norge: En renteniststat? -Statens
Petroleumsfonds innvirkning på norske

utenrikspolitiske interesser" POL-353
Utenrikspolitikk, Institutt for Sosiologi og
Statsvitenskap, Universitetet i Oslo.

Sammendrag

Ved å sette oljemilliardene i arbeid for miljø og utvikling, snarere enn for Nestlé, Wal-Mart og Coca-Cola, kunne Norge i løpet av ti år redusere verdens CO₂-utslipp med omtrent 18 ganger Norges egne utslipp. Ved å bidra til å senke prisene på fornybar energi kunne vi indirekte utløse enda større reduksjoner. Vi kunne frambringe vesentlige levekårsforbedringer for bokstavelig talt milliarder av mennesker i Sør. Og når alt dette var gjort, kunne vi ha Petroleumsfondet temmelig intakt når den ”andre eldrebølgen” ruller inn over landet. Det ville være stort nok til å dekke de økte pensjonsutbetalingene i all overskuelig framtid.

Denne rapporten beskriver hvordan det kan gjøres. Statens Petroleumsfond foreslås om-dannet – i første omgang for perioden 2003-2012 – til et *Revolverende fond for investering i fornybar energi (RIFE)*. Basert på myndighetenes forsiktige anslag for framtidige oljeinntekter, vil fondet i løpet av denne perioden disponere 2150 milliarder kroner, som foreslås investert i utbygging av fornybar energi i fattige land. Med inntekter som disse investeringene genererer i løpet av perioden, øker den disponible summen til 2775 milliarder.

Av dette foreslås **500 milliarder investert i solcelleanlegg** til husholdninger som i dag mangler strøm. Dette gjelder i dag ca. 2 milliarder mennesker eller 400 millioner husholdninger. Mange av disse kan ikke ventes å bli knyttet til strømnnett på lang tid. De fleste bruker i dag parafinlamper, som gir dårlig lys, høye utgifter, helseskadelig inneklime og betydelige CO₂-utslipp. Forslaget innebærer at RIFE tilbyr solcelleanlegg til 200 millioner husstander og krever betaling for strømmen i månedlige rater som er betydelig lavere enn deres tidligere utgifter til parafin og evt. batterier. Dette er en modell som er utprøvd i praksis i flere land med svært gode erfaringer, bl.a. av andre store oljeaktører som Shell og BP.

Kr. 2100 milliarder foreslås investert i utbygging av vindkraft. Dette vil forsiktig anslått være nok til å bygge vindmølleparker med en samlet årsproduksjon på 750 TWh – 20 % av strømforbruket i alle utviklingsland i dag. Strømmen foreslås solgt til nettselskap i Sør til

20 øre per kilowatttime - en pris som normalt er lavere en kostnaden for kraft fra fossile kilder.

Vel 100 milliarder foreslås overført til et gavefond, som brukes til å tilby alle husstander i Sør som ønsker det, brenselsparende ovner eller solkokere til matlaging. Matlaging over åpen ild eller med dårlige ovner bidrar i dag til avskoging og dermed til CO₂-utslipp og en rekke andre miljøproblemer. Det gir et helseskadelig inneklime og medfører at hundretalls millioner kvinner må bruke store deler av sin tid på vedsanking. Summen vil minst rekke til at 250 millioner husstander eller mer enn én milliard mennesker kan få slike ovner.

Som direkte følge av disse tiltakene kan **verdens CO₂-utslipp reduseres med mellom 700 og 800 millioner tonn** – ca. 3 % eller 18 ganger Norges utslipp. De indirekte virkningene kan bli enda større. RIFEs investeringer vil nemlig medføre en kraftig økning i det globale markedet for så vel solceller som vindmøller, og dermed påskynde utviklingen av billigere utgaver. Dette vil gjøre det mer attraktivt også for andre å investere i disse løsningene. Dersom investeringene opphører i 2013 vil Norge i ca. 17 år framover kunne **vente seg inntekter i størrelsesordenen 170 mrd. kr. av RIFEs investeringer**. Statens oljeinntekter ventes i denne perioden å være knapt halvparten så store. Til sammen vil disse inntektene være tilstrekkelige til å dekke de økte pensjonsforpliktelsene som følger med den ”andre eldrebølgen” fram til 2030, og samtidig bygge opp et fond der rentene kan brukes til å dekke disse merutgiftene i all overskuelig framtid.

Dersom det å satse hele oljeformuen på denne måten oppfattes som dristig, er det fullt mulig å begynne i det små og vinne erfaringer. Et **”mini-RIFE”** kan for eksempel etableres ved at kr. 12 milliarder av de årlige oljeinntektene avsettes til investeringer i fornybar energi i Sør. En satsing på dette nivået – der tre milliarder årlig investeres i solenergi og ni milliarder i vindkraft – vil i løpet av 10 år være nok til å fjerne CO₂-utslipp tilsvarende Norges egne. Det ville også bli verdens største enkelt-satsing på solenergi og den største på vindkraft i Sør, og dermed få stor symbolsk betydning.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	1
Innholdsfortegnelse	2
Det heldige landet	3
Medaljens bakside	3
Hvordan burde oljepengene brukes?	4
Den norsk oljebroen til solalderen:	5
Et revolverende fond for investering i fornybar energi	5
Satsing på solenergi	7
To milliarder uten strøm	7
Gode eksempel fra virkeligheten	8
RIFEs marked	8
Økonomiske resultat	9
Hva skjer etter 20 år?	10
Klimavirkninger av solenergien	11
Satsing på vindkraft	11
Utgangspunktet	11
Mulighetene	12
Resultatene	13
Gavefond for miljøeffektiv matlaging	14
Valgmuligheter etter 2013	15
Å "kappe" eldrebølgen...	16
...eller investere videre?	16
Om ikke vi vil det hele...	17
Noter	19

Det heldige landet

Norge sies å være blant de land i verden som gir mest økonomisk bistand til andre land. I 2000 overførte vi 11 milliarder kroner til fattigere land, og ble med det nr. 11 på OECDs liste over bistandsgivere i absolutt forstand. Regnet i forhold til bruttonasjonalinntekten lå vi på delt 3. plass med Sverige.

Sannheten kan imidlertid godt hevdes å være den motsatte: nemlig at Norge er blant de land som *mottar* mest bistand fra resten av verden. I 2001 økte Statens Petroleumsfond sin beholdning med 230 milliarder kroner¹: penger som er tenkt brukt til framtidige velferdsgoder for 4,5 millioner nordmenn. Det blir 50.000 kroner på hver av oss. Samme år mottok verdens ca. 5 milliarder fattige – eller statene de fleste av dem bor i – 470 milliarder i bistand fra rike land, eller 94 kroner per hode².

Er det riktig å sammenlikne disse summene? Kan Petroleumsfondets inntekter kalles bistand?

Det er i det minste viktige likhetspunkter. Oljeinntektene er ikke penger som er *tjent* på vanlig måte, gjennom hardt arbeid eller forretningsmessig dyktighet. Det er penger som er til overs *etter* at oljearbeiderne har fått lønn for sitt harde arbeid og oljeselskapene har fått store profitter etter skatt i retur for sin forretningsmessige dyktighet. Det er *ekstraordinær* profitt, penger som utlendinger betaler og som havner i den norske statskassa fordi prisen på olje ligger skyhøyt over utvinningskostnadene.

Andre land tilfører m.a.o. Norge eventyrlige pengesummer, langt ut over hva svetten og hjernevirksomheten bak varene de får igjen skulle tilsi. Flere land er i samme situasjon som Norge, men ikke i samme *lykkelige* situasjon. Bare to land hadde større oljeinntekter enn Norge i 2001: Saudi-Arabia og Russland. Til markant forskjell fra begge disse landene – og de aller fleste andre som eksporterer olje – hadde Norge vært blant verdens rikeste land også uten oljeinntektene. Minnet er kort, når noen i dag gir oljen hovedæren for at vi er det. Omkring 1970, *før* oljeproduksjonen tok til, var Norge nr. sju eller åtte blant verdens nærmere 200 land mht. inntekt per innbygger. Da

Framtiden i våre hender innledet sitt opprør mot det norske overforbruket i 1974, var landet ennå bare så vidt netto eksportør av olje.

Minnet er også kort, når Norges rett til å skattlegge oljeutvinning i Nordsjøen og Norskehavet blir tatt som en selvfølge. Inntil 1958 var rettstilstanden den at ressursene i og under havet – mer enn fire nautiske mil fra kysten – var menneskehetens felleseie. Skulle noen ha krevd skatt av utvinningen, måtte det ha vært verdenssamfunnet ved FN. Havrettskonferansen i 1958 ga kyststatene rett til ressursene under kontinentalsokkelen, men det var helt uklart hvor grensene for den norske sokkelen gikk. Det var den norske forhandleren Jens Evensen som i 1965 fikk i havn en avtale som innebar at hele Nordsjøen var å regne som kontinentalsokkel og at den skulle deles opp etter midtlinjeprinsippet. Hans oppgave var desto lettere som ingen på det tidspunktet ante hvor mye olje og gass som der fantes. Resultatet ble at fire millioner nordmenn fikk råderett over større ressurser enn 60 millioner briter, mens fem millioner dansker fikk smuler og 80 millioner tyskere intet.

En kombinasjon av slumpehell og dreven hevdning av nasjonale egeninteresser ligger altså bak det faktum at utlandet årlig pumper enorme summer inn i det som uansett hadde vært en av verdens mest velfylte statskasser. En kan kjenne moralsk ubehag ved denne situasjonen eller la det være. Selv om en mener at den norske staten har all mulig rett til pengene – på linje med en annen Lottovinner – er det mulig å mene at hellet burde deles med flere og fattigere mennesker. I hvert fall inntil nylig vant også lotterivinnere respekt på den måten.

Medaljens bakside

Kongeriket Norge er imidlertid ikke som andre lottomillionærer. Det finnes en mørkere side til gevinsten vår. Den kommer fra salg av produkter som skader det globale miljøet, og det på en slik måte at noen av verdens fattigste mennesker sannsynligvis vil bli hardest rammet. Forbrenningen av den mengden råolje, oljeprodukter og gass som Norge eksporterte i 2001 medførte CO₂-utslipp på vel

600 millioner tonn – 14-15 ganger Norges egne utslipp. Det er selvfølgelig umulig å vite hvor store skadene ved en fortsatt global oppvarming kommer til å bli, og like umulig å sette en pengeverdi på alle disse skadene. Men et av verdens ledende selskap i forsikringsbransjen, Münchener Rückversicherung, har anslått at de ekstra årlige skadene ved naturkatastrofer alene kan bli på 300 milliarder dollar årlig gjennom neste århundreⁱⁱⁱ. Relateres dette til årlige klimagassutslipp i samme størrelsesorden som i dag (30 milliarder tonn CO₂-ekvivalenter) innebærer det en kostnad på \$ 10, eller ca. 90 kroner, per tonn CO₂. Den norske oljen og gassen påfører i så fall verden hvert år framtidige merutgifter på ca. 55 milliarder kroner gjennom naturkatastrofer alene. Den britiske bransjeorganisasjonen Chartered Insurance Institute trekker i en fersk rapport opp et langt mer skremmende scenario^{iv}: om skadene ved naturkatastrofer fortsetter å øke i samme takt som de har gjort siden 1960-tallet, og verdens inntekter fortsetter å øke med 3 % årlig, vil hele verdens "BNP" i 2065 (vel 200.000 milliarder dollar) gå med til å dekke skadene ved naturkatastrofer. Den implisitte kostnaden for verden ved å brenne norsk olje og gass blir innenfor et slikt scenario ikke på 60, men på tusentalls milliarder kroner årlig.

Voldsomme uvær er bare én av mange sannsynlige følger av den globale oppvarmingen. Andre kostnader er bl.a. 1) dem som vil følge av langsiktige endringer i produksjonsvilkårene for alle primærnæringene (endringer medfører uansett tilpasningskostnader, men det er i tillegg stor sannsynlighet for at endringene på nettbasis blir negative, ved at det kommer mer regn der det allerede regner nok og mindre der vann er en knapp ressurs) og 2) dem som følger med økt utbredelse av en rekke smittsomme sykdommer.

Oljeinntektene har gjort Norge til finansiell kreditornasjon, men det kan også hevdes at de har satt oss i bunnløs miljøgjeld til resten av verden. Vi kritiserer gjerne stater og organisasjoner som profiterer på salg av våpen til tvilsomme kunder, på barne- og slavearbeid eller på handel med varer som bryter ned menneskers helse. Men hva med stater som profiterer på globale miljødeleggelser?

Her er Norge forbløffende konsekvent: ikke alltid i ord, men så avgjort i handling. Like lite

som den norske staten kvier seg for å basere innbyggernes framtidige velferd på globale miljødeleggelser, kvier den seg for å øke gevinsten ved å investere oljeinntektene i våpensalg, miljødeleggelser, tobakkshandel eller tvangsarbeid. Både Arbeiderpartiregjeringen under Jens Stoltenberg og den nåværende regjeringen har kontant, og med støtte fra flertallet på Stortinget, avvist å legge andre kriterier til grunn for Petroleumsfondets plasseringer enn de rent egoistiske: maksimal avkastning til Norge. Finansminister Per-Kristian Foss bekreftet seinest denne holdningen 22. februar 2002, da han svarte på et spørsmål fra stortingsrepresentant Karl-Anton Swensen om Petroleumsfondets investeringer i japansk kjernekraftindustri som leverer avfall til Sellafield.:

Petroleumsfondet skal forvaltes på en forsvarelig måte, hvor siktemålet er høy avkastning med moderat risiko, for på den måten å bidra til å sikre grunnlaget for framtidig velferd. Det har vært bred enighet i Stortinget om at man ikke skal benytte Petroleumsfondet som et aktivt virkemiddel til å fremme andre politiske målsettinger.

De eneste unntakene fra den nakne egoismen i forvaltningen av Petroleumsfondet er 1) at investeringer som er i direkte strid med Norges folkerettslige forpliktelser ikke skal skje (det skulle jo bare mangle) og 2) at det i 2001 ble opprettet et "miljøfond" på 1 mrd. kr., som er vedtatt økt til 2 mrd. i 2002. Dette innebærer at det skal tas miljøhensyn ved plassering av 2,7 promille av Petroleumsfondets forventede gjennomsnittlige beholdning i 2002. To milliarder kroner er om lag like mye som Statens Petroleumsfond har plassert i oljeselskapet Total Fina Elf, beryktet for sitt engasjement i Burma; hos Nestlé, beryktet for sin markedsføring av morsmelkerstatninger i Sør, eller hos Exxon Mobil. (Investeringene i disse tre selskapene var ved utgangen av 2001 hhv. på 2,2, 1,7 og 1,8 milliarder kroner^{vi}).

Fikenbladet – altså miljøfondet – er så pinlig lite at det snarere tjener til å framheve oljeselskapens moralske nakenhet.

Hvordan burde oljepengene brukes?

Johan Galtung foreslo i sin tid at de burde overføres til FN – slik resultatet godt kunne ha blitt, om ikke Havrettskonferansen i 1958 og

Jens Evensen hadde kommet en slik løsning i forkjøpet. På den måten kunne Norge få betalt sin miljøgjeld til verden, og pengene ville komme folk til gode som trenger dem mer enn oss. Det gjelder jo ca. 95 % av verdens nasjoner – alle dem som er fattigere enn et oljeløst Norge hadde vært.

Galtungs forslag falt på steingrunn, og det kan en nok regne med at et tilsvarende forslag gjør

i dag. Det finnes imidlertid en mulig mellomvei, som innebærer at Norge beholder oljepengene til seinere pensjonsbruk, men at de i mellomtiden investeres på måter som både kommer verdens fattige til gode og bidrar til å løse det problemet som oljen har vært med på å skape – altså den globale oppvarmingen. Det er denne muligheten vi skal utforske nærmere på de følgende sidene.

Den norsk oljebroen til solalderen: Et revolverende fond for investering i fornybar energi

Statens Petroleumsfond var ved utgangen av 2001 på 614 milliarder kroner. Det ventes å øke med nye 200 milliarder i løpet av inneværende år. Om et par år vil det passere 1000 milliarder kroner – én billion på norsk, eller *a trillion* på amerikansk.^{vii}

Det er svært mange penger. Så mange at de utgjør et maktmiddel til å endre verden vesentlig til det bedre. Norge besitter dette maktmiddelet, men per i dag er det galt å si at vi har makt. Makt oppstår nemlig i det øyeblikk den som har midlene, også har et mål og forfølger det bevisst. Det har Norge hittil uttrykkelig valgt å avstå fra – pengene brukes ikke til å påvirke noe som helst. De spres som prosentvis ørsmå aksjeposter i stort sett alle den rike verdens store, børsnoterte selskap, uten hensyn til hva de driver med, og uten at vi engang gjør aktiv bruk av stemmeretten på deres generalforsamlinger.

Det er mange tenkbare måter å investere billioner av kroner på slik at de påvirker verden til det bedre, og samtidig nesten sikkert gir avkastning. Her vil vi likevel fokusere på én, fordi den passer særlig godt for en formue som er tjent på å bidra til drivhuseffekten. Det gjelder muligheten for å investere pengene i spredning av nye, fornybare energiformer i den fattige verden.

Forslaget innebærer at Statens Petroleumsfond omdannes til et *Revolverende fond for Investering i Fornybar Energi*, heretter forkortet til RIFE. Med et revolverende fond menes at de

pengene fondet investerer kommer tilbake, og at det som kommer tilbake investeres på nytt så lenge en velger å opprettholde ordningen. Deretter kan de brukes, for eksempel til å finansiere norske pensjoner.

Mulige ”investeringsobjekt” for RIFE kunne være sol-, vind- eller bioenergi. Investeringer i sol- eller vindenergi vil enten føre til direkte reduksjoner i CO₂-utslipp – ved at de fortrenger eksisterende bruk av fossile brensler – eller gjøre det mulig for mennesker i fattige land å øke sitt energiforbruk uten at det medfører nye CO₂-utslipp.

Bioenergi er allerede den viktigste energikilden i mange fattige land. Stedvis er de eksisterende ressursene allerede fullt utnyttet eller overutnyttet. Det kan ha vesentlig negative miljøkonsekvenser, enten ved at avfallstoffer fra jordbruket blir brent i stedet for å komme jorda til nytte som gjødsel, eller gjennom avskoging som bidrar til drivhuseffekten. Det største behovet på bioenergifronten er derfor å få til *mer effektiv utnyttelse* av ressursene. Dvs. teknologier som gjør at en får mer nyttig varme ut av en gitt mengde ved, halm eller annen brensel.

Nedenfor vil vi særlig fokusere på mulighetene for investeringer i sol- og vindenergi. Det skyldes dels at det aktuelle teknologi- og kostnadsbildet er noe lettere å beskrive i disse tilfellene, enn for de *mange* ulike teknologiene som kan tenkes brukt for å effektivisere bruken av ulike former for bioenergi på en rekke ulike

bruksområder. Det kan tenkes at nærmere studier ville vise at RIFE kunne utløse enda større økonomiske, sosiale og økologiske gevinster ved å styre en del av investeringene mot bioenergi, enn ved å konsentrere seg om sol og vind. I så fall betyr det bare at RIFE som konsept er enda bedre enn det vår fokusering på sol- og vindenergi vil vise. Det finnes imidlertid nok en grunn for en slik fokusering: nemlig at vind- og særlig solenergi er teknologier som ennå er i utviklingsfasen, mens teknologier for bruk av bioenergi generelt er mer ”modne”. En sterk norsk satsing på sol og vind har derfor trolig større muligheter for å påskynde selve teknologiutviklingen og bidra til å gjøre disse energiformene mer attraktive, også for andre aktører i det globale energimarkedet enn RIFE.

I framsynte deler av næringslivet er den tre-dobbelte bunnlinjen – *the triple bottom line* – et anerkjent begrep. Det vil si at en vellykket bedrift ikke bare skal vise økonomisk overskudd, men også pluss så vel på det økologiske som det sosiale regnskapet. Det bør også være målsettingen for RIFE – til forskjell fra Statens Petroleumsfond av i dag, som er pålagt å lukke øynene for alt annet enn den ene, økonomiske bunnlinjen. En satsing på fornybar energi vil sikre den økologiske bunnlinjen, men denne bør i tillegg utformes slik at den sikrer den sosiale: det vil si at den bidrar til økonomisk utvikling for fattige land, og til bedre levekår for de fattigste menneskene i disse landene. Det tar forslagene nedenfor sikte på.

Før vi går nærmere inn på den mulige bruken av midlene, må vi danne oss et bilde av hvilke summer RIFE kan få å rutte med.

Hvor mye får RIFE å rutte med?

Som nevnt kan Statens Petroleumsfond ved utgangen av 2002 ventes å være på vel 800 milliarder kroner. Anslaget i Nasjonalbudsjettet for 2002 er på 850 mrd. kr, men dette var basert på en noe høyere forventet verdi ved

utgangen av 2001 enn den faktiske. I Nasjonalbudsjettet 2002 anslås det videre at synkende olje- og gassproduksjon i årene framover kombinert med lavere oljepriser vil medføre at statens netto kontantstrøm fra oljevirksheten vil synke fra 205 mrd. kr. i 2002 til 142 mrd. i 2005 og 120 mrd. i 2010.^{viii} (Alle tall i 2001-kr.) Oljeprisen forutsettes da snart å synke til kr. 135 per fat og holde seg der. Kontantstrømmen er lik det som tilføres Statens Petroleumsfond, så sant politikerne ikke bruker mer enn avkastningen av dette fondet til løpende utgifter.

Dette forsiktige anslaget innebærer at Petroleumsfondet – om altså politikerne ikke rører kapitalen – vil bli tilført om lag 1130 milliarder kroner i løpet av de åtte åren 2003 t.o.m. 2010. Anslås inntektene i hvert av årene 2011 og 2012 til 110 milliarder, blir det tale om 1350 mrd. kr. de neste ti årene, i tillegg til de vel 800 mrd. som ventes å stå inne ved utgangen av 2002 – altså til sammen ca. 2150 milliarder.

Dette tallet vil bli lagt til grunn når vi drøfter hva RIFE får å rutte med i den kommende ti-årsperioden. RIFE vil imidlertid også ha inntekter av sine investeringer i sol- og vindenergi. Det ligger som nevnt i revolveringsbegrepet at disse inntektene – i en kortere eller lengre periode – pløyes tilbake i nye investeringer. Det vil si at det *i denne perioden* heller ikke blir mulig å bruke ”avkastningen” av RIFE innenlands.

Nedenfor legger vi i utgangspunktet til grunn at RIFE etableres 1.1. 2003 og opprettholdes som revolverende fond nettopp i 10 år. Vi vil imidlertid også gjøre alternative beregninger der det legges til grunn at revolveringen opprettholdes i 20 år. Til grunn for disse legges at statens netto kontantstrøm fra oljevirksheten i åra 2013 t.o.m. 2022 blir på gjennomsnittlig 75 milliarder per år. Det er i samsvar med framskrivningen i Nasjonalbudsjettet 2002 og Langtidsprogrammet 2002-2005.

Satsing på solenergi

Det finnes flere tenkbare måter å investere på om en vil fremme bruken av solenergi, eller spesifikt sol-elektrisitet. Én er å satse på utvikling og produksjon av solceller, materialer til slike eller andre komponenter av sol-energisystemer. Målet for en slik satsing måtte være å framskynde utviklingen mot billigere system enn dagens, siden kostnaden fortsatt er den største hindringen for større bruk av solenergi. En annen mulighet ville være å investere i drift av større solcelleanlegg. Dette ville gi ”mest solenergi for pengene” på kort sikt, ettersom store anlegg har betydelig lavere kostnader per levert kilowattime enn små.

Paradoksalt nok er det en tredje løsning, nemlig å investere i *små* solcelleanlegg i Sør, som trolig vil gi det beste resultatet på samtlige tre bunnlinjer: den økonomiske, den sosiale og den økologiske. Som bieffekt vil en slik satsing dessuten bidra til å framskynde utviklinga mot billigere system, rett og slett fordi den kan flerdoble det globale markedet for slike anlegg.

To milliarder uten strøm

Om lag en tredjedel av verdens befolkning – to milliarder mennesker – savner i dag tilgang til strøm, fordi de bor så langt fra eksisterende kraftlinjer og i land som er såpass fattige at verken de eller myndighetene kan bære kostnadene ved å føre strøm fram. For noen av disse menneskene betyr det at de ikke har noen form for lys om kvelden. For de fleste betyr det at de får dyrt og dårlig lys – og mye innendørs forurensing på kjøpet – fra osende parafinlamper. Norske hytteeiere, som holder til i et klima med langt mindre sol enn de aller fleste av disse menneskene, har for lengst skjont at solenergi er et bedre alternativ. For dem har det vært et luksusproblem. For mange fattige mennesker i Sør er både utgiftene til parafin, det dårlige lyset og inneklimate derimot svært følbare levekårsproblem. Derav den *sosiale* gevinsten ved å investere i små solenergianlegg til husholdninger i Sør.

Den *økologiske* gevinsten ligger i at parafinlamper forbruker fossil energi langt mindre effektivt enn for eksempel oljekraftverk. Sagt på en annen måte, så slipper de ut mye mer CO₂ i forhold til mengden nyttig

energi de leverer (i form av lys), enn kraftverk som leverer energi til glødelamper, for ikke å tale om kraftverk som leverer energi til lavenergipærer eller andre elektriske apparat. En parafinlampe kan kreve alt fra ca. 20 til (ofte) flere hundre ganger mer energi for å gi samme mengde lys som en lavenergipære.^{ixx} Selv når det forutsettes at strømmen til lyspæra kommer fra et fossilt fyrte kraftverk der 2/3 av energien går tapt i verket og langs ledningsnett, vil pæra være titalls ganger mer effektiv enn de fleste parafinlamper. Derfor er mer vunnet for miljøet ved å bytte ut parafinlamper med mange små solcelleanlegg, enn ved å bytte ut fossilkraftverk med noen få kjempemessige solkraftverk som gir samme mengde energi.

Det som kanskje høres merkeligst ut, er at det å investere i småskala solenergianlegg til husholdninger i Sør også vil *lønne seg bedre* – for RIFE og den norske staten – enn å investere i store anlegg. Faktum er at store solcelleanlegg, som driver i konkurranse med kull-gass-, vann- eller andre kraftverk, *ennå* ikke kan lønne seg i det hele tatt. ”Investerer” en i slike, vil en få mindre penger igjen enn en la ut. Hvordan kan det da være at det kan lønne seg bedre å investere i små anlegg, der kostnadene per kilowattime blir enda høyere? Det er bare å spørre de 80.000 norske hytteeierne som har funnet det interessant, under lite gunstige klimaforhold, å investere i solenergi. De befinner seg, i likhet med to milliarder mennesker i sør, i et miljø der det ikke finnes konkurranse fra andre kraftverk, eller der kostnadene for å føre fram strøm fra disse hadde ligget til dels milevidt høyere enn ved å skaffe seg et solcellepanel.

Der det ikke finnes strøm fra kraftverk, er det mulig å ta en mye høyere pris for strøm fra solcelleanlegg, og likevel gi forbrukerne – dvs. fattigfolk i Sør – et tilbud som betyr at de får mye lavere utgifter enn ved bruk av parafinlamper. Med andre ord en vinn-vinn-situasjon, der de fattige blir de største vinnerne, fordi de i tillegg til lavere utgifter får et mye bedre produkt.

Om det er så gunstig: hvorfor gjør ikke strømløse mennesker i Sør investeringen i solenergi selv, uten at RIFE trenger å komme imellom?

Årsaken er ganske enkelt at *éngangssummen* – de få tusenlappene som trengs for å utstyre huset med solenergi – oftest er utenfor deres økonomiske rekkevidde. Derimot er det overkommelig å betale for strømmen etter hvert som den produseres, i månedlige rater. Det koster jo mindre enn det folk før la ut for parafin, og eventuelt for batterier til radio og andre småapparat.

Gode eksempler fra virkeligheten

Dette har enkelte bistandsaktører, og et par av verdens største energiselskap, allerede forstått.

Ett eksempel gjelder Indonesia, der to av tre husholdninger mangler nettstrøm, og der de i gjennomsnitt betaler om lag 80 kr. per måned for parafin. Her fikk 25.000 boliger på slutten av 1990-tallet egne solenergianlegg som resultat av et initiativ fra indonesiske myndigheter og den nederlandske provinsen Noord-Holland, som stilte med kapital.^{xi}

Satsingen ble innledet med to pilotprosjekt. Det ene av disse ble gjennomført i distriktet Lebak, der 500 boliger fikk slike anlegg. De er hver på 45 W merkeeffekt, som under indonesiske solforhold er nok til å produsere 88 kWh energi årlig. Det høres kanskje ikke mye ut, men det er nok til (eksempelvis) å holde tre 9 W lavenergilamper (tilsvarende 40 W glødelamper) tent 5 timer daglig, pluss å drive et radioapparat like lenge og et lite fjernsyn i vel tre timer daglig. (Kilden beskriver et eksempel der lyskildene var på bare 6 W og noe mer kunne brukes til andre apparat – det er jo valgfritt). Husholdningene må betale i underkant av kr. 30,- per måned for strømmen de får på denne måten, dvs. om lag en tredjedel av det de tidligere ga, mot å få mye mer lys og i tillegg strøm til andre apparat de måtte ha råd til å holde seg med. Prisen tilsvarende om lag kr. 4,- per kilowattime – avskrekkende for nordmenn, men altså en stor innsparing for menneskene det gjelder. Betalingsproblemer er tilsvarende sjeldne. Kostnaden for solenergisystemene (dvs. både solceller, ledninger, batteri og styringsenhet) var midt på 1990-tallet ca. 4000 kr., i 1999 på 2800 kr. per enhet.

Enda større dimensjoner er det over en del pågående og planlagte elektrifiseringsprosjekt ved hjelp av solenergi. Shell Oil har siden 1999 samarbeidet med det sørafrikanske energiselskapet Eskom om å bringe solstrøm til

50.000 husstander i den østlige Kapprovinsen i Sør-Afrika.^{xii} ^{xiii}I august 2001 var 6000 anlegg allerede installert og ytterligere 19.000 bestilt. I dette tilfellet må forbrukerne betale \$ 6 eller ca. 55 kr. per måned. Det er om lag det samme som de tidligere i gjennomsnitt ga for parafin og stearinlys, men altså nok en gang for et bedre produkt. Systemene er litt større enn dem som ble omtalt fra Indonesia – på 53 W merkeeffekt per husstand. Prisen per kWh ligger her trolig på vel 6 kr.

Også på Sri Lanka er Shell i gang med elektrifisering. Her har de installert solcelleanlegg hos 6.000 husstander siden 1998 og planlegger å gjøre de samme hos ytterligere 12.000 de neste to åra.^{xiv}

Konkurrenten BP ligger ikke langt etter. I samarbeid med det indiske storkonsernet Tata har de installert mange tusen solenergianlegg i ulike deler av India.^{xv}

I 2001 ble det klart at BP blir operatør for verdens hittil største enkeltstående solenergi-prosjekt, som skal bringe strøm i en eller annen form til 400.000 mennesker på Filippinene. 15.000 husstander får egne anlegg, mens det ellers dreier seg om strøm til vanning, skoler, klinikker, samfunnshus, gatelys osv. Her er det spanske bistandsmyndigheter som står for finansieringen.^{xvi}

RIFEs marked

Likevel er dette bare dråper i havet av behov. Det vi vil foreslå er på den ene siden ikke mer enn at den norske staten følger i fotsporene til andre av verdens store oljeaktører. På den andre siden går forslaget ut på å gjøre det i et omfang som monner globalt. Det har nemlig RIFE råd til.

Det er ikke meningsfylt å ta sikte på å forsyne samtlige 2 milliarder mennesker (ca. 400 millioner husstander) i Sør som i dag mangler strøm, med småskala solenergisystemer. Noen av disse bor nemlig slik til at de har rimelig utsikt til å bli knyttet til strømmett i overskuelig framtid. For mange er den utsikten derimot fjern, minst av samme størrelsesorden som den levetiden som vanligvis oppgis for solceller (20 år). Det er neppe for høyt å anslå at dette gjelder én milliard mennesker eller 200 millioner husstander.

La oss nå anta at RIFE setter seg fore i løpet av de kommende 10 årene å forsyne 200 millioner husstander med solenergisystem med samme effekt som i eksemplet fra Indonesia (45 W hver). Kostnaden ved dette kan fornuftig anslås til kr. 2500 per enhet (ferdig installert med lokal arbeidskraft). Vi så at den i Indonesia ble oppgitt til kr. 2800 i per enhet i 1999. Shell oppgir en kostnad på \$ 400 (kr. 3500) per enhet i Sri Lanka. De billigste små solcellemodulene på det europeiske markedet i dag koster vel € 4 (vel NOK 30) per watt merkeeffekt^{xvii} når de selges enkeltvis, hvilket tilsier en pris på 1400-1500 kroner for 45 W. Det er vanlig å regne med at ekstrakostnader til batteri, ledninger, reguleringsenhet og installasjon kommer på om lag like mye som solcellene, hvilket da kunne tilsa en totalpris på rundt kr. 3000 per enhet. Store kunder kan imidlertid oppnå betydelige rabatter.^{xviii}

Prisene er imidlertid fallende over tid, hvilket skulle bety at en gjennomsnittspris på kr. 2500 gjennom de neste 10 årene neppe er overdrevent optimistisk. En så stor bestiller som RIFE bør dessuten, om den spiller sine kort riktig, kunne oppnå lavere priser enn noen aktører hittil har gjort, bare i kraft av størrelsen. Som vi snart skal se, vil RIFE i dette scenariet ikke bare være en stor nok bestiller til å oppnå klekkelige kvantumsrabatter, men stor nok til å påskynde det fortsatte prisfallet i det globale markedet. Det siste forskutterer vi likevel ikke i prisanslaget.

Ved en pris på kr. 2500 per enhet blir kostnaden for 200 millioner enheter 500 milliarder kroner (av de 2150 milliardene RIFE i utgangspunktet rår over).

Anta nå at RIFE krever husstandene – ikke for kr 4,- som i Indonesia eller kr. 6,- som i Sør-Afrika, men for kr. 2,50 i gjennomsnitt per kilowatttime av strømmen de får. Ved en strømproduksjon på 88 kWh årlig utgjør det kr. 220 per husstand per år. Dette ville være nok til å redusere lysutgiftene for folk i Indonesia med ca. 80 % og i Sør-Afrika med 60 %. Selv i et så vidt fattig samfunn som Bangladesh brukte 40 % av husholdningene i 1998 mer enn 1500 taka (kr. 225) årlig på parafin og batterier^{xix}, ved dagens oljepriser tør andelen være betydelig høyere. Dvs. at minst halvparten trolig ville tjene rent økonomisk ved en

pris på 2,50 per kWh for strøm, i tillegg til å få mye bedre lys og mulighet for flere apparat.

For å sikre at tilbudet ble virkelig fordelaktig for nesten alle potensielle kunder, ville det likevel være fornuftig av RIFE å differensiere strømprisen etter lokal betalingsevne, slik at gjennomsnittet på kr. 2,50 f.eks. kunne komme til å bety kr. 3,50 i Indonesia, kr. 3,- i Sør-Afrika og kr. 1,25 i Bangladesh. Summene kunne med rimelighet indeksreguleres og tillegges de få ørene per kilowatttime som ville være nødvendige for å innkreve regningene ved hjelp av lokale medarbeidere.

Økonomiske resultat

Med en gjennomsnittlig årlig betaling på kr. 220 fra hver av 200 millioner husstander, ville RIFE's årlige inntekter av solenergien etter 10 år være på 44 milliarder kroner. Om investeringene – og dermed etableringene av strømabonnement – var jevnt fordelt på hvert av årene f.o.m. 2003 t.o.m. 2012, ville dette bety at RIFE's inntekter fra solstrømskunder ville bli på kr. 220 mill. allerede i løpet av denne perioden. Dette er det lite realistisk å tenke seg. Det ville ta noe tid å komme ordentlig i gang, både av organisatoriske grunner, og på grunn av kortsiktige kapasitetsbegrensninger i solcelleindustrien. Det siste framgår av at RIFE i løpet av 10 år skal installere solceller med en samlet effekt på 9.000 MW (9 milliarder W), eller i snitt 900 MW årlig, mens verdens solcelleproduksjon i 2001 var på 360 MW. En bestilling på 900 MW i 2003 ville neppe la seg oppfylle, og om den lot seg oppfylle i 2004, ville det trolig være til en betydelig overpris. I løpet av 3-4 år burde likevel produsentene kunne bygge ut kapasitet til å møte en slik etterspørsel. De er allerede vant med å øke produksjonen med 25-30 % årlig.

Om vi i stedet for den jevne kurven antar at 5 millioner husstander nås i løpet av 2004, 10 millioner i 2005, 15 millioner i 2006, 20 millioner i 2007 og 30 millioner i hvert av de fem påfølgende årene, blir RIFE's inntekter i løpet av de ti årene på 154 mrd. kr.

Ved inngangen til 2013 vil systemene da ha en gjennomsnittlig gjenstående levetid på ca. 17 år, om vi gjør som de fleste og antar at deres totale levetid er på 20 år. I løpet av disse 17 årene kunne RIFE på papiret vente seg inntekter på 44 milliarder årlig, dvs. totalt 748

mrđ. i tillegg til de før nevnte 154 mrđ, eller (avrundet) 900 mrđ. kr. i alt igjen for de 500 mrđ. som ble investert. Det dreier seg om faste kroner, ettersom vi har forutsatt at strømprisene indeksjusteres. Om fondets revolvering ble stanset i 2013, ville pengene som deretter kom inn kunne plasseres i verdipapirer etter hvert som de kom, og dermed gi ytterligere avkastning inntil en måtte velge å bruke dem. – Naturligvis vil det oppstå noen tap for RIFE. Ikke først og fremst fordi folk ikke betaler strømrregningene (som jo er mindre enn deres tidligere parafinregninger). Men det vil oppstå situasjoner som at boliger der anlegg er installert blir revet; at de som tegnet abonnement flytter, og de nye beboerne ikke vil overta det; eller at områder der RIFE har gått inn, blir knyttet til strømmnett før 20 år er gått. Med god planlegging og administrasjon bør omfanget av slike tap likevel være på ti- snarere enn hundretalls milliarder.

De (omtrent) 150 mrđ. som kommer inn i revolveringsperioden foreslås her overført til investeringer i vindkraft, jfr. neste bolc.

I virkeligheten har sannsynligvis de fleste solcelleanlegg lengre levetid enn 20 år. Det vil imidlertid være en grei ordning at RIFE frafaller alle krav overfor abonnentene etter at 20 år er gått, slik at de deretter har strømmen gratis. Abonnentene bør også når som helst ha mulighet til å kjøpe hele anlegget av RIFE, mot nåverdien av de innbetalingene de ellers skulle gjøre i resten av 20-årsperioden.

Hva skjer etter 20 år?

En kan spørre om hva som vil skje når anleggene faktisk ikke fungerer lenger, enten det viser seg å være om 20, 30 eller 40 år. Settes abonnentene tilbake på bar bakke, om RIFE har opphørt som revolverende fond og den norske staten ikke er villig til å investere i en ny generasjon med solcelleanlegg?

Neppe i de fleste fall. For det første vil gradvis flere få tilgang til strøm fra offentlige nett. For det andre vil en gradvis velstandsøkning i Sør medføre at flere om 20-30 år har råd til selv å investere i nye anlegg. For det tredje vil RIFE ha gitt et ikke uvesentlig bidrag til å øke velstanden nettopp hos sine abonnenter – ved å senke deres energiutgifter, skaffe barna godt lys til å lese leker i og et mindre helseskadelig

inneklimate. For det fjerde må solceller ventes å være vesentlig billigere om 20-30 år enn i dag. Og for det femte vil RIFEs egne aktiviteter ha gitt den utviklingen – mot billigere solcelleanlegg – et godt puff framover. Det globale markedet for solcelleanlegg var som nevnt på 360 MW i 2001. Av dette gjaldt ca. 40 % frittstående anlegg, inkludert husstandsanlegg. Ved 25 % årlig markedsvekst vil det akkumulerte markedet for sistnevnte i perioden 2003-2012 utgjøre om lag 9000 MW. Det foreslåtte investeringsprogrammet til RIFE vil altså doble dette markedet. Dess større marked, dess fortere må en regne med at prisene går ned. Det skyldes ikke bare stordriftsfordeler hos produsentene, men at økt etterspørsel vil føre til at det satses mer på forskning og utvikling.

Dette forutsetter riktignok at RIFE spiller sine kort godt. Vi har påpekt at kraftig økt etterspørsel på helt kort sikt kan drive prisene oppover, fordi det da kan oppstå flaskehals i kapasiteten. Det kan RIFE unngå ved å trappe gradvis opp. Men stor og garantert avsetning i årevis framover kan også virke som en sovepute for produsentene. Derfor må RIFE være like dreven i sine anbudsforhandlinger som Jens Evensen var det når det gjaldt å sikre norske oljeinteresser. Heldigvis er ikke utgangspunktet dårlig: Det finnes i dag minst et 50-tall produsenter av solceller omkring i verden, deriblant et 20-tall av betydelig størrelse. Er en det, vil RIFE *indirekte* – på grunn av prisreduksjonene en bidrar til – kunne utløse en enda større økning i den globale bruken av solenergi enn det som følger av egne investeringer.

Dette kan også gi interessante industrielle muligheter for Norge. Norge er en stor produsent av silisium, det viktigste råstoffet i de fleste solcelletyper. I de siste åra har vi også fått etableringer ”nedstrøms” i produksjonskjeden. Firmaet ScanWafer har siden 1997 produsert silisiumskiver til solceller i Glomfjord, og skal nå i samarbeid med Hydro utvide produksjonskapasiteten med et nytt anlegg på Herøya.^{xx} En fabrikk for produksjon av solceller er nå under oppbygging i Narvik.^{xxi} ^{xxii}Den veksten i det globale solcellemarkedet som RIFE kan bidra til, kan være med på både å sikre grunnlaget for eksisterende norsk industri og å skape grobunn for flere nyetableringer.

Klimavirkninger av solenergien

Miljøeffekten av å erstatte parafinlamper med solenergi kan antydes ved at en husstand som lar to parafinlamper brenne i fem timer per dag, typisk vil forbruke om lag en halv liter parafin daglig eller 183 liter per år. (Ved en pris på vel 2 kr. per liter svarer det til en utgift på 600 kr. – altså godt over gjennomsnittsutgiften i Bangladesh, men mindre enn i Sør-Afrika eller Indonesia. Parafinprisen varierer i virkeligheten mye i Sør, både over og under 2 kr.) 183 liter parafin gir om lag 0,45 tonn CO₂ (en norsk bil slipper i snitt ut 2,7 tonn per år). Er dette det gjennomsnittlige parafinforbruket til de 200 millioner husstandene RIFE vil nå, innebærer det at RIFEs innsats på dette om-

rådet alene kan spare verden for 90 millioner tonn CO₂-utslipp årlig fra og med 2013. Det er mer enn det dobbelte av Norges egne utslipp. Anslaget er godt i samsvar med et som er gjort i 2000 av IAEEL (The International Association for Energy-Efficient Lighting). De regner som midlere estimat med at det brukes 2400 PJ (petajoule) brensel årlig til belysning i verden^{xxiii}, dvs. av de ca. 400 millioner husstandene som mangler strøm. Dette svarer til 73 millioner liter parafin, som igjen vil gi 177 millioner tonn CO₂. Siden RIFEs målgruppe utgjør halvparten av disse, fører dette også til at ca. 90 millioner tonn blir et rimelig estimat for deres CO₂-utslipp ved belysning.

Satsing på vindkraft

Det vi har drøftet så langt – solceller – er ennå en ”nisjeteknologi” av kostnadsgrunner. Det er verdt en betydelig satsing fordi det kan gi store levekårsforbedringer for fattige familier, kombinert med et brukbart økonomisk resultat og en miljøgevinst som er betydelig, uten å gjøre det helt store innhogg i de globale klimagassutslippene.

Med vindkraft er bildet et annet. Dette er en teknologi som nærmer seg reint kommersiell konkurransedyktighet med fossilkraft, og som det er realistisk å utnytte i stor skala på kort sikt. Ved å investere i vindkraft som kan mates inn på nasjonale elektrisitetsnett i Sør, kan RIFE bidra til den generelle økonomiske utviklingen i landene det gjelder. Dette bidraget vil ikke være like spesifikt fattigdomsorientert som i tilfellet med småskala solkraftanlegg. Derfor vil ikke slike investeringer i vindkraft gi et like stort bidrag til plusstegnet ved den *sosiale* bunnlinjen i RIFEs regnskap. Derimot vil de gi et betydelig større bidrag til den *økologiske* bunnlinjen, fordi hver krone som investeres i vindkraft vil føre til større reduksjoner i CO₂-utslipp enn kronene som investeres i solenergi.

Etter at kr. 500 mrd. er investert i solenergi, vil RIFE i løpet av perioden 2003-2012 i utgangspunktet ha kr. 1800 mrd. til disposisjon for in-

vesteringer i vindkraft. Dette utgjør differansen mellom de 2150 mrd. som oljeinntektene skaffer til veie og 500 mrd., tillagt 150 mrd. i inntekter fra solenergien.

Allerede i løpet av tiårsperioden vil imidlertid investeringer i vindkraft generere betydelige inntekter, som forutsettes pløyd tilbake i nye investeringer. Det innebærer at den disponible summen i denne perioden kan utgjøre i størrelsesordenen 2400 milliarder kroner, noe som begrunnes nedenfor.

Utgangspunktet

Verdens vindkraftkapasitet utgjorde ved utgangen av 2001 ca. 23.000 MW (foreløpig anslag). Siden 1994 har den økt med om lag 30 % årlig^{xxiv}. Nærmere 80 % av dette fantes i bare fire land: Tyskland, USA, Spania og Danmark. Tall for alle land i Sør ved utgangen av 2001 er ikke kjente i skrivende stund, men disse hadde til sammen bare 10 % av den installerte kapasiteten ved utgangen av 2000. Av dette sto India alene for to tredjedeler^{xxv}.

Inntil nylig har vindkraft ikke kunnet konkurrere prismessig med gass- eller kullkraft, så lenge de fossile brenslene som leveres til kraftverk ikke er pålagt miljøavgifter. Utbyggingen som har skjedd har i stor grad blitt stimulert gjennom særlige priser og avsetningsgarantier

for strøm fra vindkraft, ved statlige investeringsstilskott, bistandsmiddel eller andre tiltak som har kompensert for den manglende prisingen av miljøskadene fra fossile brensel.

I dag kan det forekomme at vindkraftverk produserer strøm til samme pris som en kan komme ned på i et fossilkraftverk (noe over 20 øre/kWh), men dette skjer bare om de er plassert på steder med sjeldent godt vindklima. Ved en god, men ikke eksepsjonelt god plassering – der den gjennomsnittlige vindfarten 50 m over bakken ligger på 6,5-7 sekundmeter – kan kostnaden for strøm fra vindkraftverk etter de fleste kalkyler i dag ligge på mellom 30-40 øre/kWh. En kilde ved det danske statlige energilaboratoriet RISØ oppgir likevel 25-30 danske øre/kWh (ca. 26,5-32 norske øre) per kWh som aktuell kostnad for strøm fra godt plasserte møller på land.^{xxvi}

Kostnadsanslagene er forholdsvis sterkt avhengige, ikke bare av hvor møllene tenkes plassert, men også av den kalkulasjonsrenten som legges til grunn. Den alt overveiende delen av kostnadene ved å produsere vindkraft kommer nemlig i ett jafs – når det kjøpes, settes opp og knyttes til strømmettet. Når kostnadsalkylen omfatter de rentene de investerte pengene ellers kunne ha tjent, blir kostnaden selvfølgelig høyere dess høyere rentesatsen settes. De fleste kalkyler går ut fra rentesatser på 5-7 %. Dette er mer enn det avkastningskravet som er stilt til Statens Petroleumsfond (4 %), eller den faktiske avkastningen de siste fire årene, som har vært på 3,6 %.

Fossilkraftverk skiller seg fra vindkraftverk ved at en stor del av kostnadene kommer utover i levetiden, gjennom de løpende kjøpene av brensel, samt lønns- og andre kostander ved driften. Kostnadene ved å bygge verkene er til gjengjeld mye lavere per enhet av den forventede strømproduksjonen, enn for vindmøller. Dess høyere kalkulasjonsrente, dess mer fordelaktig virker fossilkraften. Av samme grunn vil fattige land som har knapt med rede kapital, finne det svært vanskelig å satse på vindkraft – akkurat som fattige husholdninger finner det vanskelig å satse på solenergi. De kan også være fristet til å utsette enhver investering lengst mulig – dvs. å drive gamle og sterkt forurensende kraftverk videre, når de hadde blitt erstattet i land med bedre tilgang på kapital.

Det er her Norge kommer inn. Det vi har i bøtter og spann er nettopp rede kapital – så mye av den at vi tåler å sette kalkulasjonsrenten lavt, eller til og med se bort fra den.

Mulighetene

Den rike verden er forfordelt når det gjelder vindressurser, ettersom noen av verdens beste finnes i vestavindsfeltene, mellom ca. 35 og 65 grader N og S. De fleste av verdens rike land ligger i det nordlige vestavindsfeltet, mens det sørlige i alt vesentlig består av åpent hav.

Til tross for dette, finnes det gode vindressurser også i Sør – om vi definerer gode ressurser som områder der den gjennomsnittlige vindfarten 50 m over bakken (navhøyden for en mellomstor moderne vindmølle) er 6.5 m/s eller høyere. En grovskisse av verdens vindressurser indikerer at vestkysten av Sør-Amerika, nordøstkysten av Brasil, deler av Karibia, nordvestkysten av Afrika, Madagaskar, deler av India og store deler av Sørøst-Asia alle hører til slike områder.^{xxvii} (Merk at tallene i kilden refererer seg til vindfart i 10 m høyde og må økes for å tilsvare 50 m). Etter hvert som nasjonale vindkart blir utarbeidet for stadig flere land, viser det seg at slike ressurser finnes på flere steder enn en gjerne har antatt. Slike kart er laget bl.a. for India^{xxviii}, for Brasil^{xxix} (der det viser seg at det finnes gode lokaliteter også sørover i landet), for Mexico^{xxx} (svært gode ressurser langs den karibiske kysten), for det sørøstlige Kina^{xxxi} – også med mange utmerkede lokaliteter – og for Filippinene^{xxxii}, der vindkraftpotensialet er anslått til hele 195 TWh årlig, over fem ganger landets nåværende strømforbruk. Til og med i Sør-Afrika, der vindressursene har vært regnet for heller dårlige, viser det seg at de er brukbare langs store deler av kysten.^{xxxiii} (Merk at tallene også i denne kilden refererer seg til vindfart 10 m over bakken).

Ved en vindfart på 6,5-7 m/s kan en vindmølle på 1 MW ventes å produsere ca. 2,5 GWh strøm årlig.^{xxxiv} Totalkostnaden for store vindmøller, ferdig oppsatt og tilknyttet el-nett, inkludert jordleie og alle andre utgifter, ligger i Danmark i dag – avhengig av modell – på mellom 6 og 8 mill. DKK per MW^{xxxv}, og er fortsatt synkende. Ved storskalaetablering av vindmølleparker i en del fattige land kan kostnadene bli litt høyere, fordi det kan være større behov for forsterkning av el-nettet der de

etableres. Om vi antar at slike parker, i snitt for den kommende 10-årsperioden, vil koste kr. 7 mill. per MW alt inkludert, betyr det at det for kr. 2100 mrd. kan etableres ca. 300.000 MW ny vindkraft i Sør. Med plasseringer der vindfarten er 6,5-7 m/s vil de gi en kraftproduksjon på ca. 750 TWh årlig. Da dette bør være minstekravet – noen parker bør ha atskillig bedre vindforhold – er det et klart forsiktig anslag over hva en slik investering kan gi igjen.

750 TWh tilsvarer ca. 20 % av det samlede strømforbruket i Latin-Amerika, Afrika og Asia (utenom Japan og Korea) i dag.^{xxxvi}. Det er godt innenfor grensen for hvilken andel vindkraft el-nettene i disse verdensdelen bør kunne tåle å ta imot ved dagens forbruksnivå, uten at variasjoner i vinden truer leverings-sikkerheten. En må dessuten regne med at strømforbruket vokser.

Hva skal til for at land – og netteiere - i Sør skal finne det attraktivt å la RIFE investere i vindkraft på deres område? Akkurat som når det gjelder lys til fattige husstander, må RIFE kunne tilby et produkt som er billigere enn billigste alternativ. Det betyr som regel en form for fossilkraft (RIFE trenger ikke se det som sin oppgave å forhindre vannkraftutbygginger der slike ressurser finnes, selv om det ofte er store miljøproblem knyttet også til disse). Der fossilkraftverk enten skal erstattes eller det er planer om å bygge nye, er 20 øre/kWh omtrent den strømprisen som skal til for å underby slike planer. (Det forutsetter at det fossile brensel ikke er subsidiert).

Resultatene

Priset til 20 øre/kWh, vil en årlig strømleveranse på 750 TWh gi RIFE en årlig inntekt på 150 mrd. kr. fra det tidspunktet vindkraftutbyggingen er fullført. De 20 ørene indeksreguleres i likhet med betalingen for solenergi.

Om utbyggingen av vindkraft i Sør skjedde jevnt med 30.000 MW årlig fra og med 2003, ville inntektene i perioden 2003-2012 bli på 750 mrd. kr. Av liknende grunner som når det gjelder solenergi, er det imidlertid ikke realistisk å tenke seg at en kunne komme i gang for fullt med en gang. Her er det tale om tiltak som ville kreve til dels lange forhandlinger og planleggingstider. Verdensmarkedet for vindmøller var i 2001 på 5500 MW, hvilket betyr at den foreslåtte satsingen fra RIFE også

i dette tilfellet ville kreve betydelige kapasitetsutvidelser hos de av produsentene som vant anbud. Til gjengjeld betyr det at RIFEs satsing også på dette området burde skynde på utviklingen mot billigere vindmøller.

Om vi tenker oss at RIFE ikke setter noen vindmøller i drift i 2003 eller 2004, men 10.000 MW i 2005, 20.000 MW i 2006, 30.000 MW i 2007, 40.000 MW i 2008 og 50.000 MW i hvert av de fire neste åren, blir inntektene i løpet av perioden på 475 mrd. kr. Av dette har vi allerede forutsatt at 300 mrd. ble pløyd tilbake i nye vindkraftinvesteringer (differansen mellom 2100 mrd. og de 1800 mrd. RIFE hadde å rutte med fra inntekter av olje og solenergi).

Det gjenstår altså 175 mrd. En del av dette vil gå med til drift og vedlikehold av vindmølleparkene. Under danske forhold anslås dette å koste 1,5 - 2 % av investeringssummen per år, når det er tale om større vindmøller. Da investeringskostnadene vi har regnet med er basert på møller produsert i Nord, mens drift og vedlikehold i alt vesentlig vil bli utført av lokale medarbeidere i Sør, bør forholdet bli klart gunstigere i RIFEs tilfelle. Dette selv om disse medarbeiderne får svært god lønn etter lokale forhold. RIFE vil dessuten ha eksepsjonelle stordriftsfordeler. Vi vil derfor anta at drift og vedlikehold koster 1 % av investeringssummen årlig. Det vil utgjøre 66,5 mrd. kr innenfor investeringsperioden, 21 mrd. kr. årlig deretter. Vel 100 mrd. kr. blir altså ikke brukt i løpet av investeringsperioden. Disse pengene foreslås overført til RIFEs gavefond (se nedenfor).

RIFEs investeringer i vindkraft bør i størst mulig grad målrettes slik at de kommer til erstatning for kullkraftverk som er modne for nedleggelse eller som ellers ville blitt åpnet for å dekke nye kraftbehov. Siden kullkraft er den dominerende el-kilden både i Kina, i India, i Sør-Afrika (som står for halve strømforbruket i Afrika) og en rekke andre land i Sør, bør dette langt på vei kunne realiseres. Et kullkraftverk slipper ut ca. 0,8 millioner tonn CO₂ per TWh strøm som produseres. 750 TWh vindkraft vil derfor kunne redusere verdens CO₂-utslipp med inntil 600 millioner tonn – om lag 14 ganger Norges egne utslipp. Den samlede reduksjonen som direkte følge av RIFEs investeringer i sol- og vindenergi ville da bli på

690 mill. tonn, eller 2,7 % av de globale utslippene. I tillegg kommer den reduksjonen som RIFEs aktiviteter *indirekte* ville utløse,

ved å bidra til at solceller og vindmøller ble billigere og dermed mer attraktive også for andre aktører i energimarkedet.

Gavefond for miljøeffektiv matlaging

Vel 100 mrd. kr. av RIFEs inntekter fra sol- og vindenergi er så langt ikke disponert innenfor investerings- (og revolverings-) perioden.

Disse pengene foreslås brukt til å løse miljø- og levekårsproblem ved en innsats på det området der fattige husholdninger i Sør bruker mest energi i dag: matlaging. Det skjer i dag oftest enten ved fossil energi (propan eller parafin) ineffektiv brenning av ved eller tre-kull – på åpen ild eller i dårlige ovner - som ofte bidrar til avskoging, og dessuten medfører at kvinner må bruke store deler av tiden på å finne ved, eller store deler av inntekten på å betale for trekkullbrenning av møkk som heller burde brukes som gjødsel.

Det finnes to vesentlig mer miljøvennlige alternativer – da bortsett fra elektriske komfyrer, som er miljøvennlige nok om strømmen kommer fra sola eller vinden, men der både komfyren og strømmen blir relativt dyre. Det ene er solkokere – innretninger som finnes i utallige varianter, men grunnleggende sett virker ved at de fokuserer solstråling mot en beholder som rommer maten, slik at den langsomt blir kokt. Et vell av informasjon om ulike typer finnes på nettstedet til organisasjonen Solar Cooking International.^{xxxvii} Det andre alternativet er mer effektive ovner for ulike typer brensel – som kan utnytte 20 % eller mer av energien i brensel, mot typisk rundt 5 % ved åpen ild eller 10 % i en dårlig ovn. Også disse finnes i utallige varianter – for eksempel *Lorena*- og *Justa*-ovnene fra Mellom-Amerika, *Mirte*-ovnen fra Etiopia, *Fantana Mitsitsy*-ovnen fra Madagaskar osv. En norskutviklet variant har fått navnet *Peko Pe* – ”den som løser problem” på swahili - og har den ekstra fordelen at den ikke bruker ved som brensel, men gress.

Kostnadene for slike ovner varierer vidt. Når det gjelder solkokere, kan en kilde oppgi at materialene til en enkel variant kan skaffes for

om lag kr. \$ 2^{xxxviii}, mens det i den motsatte enden av spekteret finnes avanserte modeller å få kjøpt for \$ 300. Mange kilder oppgir priser på mellom \$ 30 og \$ 50 (kr. 260-440) enten for materialer eller for ferdig monterte kokere. Den finske Soltekniska Föreningen har hatt suksess med å selge kokere for FIM 45,- (ca. kr. 60,-) i Tanzania, men den reelle kostanden for disse synes å være nærmere det dobbelte^{xxxix}. To mye brukte indiske modeller koster hhv. 500 og 600 rupi (ca. 100 kr.)^{xl}

Mye av det samme spennet finnes når det gjelder forbedrede ovner. *Fantana Mitsitsy*-ovnen hevdes å koste bare \$ 2^{xli} og *Mirte*-ovnen \$ 5^{xlii}. *Lorena*-ovnen hevdes å komme på \$ 14 i Guatemala^{xliii}, *Justa*-ovnen derimot på \$ 40 i Honduras^{xliv}. *Peko Pe*-ovnen selges i Norge for kr. 250,-^{xlv}

Det synes å være rimelig å anta at de fleste familier i Sør vil kunne tilbys enten en forbedret ovn eller en egnet solkoker eller materialer til selv å bygge en slik, pluss den rådgivningen som måtte være nødvendig, for kr. 400,- eller mindre. RIFE kan gå ut med tilbud om en solkoker eller forbedret ovn av valgfri type, helt gratis, til de familiene i Sør som måtte ønske en. 100 milliarder kroner vil rekke minst til 250 millioner ovner. Det finnes i alt nærmere én milliard husstander i Sør, men faren er neppe at for mange slår til. Den reelle målgruppen vil være dem som opplever knapphet på brensel som et daglig problem, og som ikke selv har hatt råd til forbedrede løsninger. Selv i denne målgruppen har det ofte vist seg som en utfordring å vekke interesse for solkokere eller nye ovnstyper, skjønt tilfredsheten med de fleste variantene rapporteres å være høy blant dem som har tatt dem i bruk.

Reduksjonen i brenselforbruk blant husstander som enten har tatt i bruk solkokere eller forbedrede ovner oppgis typisk til 50-60 %. Det

kan synes overraskende at den ikke er større i tilfellet solkokere – som jo ikke krever brensel overhodet – men forklaringen er at de ikke egner seg like godt til *alle* former for matlaging, og at det finnes noen ulemper: matlagingen må skje utendørs, og tar lenger tid enn ved brenselovner (selv om maten ”passer seg selv” i løpet av denne tida).

Brenselforbruket blant familier som bruker ved til matlaging varierer betydelig både mellom og innen land. Det gjennomsnittlige forbruket av ved per capita i Sør er av FAO anslått til vel $0,3 \text{ m}^3$ ^{xlvi} (1,6 mill. m^3 fordelt på 5 mrd. mennesker), noe som imidlertid inkluderer bruk i næringsvirksomhet. Bruken til matlaging alene er imidlertid vel så høyt hos dem (grovt sagt halvparten av husstandene i Sør) som overveiende bruker denne energikilden, direkte eller i form av trekull, til matlaging. Det vil være enda høyere blant den andelen av denne halvparten som ikke har forbedrede ovner. 3-4 m^3 per husstand på 5 personer per år kan være et rimelig anslag for det gjennomsnittlige vedforbruket til matlaging i denne gruppa. Det vil si ca. 2 tonn ved, som avgir 2,2 tonn CO_2 når den brennes. 250 millioner husstander hver med et slikt forbruk vil da produsere ca. 275 millioner tonn CO_2 ved mat-

laging. I det hypotetiske tilfellet at alt vedforbruk medførte avskoging – dvs. at ingen trær vokste opp igjen der det var tatt ut ved – ville dette være et netto bidrag til drivhuseffekten. I virkeligheten er det ikke så ille, men det er ikke urimelig å tro at 50-60 % reduksjon av vedforbruket til matlaging blant så mange husstander ville redusere verdens *netto* CO_2 -utslipp med i størrelsesordenen det dobbelte av Norges egne utslipp (~80 mill. tonn per år). Andre miljøgevinster ved å stoppe avskogingen ville være minst like viktige: å hindre erosjon, bevare vannbalansen, hindre forørkning og verne biologisk mangfold.

Akkurat som når det gjelder å erstatte parafinlamper med solenergi, kan de aller største gevinstene ved å minske vedbehovet likevel være helsemessige og sosiale. Dårlige ovner bidrar enda mer enn parafinlamper til helseskadelig innneklima, med store utslipp av kullos, sot og kreftframkallende tjærestoffer. Lange marsjer etter ved – og hjem med den på hodet eller ryggen – er i bokstavelig forstand blant de tyngste byrdene for svært mange kvinner i Sør.

Gavefondet vil derfor bidra negativt til RIFEs økonomiske bunnlinje, men med store pluss-tegn både til den sosiale og den økologiske.

Valgmuligheter etter 2013

Fra og med 2013, t.o.m. 2029, vil RIFEs årlige inntekter av sol- og vindenergi ifølge de forholdsvise forsiktige regnestykkene ovenfor være på ca. 170 mrd. 2002-kroner. Summen framkommer ved at brutto inntekt fra vindkraft er på 150 mrd. årlig, hvorav 21 mrd. brukes til drift og vedlikehold av anleggene (dvs. at nettoen er på 129 mrd.) mens solenergien på papiret gir 44 mrd. årlig. Antar vi at tap pga. at noen solenergianlegg ”går ut” utgjør 3 mrd., blir det til sammen 170 mrd. igjen.

At inntektene løper t.o.m. 2029 er en liten forenkling, da 20 års økonomisk levetid på sol- og vindkraftanleggene i virkeligheten betyr at inntektene vil begynne å avta fra 2024-2025, men til gjengjeld ikke opphøre helt før i 2032.

Vi beholder denne forenklingen i drøftingen nærmest nedenfor.

Disse 170 mrd. kommer i tillegg til de fortsatte inntektene fra petroleumsvirksomheten, som i Langtidsprogrammet 2002-2005 og Nasjonalbudsjettet 2002 er anslått til ca. 90 mrd. kr. i 2013, fallende til ca. 54 mrd. i 2029. (Verdiene følger av Langtidsprogrammets framskrivning av BNP til 2050, kombinert med framskrivninger av den andelen statens netto kontantstrøm fra petroleumsvirksomheten ventes å utgjøre av BNP. I det siste tilfellet er verdier for 2012 og 2029 interpolert mellom verdier kildene oppgir for 2010, 2020 og 2030).

En vil da i 2013 stå overfor flere muligheter. En kan fortsette gjennom perioden fram til 2030 å gjøre det alle andre rike land blir nødt til å gjøre, nemlig betale pensjonene og sette resten av pengene på bok. I så fall vil det legge seg opp til sammen ca. 4,1 billioner kr. innen 2030, som ved 4 % avkastning øker til 5,9 billioner kr. – nesten fem ganger Norges BNP i 2001 og godt over tre ganger den BNP som Norge ventes å ha i 2030 ifølge prognosene i Langtidsprogrammet 2002-2005^{xlvii}.

Å "kappe" eldrebølgen...

Eller en kan velge å begynne å bruke pengene f.o.m. 2013. De kan da brukes til å "kappe toppen" av den økningen i pensjonsutbetalinger som ventes å følge av den "andre eldrebølgen", som setter inn nettopp da. Eldrebølgen ventes å medføre en økning i de årlige pensjonsutbetalingene på i størrelsesordenen 140 milliarder årlig (fra ca. 150 til 290 milliarder per år) mellom 2012 og 2029. Den økningen kan dekkes ved at en f.o.m. 2013 bruker 8 milliarder mer hvert år av olje/RIFE-

pengene (8 mrd. i 2013, 16 mrd. i 2014, 24 mrd. i 2015 osv.). Ved utgangen av 2029 vil en i så fall likevel sitte igjen med ca. 4,3 billioner, forutsatt 4 % avkastning. Ved samme avkastning også framover vil dette være nok til å dekke en årlig merutgift til pensjoner (i forhold til 2013-nivå) på inntil 170 mrd. kr. på ubestemt tid. Dette selv om alle løpende petroleumsinntekter skulle bortfalle f.o.m. 2030.

...eller investere videre?

Som en tredje mulighet kunne en velge å fortsette å reinvestere i fornybar energi, for eksempel i en ny tiårsperiode. La oss ta eksemplet vindkraft, med samme pris- og kostnadsforutsetninger som ble gjort for perioden 2003-2012. Her kunne RIFE med hjelp av sine inntekter fra tidligere investeringer i sol- og vindenergi, pluss løpende oljeinntekter, i perioden 2013-2022 investere ca. 3,8 billioner kroner, slik det framgår av tabellen nedenfor (forutsetningen er at hver 2,8 investerte milliarder gir en årsproduksjon på 1 TWh som betales med kr. 200 millioner):

Tabell 1: Disponible midler for RIFE i perioden 2013-2022 ved reinvestering i vindkraft, forutsatt uendrede pris- og kostnadsforhold fra forrige tiår. Alle tall i mrd. kr.

	Petroleumsinntekter	Inntekter av tidligere investeringer (2003-2012)	Inntekter av nye investeringer som pløyes tilbake	Kostnader til drift og velikehold	I alt
2013	90	170			260
2014	88	170	19	-3	274
2015	86	170	38	-5	289
2016	83	170	59	-8	304
2017	81	170	81	-11	321
2018	79	170	103	-14	338
2019	77	170	128	-18	357
2020	74	170	153	-21	376
2021	72	170	180	-25	397
2022	70	170	208	-29	419
Akkumulert	800	1700	995	-33	3335
Memo: Inntekt 2023	68	170	238	-33	443

For de nær 3,4 billionene kunne det med tidligere forutsetninger bygges vindkraftverk med en produksjonsevne på nærmere 1200 TWh årlig. Om disse erstattet kullkraftverk ville det være nok til å redusere verdens CO₂-utslipp med *ytterligere* nær én milliard tonn eller fire prosent (dvs. totalt nærmere sju prosent,

medregnet det som ble realisert gjennom utbyggingen fra 2003-2012). For å få til dette måtte RIFE trolig utvide sitt engasjement til også å omfatte utbygging i rike land.

I virkeligheten er det ikke direkte ønskelig at dette scenariet blir realisert, selv om det ville

gi store CO₂-reduksjoner og dessuten store inntekter til Norge (godt over 400 milliarder årlig gjennom resten av 2020-tallet, om lag en kvart milliard årlig gjennom 2030-tallet). Det er nemlig å håpe at RIFE's innsats vil ha ført til at vindkrafta om 10-12 års tid er i stand til å utkonkurrere kullkraft helt på egen hand. I så fall vil en fortsatt innsats fra RIFE's side ikke egentlig fortrenge kullkraften, men skje i konkurranse med andre vindkraftinvestorer, og bare utløse CO₂-reduksjoner som sannsynligvis ville kommet uansett.

Om dette er den lykkelige situasjonen, vil det være mer interessant for RIFE å se på andre teknologier som på det tidspunktet står der vindkraften er i dag – bare et lite stykke unna det virkelige gjennombruddet. Det kan tenkes å være nye enøk-teknologier, nye anvendelser av solenergien, eller hydrogen til transportsektoren. Helt sikkert er det at det vil finnes investeringsobjekt nok – om vi tåler å vente noen år med å forbruke lottogevinsten.

Om ikke vi vil det hele...

Ved å sette oljemilliardene i arbeid for miljø og utvikling, snarere enn for Nestlé, Wal-Mart og Coca-Cola, kunne Norge i løpet av ti år trolig redusere verdens CO₂-utslipp med i størrelsesordenen 18 ganger Norges egne – direkte. Ved å bidra til å senke prisene på fornybar energi kunne vi indirekte utløse enda større reduksjoner. Vi kunne frambringe vesentlige levekårsforbedringer for bokstavelig talt milliarder av mennesker i Sør. Og når alt dette var gjort, kunne vi ha Petroleumsfondet temmelig intakt når den ”andre eldrebølgen” ruller inn over landet. Det ville være stort nok til å dekke de økte pensjonsutbetalingene i all overskuelig framtid.

Likevel er det kanskje ikke trolig at tanken vil vinne umiddelbart gehør. Den innebærer et radikalt brudd med de prinsippene som hittil er lagt til grunn for forvaltningen av Statens Petroleumsfond.

Det er imidlertid fullt mulig å begynne i det små, vinne erfaringer og gå videre om de viser seg gode. La oss si at Norge i utgangspunktet legger opp til et ambisjonsnivå som er å utløse CO₂-reduksjoner av samme størrelsesorden som våre egne utslipp, og det i løpet av ti år. Samtidig vil vi bidra til levekårsforbedringer – om ikke for milliarder, så i alle fall for et hundretalls millioner mennesker.

Aritmetikken er faktisk enkel. I drøftingen overfor forutsatte vi at RIFE satset alle de pengene som står på bok i dag, pluss det som

ventes å komme inn fra oljevirkosomheten fram til 2012: til sammen 2150 milliarder kroner. De samlede investeringene, pluss utlekkene til RIFE's gavefond, var større: 2775 milliarder kroner, men differansen ble dekket av inntekter som investeringene genererte allerede fram til 2012. Med 2150 milliarder petroleums kroner var det mulig å utløse CO₂-reduksjoner på anslagsvis 18 ganger Norges.

Det er ingen ”terskler” i dette investeringsprogrammet. Det store omfanget kunne ventes å gi positive tilbakekoplinger ved å føre til prisreduksjoner på det det skulle investeres i (solceller og vindmøller), men vi valgte den forsiktige linjen og ikke innkalkulere slike utslag. Derfor bør det være mulig å satse en vilkårlig mindre sum, og oppnå proporsjonalt mindre resultat.

Vil en redusere verdens CO₂-utslipp med like mye som Norges (ca. 41 millioner tonn årlig), er det altså nok å satse 1/18 av 2150 mrd. kr., dvs. 120 mrd. kr. eller 12 milliarder årlig de neste ti årene – herav ca. 3 milliarder på solenergi og 9 milliarder på vindkraft. For å komme helt i mål, forutsettes det at satsingene faktisk gir noen inntekter tilbake som kan reinvesteres. Noe annet ville være høyst usannsynlig, men hvor sikkert kundene i Sør betaler – og hvor lett det er å rekruttere dem i utgangspunktet – hører til de tingene en ville høste erfaringer med gjennom et slikt forsøk.

Dersom erfaringene med et ”mini-RIFE” på 12 milliarder årlig etter tre, fire eller fem år tviste seg positive, ville det ikke være noe til hinder for å øke innsatsen.

Selv om de direkte effektene ville bli mindre enn av en full satsing fra starten, ville også en

satsing av dette omfanget ha en uhyre viktig internasjonal signaleffekt. Det ville bli den overlegent største enkeltsatsingen på småskala solenergianlegg i verden til nå, og den største satsingen på vindkraft i Sør. Slett ingen dårlig start.....

Noter

- ⁱ <http://www.norges-bank.no/petroleumsfond/rapporter/2001/1.html>
- ⁱⁱ <http://www.oecd.org/pdf/M00001000/M00001388.pdf>
- ⁱⁱⁱ <http://www.uow.edu.au/arts/sts/sbeder/columns/probe19.html>
- ^{iv} <http://www.cii.co.uk/climate.pdf> (se s. 79)
- ^v <http://www.stortinget.no/spti/dw-o2002022010-003.html>
- ^{vi} <http://www.norges-bank.no/petroleumsfond/rapporter/2001/index.html> (Se Aksjebeholdninger per 31. desember 2001)
- ^{vii} <http://www.norges-bank.no/petroleumsfond/rapporter/2001/index.html>
- ^{viii} <http://www.statsbudsjettet.dep.no/html/stmld/kap03.htm> (avsnitt 3.2.5)
- ^{ix} <http://195.178.164.205/IAEEL/iaeel/news/1999/tva1999/tabell1.html>
- ^x http://195.178.164.205/IAEEL/iaeel/news/2000/ettva2000/NatGlob_b_1-2_00.html
- ^{xi} <http://www.caddet-re.org/assets/no107.pdf>
- ^{xii} <http://allafrica.com/stories/200108210007.html>
- ^{xiii} <http://www.hartford-hwp.com/archives/37a/061.html>
- ^{xiv} http://www2.shell.com/home/Framework?siteId=rw-br&FC1=&FC2=&FC3=%2Fw-br%2Fhtml%2Fiwgen%2Ffeatures%2Ffeature_sri_lanka_1129_1411.html&FC4=&FC5=
- ^{xv} <http://www.tatabpsolar.com/pro4.htm>
- ^{xvi} http://www.bpsolar.com/march_30_2001.html
- ^{xvii} <http://www.solarbuzz.com> (09.03.02)
- ^{xviii} samme kilde.
- ^{xix} <http://www.rsvp.nrel.gov/vpconference/vp98/Workshop/mpv/khan.pdf>
- ^{xx} <http://www.hydro.no/hits/osl02067.nsf/AllById/00F1AD1074DE533041256B0B0048349F?OpenDocument>
- ^{xxi} <http://www.sparenergi.no/Download/solglott200106.pdf>
- ^{xxii} http://www.sintef.no/seminars/miniseminar/01/mai2/mini_mai_og_solen.html
- ^{xxiii} http://195.178.164.205/IAEEL/iaeel/news/2000/ettva2000/NatGlob_a_1-2_00.html
- ^{xxiv} <http://www.earth-policy.org/Updates/Update5.htm>
- ^{xxv} <http://www.wpm.co.nz/WPM:WINDICATOR:118552#breakdown>
- ^{xxvi} <http://www.planetark.org/dailynewsstory.cfm/newsid/13251/newsDate/12-Nov-2001/story.htm>
- ^{xxvii} http://rotor.fb12.tu-berlin.de/wind_rsc/world.rsc.html

-
- xxviii <http://www.windpowerindia.com/statwind.asp#wpdmap>
- xxix <http://www.dewi.de/dewi/themen/magazin/19/11.pdf>
- xxx <http://www.bergey.com/Maps/Mexico.Wind.htm>
- xxxi http://www.nrel.gov/international/china/pdfs/re_forum/wind_resource_assessment.pdf
- xxxii http://www.nrel.gov/international/china/pdfs/re_forum/wind_resource_assessment.pdf
- xxxiii http://www.jxj.com/magsandj/rew/2001_03/wind_energy_in_south_africa.html
- xxxiv <http://www.windpower.dk/tour/wres/pow/index.htm>
- xxxv http://www.emd.dk/VMO/VMO_Nov01/Vindmoelleoversigten.pdf
- xxxvi <http://www.iea.org/statist/keyworld/keystats.htm>
- xxxvii http://solarcooking.org/docs.htm#country_reports
- xxxviii <http://www.xent.com/sept99/0505.html>
- xxxix Finlands Natur, nr. 6/2001.
- xl <http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/80478e/80478E0g.htm>
- xli <http://www.itdg.org/html/energy/docs44/bp46bazi.pdf>
- xlii http://www.oneworld.org/patp/pap_8_2/bess.html
- xliii <http://www.fao.org/docrep/p4150E/p4150e04.htm>
- xliv http://www.ecoworld.com/Projects/ReforestCentralAm/Stove_home.cfm
- xlv <http://www.idebanken.no/bibliotek/ProsjektID.asp?ProsjektID=333>
- xlvi <http://www.fao.org/forestry/include/frames/english.asp?section=http://apps.fao.org/page/collections?subset=forestry>
- xlvii <http://www.odin.dep.no/fin/norsk/publ/stmeld/006001-040008/index-hov007-b-n-a.html> (tab. 1. Ut fra denne kan forventet BNP i 2030 beregnes til 1822 mrd. kr.)

Carl Ivar er mitt fadderbarn!

Mitt fadderbarn Carl Ivar lever i et land langt mot nord. Når jeg hver morgen går ut på tobakksplantasjene, er det godt å vite at mitt arbeid bidrar til at Carl Ivar og de andre i landet hans får det godt. Selv får jeg 80 kroner hver eneste måned. For det kan jeg kjøpe masse mais, nok til meg selv og nesten alle barna mine. Maten i Carl Ivars land er kjempedyr. Staten i landet hans er grådig.

Jeg er enig i at den norske u-hjelpen må reduseres, og håper at tobakken vi dyrker da kan bli billigere i Norge. Jeg ønsker et langt og rikt liv for mitt fadderbarn og vil jobbe så hardt jeg kan for å få det til.

Bli med i Framtiden i våre hender!

I Norge har vi nok ressurser til alle. Vårt problem er at rikdommen er skjævt fordelt. Nok er det mange andre som ikke har. Nordmenn flest blir ikke lykkeligere eller bedre mennesker av mer penger, men vi har overskudd nok til å gjøre livene bedre for millioner av andre.

Framtiden i våre hender arbeider for miljø, rettferdig fordeling og livskvalitet. Har du lyst til å støtte oss?

www.fivh.no

Jeg vil bli med og betaler introduksjonspris ut 2002 og hele 2003.

Navn:

Adresse:

Postnummer: Sted:

Medlem 245,-

Studentmedlem 100,-

Lavinntektsmedlem 100,-

Send meg mer informasjon om Framtiden i våre hender

Som medlem får du magasinet Folkevett

FIVH
betaler
portoene

Svarsending

Svarsendingsavtale nr:
152260/286PB

Framtiden i våre hender
Sofienberg postkontor
0506 OSLO

Siv er mitt fadderbarn

Siv er en kjekk jente. Hun bor i et kaldt land langt mot nord. Selv om hun lider av kronisk havesyke og er nedtrykt av skatt, har hun krefter til å gå rundt i landsbyen og fortelle alle hvor forferdelig de har det. Skolene faller sammen, det er lange køer på sykehusene og på Systembolaget i Strømstad. Maten er kjempedyr. Skal Siv få seg en Sydentur, må hun jobbe flere timer, og når hun skal kjøpe vin må hun betale avgifter til Staten.

For at menneskene i Nord skal få økt velferd er det viktig at alle bidrar. Vi er flere milliarder i Sør og dersom vi alle bidrar med noen kroner hver vil Siv og de andre i hennes land sikres et rikt liv.

Bli med i Framtiden i våre hender!

I Norge har vi nok ressurser til alle. Vårt problem er at rikdommen er skjett fordelt. Nok er det mange andre som ikke har. Nordmenn flest blir ikke lykkeligere eller bedre mennesker av mer penger, men vi har overskudd nok til å gjøre livene bedre for millioner av andre.

Framtiden i våre hender arbeider for miljø, rettferdig fordeling og livskvalitet. Har du lyst til å støtte oss?

www.fivh.no

Jeg vil bli med og betaler introduksjonspris ut 2002 og hele 2003.

Navn:

Adresse:

Postnummer: Sted:

- Medlem 245,-
- Studentmedlem 100,-
- Lavinntektsmedlem 100,-
- Send meg mer informasjon om Framtiden i våre hender

Som medlem får du magasinet Folkevett

FIVH
betaler
porto

Svarsending

Svarsendingsavtale nr:
152260/286PB

Framtiden i våre hender
Sofienberg postkontor
0506 OSLO